

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Bc. Milan Maděra

**Výběr volebního systému v kontextu
demokratické tranzice a konsolidace**

Electoral System Choice in the Context of
the Democratic Transition and Consolidation

Praha 2017

Vedoucí práce: Mgr. Jakub Charvát, Ph.D.

Autor práce: **Bc. Milan Maděra**

Vedoucí práce: **Mgr. Jakub Charvát, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam

MADĚRA, Milan. *Výběr volebního systému v kontextu demokratické tranzice a konsolidace*. Praha, 2017. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav politologie.

Anotace

Diplomová práce „Výběr volebního systému v kontextu demokratické tranzice a konsolidace“ zkoumá vliv vnějších faktorů na motivace a z nich vycházející preference aktérů volebních reforem, daných mj. jejich postavením a hodnotovou orientací, v Československu. Zabývá se vztahem způsobu tranzice, typu procesu volební reformy a podobou vybraného volebního systému pro zakladatelské volby. Snaží se určit, v čem se lišily podmínky pro změnu volebních pravidel v době přechodu k demokracii a během pozdější fáze demokratické konsolidace v Česku; srovnat jejich vnější faktory. Při té příležitosti zkoumá, jaké hodnoty akcentovali aktéři volebních reforem a jaké hodnoty ztělesňovaly jimi preferované volební systémy. Klasifikuje typ procesu daných volebních reforem. Představuje také zvolené parametry volebního systému a vývoj jeho změn.

Annotation

Diploma thesis „Electoral System Choice in the Context of the Democratic Transition and Consolidation“ examines the influence of exogenous factors on motivation and preferences of electoral reform actors based on their power position and value-driven approach in Czechoslovakia. It deals with the relation among mode of transition, the electoral reform type and the electoral system type as outcome for the founding elections. It attempts to identify the difference of conditions for electoral system change during the democratic transition and the consolidation in Czechia; to compare their exogenous factors. It also examines which values were emphasized by electoral reform actors and which values were embodied by their preferred electoral systems. It classifies the type of electoral reform proces. It also provides the overview of choosen electoral system parameters and evolution of its changes.

Klíčová slova

tranzice, volební reforma, třetí vlna, výběr volebního systému, Česko, Česká republika, Československo, zakladatelské volby, kulatý stůl, tranzice, konsolidace, opoziční smlouva, omezení soudců, hodnoty

Keywords

electoral system choice, democratic transition, electoral reform, third wave, Czechoslovakia, Czechia, founding election, round-table talks, transition, consolidation, opposition agreement, judicial constraint, values

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 5. května 2017

Bc. Milan Maděra

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce Jakobovi Charvátovi a také své rodině za její celoživotní podporu.

Obsah

Seznam zkratk	9
Úvod	10
Teoretická část	15
Typologie přechodů k demokracii Terry Lynn Karlové a Philippe C. Schmittera	15
Teorie Herberta Kitschelta doplněná konceptem Carlose F. Juberíase	18
Typologie komunistických režimů	18
Způsoby přechodů k demokracii	19
Podoba institucí nového režimu	22
Renwickova typologie volebních reforem	31
Karlová a Schmitter, Kitschelt et al., Juberías a Renwick: Komparace jejich empirických výsledků jejich teorií pro post-komunistické země středovýchodní Evropy (deset členských zemí EU27)	42
Motivace aktérů a jejich role hodnot jako vnější faktory výběru volební systémů	46
Role hodnot	47
Hodnoty disidentů pro výběr volebních institucí dle Renwicka a Birchové	50
Vnější faktory motivací aktérů	53
Tvorba preferencí aktérů dle jejich motivace a postavení	54
Přeměna preferencí aktérů na konkrétní výstupy	60
První a druhá fáze volebních reforem ve středovýchodní Evropě	61
První fáze	61
Druhá fáze	62
Empirická část	64
Výběr volebního systému pro zakladatelské volby 1990 v Československu	64
Povaha starého režimu a způsob přechodu k demokracii	64
Volební systém jako předmět jednání a postoj režimních elit	67
Jednání uvnitř liberálně-demokratické opozice a u kulatého stolu	69

Zhodnocení volební reformy během československé tranzice	82
Vývoj volebního systému po zakladatelských volbách v Česk(oslovensk)u do roku 1998	86
Tzv. opozičně-smluvní volební reformě v Česku.....	88
Parametry volební reformy a motivace jejího zavedení	92
Jednání hlavních aktérů volební reformy	97
Schválení tzv. opozičně-smluvní reformy	99
Verdikt Ústavního soudu a jeho politologická reflexe	102
Výběr a přijetí volebního systému pro volby 2002	104
Zhodnocení tzv. opoziční-smlouvy a její korekce po zásahu Ústavního soudu	105
Závěr.....	109
Seznam literatury.....	112

Seznam zkratek

ČNR	Česká národní rada
ČSFR	Československá federativní republika
ČSSD	Česká strana sociálně demokratická
DEU	Demokratická unie (v Česku)
KDU-ČSL	Křesťanská demokratická unie – Československá strana lidová
KSČ	Komunistická strana Československa
KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy
MMP	Personalizovaný poměrný systém
NF	Národní fronta
ODA	Občanská demokratická aliance
ODS	Občanská demokratická strana
OF	Občanské fórum
PČR	Parlament České republiky
PR	Systém poměrného zastoupení
PSP	Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR
SL FS	Sněmovna lidu Federálního shromáždění
SN FS	Sněmovna národů Federálního shromáždění
SNR	Slovenská národní rada
SPR – RSČ	Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa
STV	Systém jednoho přenosného hlasu
ÚS ČR	Ústavní soud ČR
US	Unie svobody

Úvod

Tato diplomová práce se tematicky věnuje výběru a vývoji volebního systému v kontextu demokratické tranzice a konsolidace v Československu a poté České republice. V rámci tzv. třetí vlny demokratizace mnohé z post-komunistických zemí středovýchodní Evropy úspěšně prošly přechodem k demokracii (tranzicí) a v rámci jednání u tzv. kulatého stolu došli zástupci starého režimu ke kompromisní variantě nových volebních pravidel pro svobodné soutěživé volby.

Ty jsou bezesporu důležitou podmínkou demokratické tranzice, ale ještě významnější je způsob, jakým se provádí přepočítání voličských hlasů na mandáty. Správně zvolený druh volební formule může umožnit dobré fungování stranicko-politického systému a naopak. Neexistuje však univerzálně nejlepší volební systém a vždy záleží na konkrétních podmínkách dané země. Každá podoba volební formule má své klady i zápory, každá ztělesňuje jiné hodnoty a jejich výstupy a záleží pak, jaké z nich aktéři upřednostňují jako ty důležité.

Podoby přijatých volebních systémů během tranzice se lišily, což bylo dáno mnoha různými faktory. Podle jedné z teorií nejvýznamnějším z nich je poměr sil mezi režimními elitami a liberálně-demokratickou opozicí. Jednání však probíhají za specifických podmínek, ve kterých je vlastní pozice jen těžko odhadnutelná. Pokud jsou síly opozice a režimu vyrovnány, tak je přijat smíšený systém.

Naopak, pokud má převahu opozice, je výsledkem nepersonalizovaný poměrný systém. Tedy inkluzivní volební formule s vysokou mírou proporcionality. Takovýto systém ovšem po určité době chtějí vládnoucí elity změnit za účelem posílení svého mocenského postavení na úkor své slabší politické konkurence. Zatímco tedy volební systém přijatý v kontextu tranzice směřuje k proporcionalitě, tak volební reformy provedené ve fázi nové konsolidující se demokracie vykazují tendenci k nárůstu disproporcionality.

Příkladem těchto tezí o výběru a vývoji volebních pravidel je právě Československo (Česká republika), které během přechodu k demokracii přijalo v roce 1990 listinný systém poměrného zastoupení na základě konsenzu všech relevantních aktérů, zatímco o deset let později dvě nejsilnější parlamentní strany se pokusily přes nesouhlas menších subjektů i prezidenta republiky přijmout vysoce disproporcionální restriktivní volební formuli, která sice

co do definice zachovávala systém poměrného zastoupení, ale její očekávatelné účinky by však byly velmi „nepoměrné“. To se ovšem z důvodu institucionálního uspořádání českého politického systému nepodařilo a všichni relevantní aktéři byli nuceni dohodnout se na nové kompromisní podobě volebních pravidel.

Tato práce proto zkoumá vliv povahy starého komunistického režimu a způsob tranzice na podobu volební reformy a její výstupy ve formě volebních pravidel pro zakladatelské volby. Ty jsou ovšem ovlivněny ještě dalšími faktory, které ovšem mají kořeny v povaze starého režimu. Předmětem zájmu jsou ovšem i vývoj a změny volebního systému v období demokratické konsolidace, včetně faktorů, které ovlivnily proces výběru a podobu volebního systému.

Výzkumné otázky této práce proto zní: Jaký je vliv povahy starého komunistického režimu, způsob přechodu k demokracii a postavení a role hodnot daných aktérů během něho na proces výběru a na samotnou podobu nového volebního systému pro zakladatelské volby během demokratické tranzice v případě Československa. Proč byla přijata zrovna taková podoba volebního systému? Čím byly dané snahy některých aktérů během konsolidace prosadit volební reformy směrem k nižší proporcionalitě volebních pravidel?

Jinými slovy, tato práce zkoumá vliv vnějších faktorů na motivace a z nich vycházející preference aktérů volebních reforem, mj. jejich postavením a hodnotovou orientací. Zabývá se vztahem způsobu tranzice a typu procesu volební reformy a podobou vybraného volebního systému pro zakladatelské volby. Snaží se určit, v čem se lišily podmínky pro změnu volebních pravidel v době přechodu k demokracii a během pozdější fáze demokratické konsolidace; srovnat jejich vnější faktory. Při té příležitosti zkoumá, jaké hodnoty akcentovali aktéři volebních reforem a jaké hodnoty ztělesňovaly jimi preferované volební systémy. Klasifikuje typ procesu daných volebních reforem. Představuje také zvolené parametry volebního systému a vývoj jeho změn.

Tvrdím, že povaha starého režimu měla vliv nejen na způsob přechodu k demokracii, ale společně s ním i na proces výběru a podobu volebního systému pro zakladatelské volby. Jeho faktorem nebyl pouze poměr sil mezi elitami starého režimu, tedy postavení aktérů, ale i druh jejich motivace včetně role hodnot pro tvorbu preferencí při výběru nových volebních institucí. Odlišné tendence v době tranzice a konsolidace se odvíjejí od mocenského postavení aktérů a existence/absence jejich schopností ho odhadnout (míra situace nejistoty) i jejich

hodnotové orientace určující jejich motivace pro volbu určitých preferencí v procesu volební reformy.

Nejprve budou představeny teoretické koncepty jednotlivých badatelů, jež poté budou aplikovány v empirické části práce na proces výběru podoby volebního systému a jeho změny. Důraz bude kladen na podobu, roli, postavení a strategii aktérů a význam hodnot pro jejich preference při výběru nových volebních pravidel. Pozornost bude věnována dění během přechodu k demokracii i následnému vývoji během demokratické konsolidace z hlediska výběru a změny volebních systémů, tedy proběhlým významným volebním reformám.

Tato práce empiricky zkoumá sice pouze jeden případ, ale teoretické koncepty by byly aplikovatelné i na další případy demokratizujících se zemí v Evropě. Ambicí je komplexně vystihnout vybraný předmět zkoumání do jeho přiměřené hloubky, ale především do jeho podstaty. Ve své práci se dívám na vybrané fenomény optikou *path dependency*, jakožto podmíněnost současných a budoucích procesů historickým vývojem, resp. povahou uspořádání v minulosti. Tedy, že existuje silná vazby mezi povahou minulého a současného politického systému. Tato historická zkušenost - „politické dědictví“ (*legacy*) může být v mnoha ohledech určující podobou vnějších faktorů. Používám teoretické koncepty různých autorů, jelikož vzhledem k provázanosti minulých a současných procesů je třeba komplexního pohledu, při němž se nabízí více aspektů a možných úhlů pohledu. Tam, kde koncepty autorů překrývají, se je snažím srovnávat.

Abychom mohli objasnit příčiny postavení, motivace a preference aktérů při výběru volebních systémů pro zakladatelské volby, musíme znát charakter minulého režimu a způsob jeho konce, tedy způsob demokratické tranzice. Typologií přechodů k demokracii se v rámci politologické disciplíny zabývalo více autorů. Pro svou práci jsem však vybral koncept Terry Lynn Karlové a Philippe C. Schmittera, který je vhodný pro post-komunistické země. Tato teorie klade důraz na strategii aktérů a formu přechodu. V této práci však plní spíše funkci doplňujícího rámce pro komplexnější koncepty Herberta Kitschelta, který společně s dalšími autory vypracoval typologii komunistických režimů v Evropě včetně kauzálního vlivu jejich povahy na způsob tranzice i výběru nových institucí a podobu volebních systémů a ve svém důsledku i na strukturu stranické soutěže v novém demokratickém režimu. Kitscheltovu teorii doplňuji konceptem Carlose F. Juberíase určující vliv poměru sil během tranzice mezi režimem a opozicí při jednáních o výběru volebního systému na jeho podobu.

Stěžejním autorem pro tuto práci je pak Alan Renwick a jeho několik konceptů: Typologie procesů volebních reforem, teorie zabývající se druhy motivací aktérů, vnějšími faktory jejich preferencí při výběru volebních pravidel a rolí disidentských hodnot při výběru institucí během přechodu k demokracii. Doplnuje ho ještě koncept Josepa Colomera (mikro-mega pravidlo) a Sarah Birchové, která se zabývá problematikou výběru volebního systému v demokratizujících se post-komunistických zemích.

V teoretické části čerpám ještě z příspěvku Jakuba Charváta rozlišující první fázi (během tranzice a rané fáze konsolidace) volebních reforem a druhou fázi volebních reforem v post-komunistické středovýchodní Evropě. V empirické části pak čerpám především z různých autorů české provenience Jana Bureše, Jakuba Charváta, Romana Chytilka, Tomáše Lebedy, Michala Klímy, Jiřího Suka, Jana Kysely a dalších.

Ačkoli se práce zaměřuje nejen na téma volebních reforem, ale také na související problematiku volebních systémů, v teoretické části se jejich klasifikací nezabývám a vycházím z publikace Romana Chytilka a dalších autorů (viz Chytilík et al. 2009). Přesto je třeba vyjasnit některé pojmy. Termínem „volební formule“ nemíním *typ* volebního systému, ale používám ho jako synonymum pro výrazy „volební systém“ či „volební pravidla“. „Změna volební formule“ pak znamená „změnu volebního systému“, nikoli změnu většinového systému na poměrný apod. Období konsolidace pracovně vymezuji v souladu s Renwickovým kritériem: Vstup dané post-komunistické země do EU. V případě Česka by se tedy jednalo o rok 2004. Empirická část se i tak pohybuje zhruba mezi lety 1988 a 2002. Posledním pojmem, který je třeba vyjasnit, je geografický termín „středovýchodní Evropa“, kterým rozumím všechny post-komunistické státy, jež zároveň byly členy Evropské unie v roce 2007 (EU 27). Jeho význam je tedy zhruba synonymický pro, českými autory častěji používané, označení „střední Evropa.“

V teoretické části své práce se v první kapitole věnuji výkladu typologie způsobů přechodu demokracie z pera Terry Lynn Karlové a Philippe Schmittera. V druhé kapitole se pak zabývám konceptem Herberta Kitschelta – jeho typologií komunistických režimů, tranzic a jejich vlivu na proces a podobu výběru pravidel pro zakladatelské volby s doplněním C. F. Juberiase. Ve třetí kapitole komplexně představuji Renwickovu typologii volebních reforem včetně jeho tezí a empirických výsledků relevantních pro předmět našeho zájmu. Čtvrtá kapitola pak srovnává empirické výsledky teorií výše uvedených autorů a to na případu vybraných post-komunistických zemích středovýchodní Evropy. V páté kapitole se pak opět věnuji převážně Renwickově teorii. Konkrétně druhu motivací aktérů (mocenské zájmy a

hodnoty), klasifikací hodnot volebních systémů, rolí hodnot disidentů pro výběr volebních pravidel podle Renwicka a Birchové. Dále vnějšími faktory preferencí aktérů formulovaných Birchovou, Renwickem, Colomerem a Rawlsem – situací nejistoty, závojem nevědomosti, kognitivním omezením i omezením legitimitou. Poslední kapitolou je pak rozlišení první a druhé fáze volebních reforem z pera Jakuba Charváta.

V empirické části práce se nejprve krátce zabývám povahou starého režimu a jeho nezdařeným pokusem o volební reformu i z něj vycházejícími determinantami pro způsob přechodu k demokracii a charakter jednání u tzv. kulatého stolu o podobě nové volební formule. V návaznosti na to představuji její parametry a věnuji se samotnému procesu volební reformy, který stojí za její konkrétní podobou; tvorbě preferencí jeho aktérů, především pak rozhodování v opozičním táboře optikou prvků hodnot volebních systémů a dalších (Renwickových a Kitscheltových) konceptů. Kategorizuji pak proběhlou volební reformu dle Renwickovy typologie. V druhé kapitole empirické části stručně shrnuji vývoj podoby volebního systému po zakladatelských volbách.

V třetí kapitole se pak věnuji tzv. opozičně-smluvní volební reformě – její podobě, faktorům umožňující její provedení, jejímu samotnému procesu, motivacím a preferencím jejich aktérů. Zabývám se také hodnotami, které by navrhovaný volební systém měl ztělesňovat. Podrobně představuji jeho parametry s přispěním rozdílných pohledů badatelů. Poté se stručně zabývám legislativním procesem této volební reformy a jejím dalším osudem. Podobným způsobem představuji „náhradní“ volební reformu (volební systém pro volby 2002) a objasňuji okolnosti jejího vzniku. Kategorizuji pak proběhlé volební reformy dle Renwickovy typologie.

Pokud se týká dosavadního výzkumu na toto téma, dlouhodobě se jím zabývá právě Jakub Charvát mj. ve své monografii „Politika volebních reforem v ČR“, která tuto problematiku kvalitně zpracovává komplexním způsobem. Ambicí mé práce a tím i její přidanou hodnotou je však interpretace významných změn českého volebního systému optikou představených teorií a pokusit objasnit příčinu rozdílnosti dvou fází volebních reforem pomocí porovnání vnějších faktorů a motivací aktérů těchto volebních reforem. Domnívám se, že preference aktérů při výběru volebního systému během přechodu k demokracii nelze vysvětlit jen motivacemi daných jejich postavením a mocenskými zájmy, ale i jejich hodnotovou orientací.

Teoretická část

Typologie přechodů k demokracii Terry Lynn Karlové a Philippe C. Schmittera

Tranzitologická typologie těchto dvou autorů je založena na předpokladu, že nezávislou proměnnou tranzice jsou aktéři, kteří volí určité strategie vedoucí ke změně režimu. Jejich rozhodnutí o výběru dané strategie jsou přirozeně omezena politickými a socio-ekonomickými strukturami. Navíc vzájemné působení strategií jednotlivých aktérů může přinést takový výsledek, který si žádný z působících aktérů nepřál. Nicméně jsou to právě *aktéři* a jejich *strategie*, kteří vymezují prostor pro uskutečnění tranzice. Kombinace typu aktérů a jejich strategií pak definují způsob (*mode*) přechodu. (Karl - Schmitter 1991: 274)

Typologie Karlové a Schmittera (1991: 274-275) je tak postavena na dvou dimenzích: První, **relativní síla aktérů** ukazuje, kdo má převahu. Autoři je dělí na *elity* (*elites*) a *masy* (*veřejnost; masses*). Druhá, **strategie aktérů** během přechodu na kontinuální škále od mnohostranného *kompromisu* až k jednostrannému použití *síly*. Kombinací hodnot těchto dvou proměnných vznikají čtyři ideální typy přechodů k demokracii (tranzic), mezi nimiž ale je ovšem prostor pro smíšené, resp. přechodné případy (viz tabulka 1.1):

- 1) **Pakt** (*pact*) nastává, když se elity dohodnou mezi sebou na kompromisu.
- 2) **Vnucení** (*imposition*) znamená jednostranné efektivní použití síly ze strany elit následované změnou režimu navzdory odporu současných držitelů moci.
- 3) **Reforma** (*reform*) spočívá ve vynucení si kompromisu zezdola zmobilizovanými masami, avšak bez uchýlení se k násilí.
- 4) **Revoluce** (*revolution*) naopak neznamená nic jiného než ozbrojené povstání mas a úspěšné svržení autoritářských vládců vojenskou silou.

Tabulka 1.1: Typy přechodů k demokracii podle Karlové a Schmittera a jejich zařazení postkomunistických zemí (PL – Polsko, H – Maďarsko, BUL – Bulharsko, ROM – Rumunsko, DDR – NDR, CZ – Československo, YU – Jugoslávie)

Způsoby tranzice (<i>modes of transition</i>)		Strategie	
		kompromis (vícestranně)	síla (jednostranně)
Aktéři	elity (<i>elites</i>)	paktem (<i>pact</i>)	vnucení (<i>imposition</i>)
	masy (<i>masses</i>)	reforma (<i>reform</i>)	revoluce (<i>revolution</i>)
		<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">DDR</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">ROM</div>
		<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">CZ</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">PL</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">YU</div>	
		<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">H</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">BUL</div>

Zdroj: Karl - Schmitter (1991: 275-276)

Pokud zasadíme empirické výsledky této typologie, ke kterým sami autoři dospěli, do geografického kontextu, tak případy tranzic postkomunistických zemí středovýchodní Evropy (viz tabulka 1.2) se pohybují diagonálně od vnucení (vpravo nahoře) k reformě (vlevo dole). Nicméně sami autoři upozorňují, že navzdory vysoké četnosti konání jednání u kulatého stolu (*round-table talks*), nemůžeme zařadit žádný z těchto případů čistě jako tranzici *paktem* (nejblíže mu je Maďarsko). Zato regionálně jedinečný případ tranzice Rumunska je nejblíže typu *revoluce* (Karl - Schmitter 1991: 280)

Podle Karlové a Schmittera největší šanci na úspěch (ve smyslu dosažení demokracie, resp. její konsolidace) mají typy tranzic *paktem* a poté *vnucením*. Avšak vzhledem k jejich povaze (dohoda dominujících elit) mohou vést k omezeným formám demokracie. V ostatních typech či různých smíšených variantách totiž na základě dosavadní zkušenosti dle nich hrozí, že tam „[k]de současní vládcí ztratili kontrolu nad procesem změny režimu a nové mocenské struktury a autorita vyvstala zezdola, jak *reformou*, tak *revolucí*, pravděpodobnost úspěšného výstupu se velice snížila – alespoň v minulosti. Nejproblematičtější byly ty situace, které mísily prvky několika způsobů tranzice, a ve kterých se žádná dominantní vítězná strategie či

koalice nemohla objevit. Nejenže způsob tranzice je determinantem, zda se [vůbec] objeví demokracie, ale může to být také hlavní ovlivňující faktor typu demokracie, jež bude nakonec konsolidována.“ (Karl - Schmitter 1991: 282)

Tato typologie způsobu přechodu k demokracii se tedy zaměřuje na relativní sílu postavení aktérů a jejich strategie, což je užitečné pro tezi vlivu poměru sil režimu a opozice v tranzici na podobu přijatého systému pro zakladatelské volby. Hledisko těchto dvou proměnných dobře ilustruje události v Československu v letech 1989 a 1990 z pohledu zájmů existujících stran Národní fronty (NF) a liberálně-demokratické opozice. Tento koncept nám umožňuje poznat samotnou povahu procesu tranzice s důrazem na aktéry režimu a opozice, jejichž postavení ovlivňuje jejich preference podoby nového volebního systému při jeho výběru během vzájemných jednání. Při aplikaci na realitu přechodu k demokracii v Československu je zřejmé, že režim měl slabší pozici než masy a samotný proces proběhl oboustrannými kompromisy odpovídající ale síle jednotlivých aktérů. Autoři proto zařazují československou tranzici jako *reformu*.

Její typologie postavená na dvou dimenzích proměnných nabízí v kombinaci s jedno-dimeziální Kischeltovou typologií způsobu demokratického přechodu komplexnější optiku povahy procesu tranzice jako determinanty pro výběr nového volebního systému. Navíc, Karlové a Schmitterův koncept vykazuje zajímavou podobnost metody s Renwickovou typologií procesu volební reformy vnucenou elitami (viz níže; srov. *tabulka 1.4*).

Teorie Herberta Kitschelta doplněná konceptem Carlose F. Juberíase

Typologie komunistických režimů

Americko-německý politolog Herbert Kitschelt společně s dalšími autory přichází s typologií komunistických režimů (Kitschelt et al. 1999: 21-28; srov. Linz - Stepan 1996). Jejich výchozí metodologický přístup lze interpretovat jako historický institucionalismus a *path dependency*. Velký důraz proto přikládají propojenosti typu tranzice a podoby odcházejícího režimu, která byla opět podmíněna předchozím politickým a především socio-ekonomickým uspořádáním. Mezi těmito fázemi vývoje spatřují téměř kauzální vztah.

To, jaký z typů komunistických režimů byl nastolen v určité zemi, záleží na tamějších historických podmínkách, které panovaly před nástupem daného komunistického režimu: demokratická tradice či její absence, míra industrializace, urbanizace a modernizace, a v neposlední řadě existence politických stran reprezentující určité společenské segmenty včetně legálnosti (ne)působení dělnického hnutí. Tedy, zda nositelem modernizace (především industrializace) byl teprve komunistický režim, či už započala, popř. byla dokončena před jeho nástupem. (Kitschelt et al. 1999)

Kitschelt rozlišuje tři typy komunistických režimů na základě dvou kritérií: **míra formálně byrokratické institucionalizace režimu** (od komplexních *byrokratických struktur* až po *personalizované režimy* založené na individuálních sítích na bázi klientelismu a patronáže) a **strategie režimu vůči společnosti** (*kooptace* nebo *represe*) (Koubek 2016: 21):

- 1) **Patrimoniální komunismus** vykazuje nízkou míru institucionalizace, a tak je režim personalizovaný, často pak i s prvky kultu osobnosti, vysokou mírou korupce, klientelismu, patronáže a s nimi spojených individuálních „obchodů“ výhod a protislužeb. Strategie režimu je založená na vysoké míře *represe*, ale i *kooptace* (mj. metoda „cukru a biče“ vůči nižším venkovským vrstvám - maloroľnictvu). Předkomunistická minulost nepřináší demokratickou zkušenost ani silnější modernizaci, jakožto v ní absentuje existence masových politických stran s výjimkou agrárních. Komunistický režim je tak záslužným nositelem modernizace.
- 2) **Národně-akomodativní komunismus** je sice středně institucionalizovaný, čelil však od svého nástupu silnému odporu (mj. díky přetrvávající existenci předrežimních institucí jako např. církve – případ Polska) v dané zemi mj.

vzhledem k tomu, že byl vnímán jako něco nenárodního protivlasteneckého přicházejícího z vnějšku. Jeho strategií je proto vysoká míra *kooptace*, aby si vybudoval funkční domácí základnu a naopak nízká míra *represe*. Režim je částečným nositelem modernizace, ale nikoli výhradním, jelikož předrežimní politické uspořádání spočívalo v sice nerovnoměrném, ale přece jistém stupni modernizace. Dále je pro něj typická pouze malá zkušenost s fungováním demokracie (resp. existence semi-demokratických a semi-autoritářských režimů v meziválečném období) a politické působení pouze agrárních a měšťanských stran, nikoli dělnického hnutí. Vzhledem k absenci dělnického segmentu ve společnosti nebyl přítomný výrazný třídní konflikt, a tak komunistická strana byla salónní záležitostí městských intelektuálů.

- 3) **Byrokraticko-autoritářský komunismus** je založen na velice institucionalizované struktuře. Jeho strategie spočívá ve vysoké míře *represe* a nízké míře *kooptace*. Jemu předcházející režim byl demokratické podoby a daná země byla již nástupem komunismu modernizována, a tuto zkušenost si nese ve svém politickém dědictví (*legacy*). Politické soutěže se účastnily všechny druhy politických stran, resp. reprezentující všechny společenské segmenty. A to včetně legálně působícího dělnického hnutí, a tak samotnému komunistickému režimu anticipovala existence masových stran a to včetně té komunistické (prosovětsky orientované).

Způsoby přechodů k demokracii

Příslušnost komunistického režimu k určitému typu, tj. jeho podoba a povaha, ovlivnila později to, jaký typ tranzice nastal s jeho pádem (Kitschelt a kol. 1999: 28-31; srov. Linz - Stepan 1996). (Pořadí odpovídá pořadí typů režimů jmenovaných výše, pro které jsou dané typy tranzic charakteristické.)

- 1) **Preemptivní reforma** (*preemptive reform/strike*)¹ nastává, když současní vládcí *patriomoniálního* komunistického režimu z řad jeho elity i nadále kontrolují nejdůležitější zdroje a mají podporu veřejnosti, zatímco prodemokratická opozice zůstává (zatím) slabá. Nicméně příslušníci určité

¹ Dle Kitschelta et al. (1999: 29) je tento jeho typ ekvivalentem Karlové **vnucení** (*imposition*), Huntingtonovy **transformace (přeměny)**, Mainwaringově a Sharově **transakce** a Colomerovy **dohodnuté reformy v rámci vládnoucího bloku** (*agreed reform within the ruling bloc*).

režimní frakce nenechávají pasivně nic náhodě. Aby si ochránili své postavení a dlouhodobé zájmy, tak iniciují režimní změny prostřednictvím tranzice postavené na rychlé reformě, jejíž rozsah a podobu ovšem definují oni sami. Činí tak dříve, než by opozice mohla zesílit a převzít iniciativu. (Kitschelt 1999: 29) V mnoha případech dokonce došlo pouze k *rebrandingu*: „komunističtí vládcí byli tak dobře opevněni, že pouze změnili své označení, veřejnou ideologii a symboly asociované s jejich režimem, ale udrželi mocenský aparát statu quo.“ (Kitschelt at al. 1999: 30) Dost často tak zůstávají staří komunisté u moci, ale v novém kabátě, na rozdíl od staré komunistické (státo)strany, jež se odebírá zcela na „smetiště dějin.“

- 2) **Jednání** (*negotiation*)² předcházejí viditelné znaky zvětšujících se rozporů mezi zastánci tvrdé režimní linie (*hard-liners*) a reformátorů (*reformers*) (srov. Przewoski 1991: 55-79). Navíc režim se začíná potýkat se zárodky sílící opozice disponující kapacitou síťování i zdrojů pro možnou demokratickou mobilizaci, tedy s potenciálně silným postavením vůči pozici režimu. Samotný přechod proto pak probíhá *jednáním* mezi současnými držiteli moci (elitami, resp. jejich částí) a reprezentanty opozice. Vládnoucí elity *národně-akomodativního* komunistického režimu jsou příliš slabé a nejednotné na to, aby svou iniciativou *vnutily* reformu, ale stále dost silné na to, aby „požadovaly ústupky od [opozičních] vyzyvatelů výměnou za demokratické otevírání“ (Kitschelt at al. 1999: 30).

Interakce *režimních reformátorů* a *umírněných opozičních vůdců* pak má za následek přechod k demokracii daný dohodou elit spíše než mobilizací veřejnosti (Przeworski 1991 cit. in Kitschelt et al. 1999: 30). Výsledkem takové tranzice je svobodná politická soutěž o vládní moc s účastí opozičních vůdců (*counter-elites*), zároveň však komunističtí vládcí stále drží alespoň část svého politického a ekonomického postavení. Chtějí být v novém demokratickém uspořádání „plně uznanými hráči“. Jejich rapidně se měnící reputace a lidový apel, společně s jejich reziduální organizační silou, jim rychle umožnily stát se vážnou demokratickou alternativou ke stranám bývalých disidentů a pokusit se získat vládní úřady demokratickými

² Dle Kitschelty et al. (1999: 30) je tento jeho typ ekvivalentem Karlové **paktu** (*pact*), Huntingtonovy **proměno-výměny** (*transplacement*), Mainwaringově a Sharově **vymotání se** (*extrication*) a Colomerově **kontrolovaného otevírání se opozici** (*controlled opening to the opposition*).

prostředky“ (Kitschelt et al. 1999: 30).

Komunistické státostrany se tak transformují a modernizují v postkomunistické socialistické standardní politické strany a někdejší komunisté v jejich čele se demokraticky a úspěšně účastní politické soutěže.

- 3) **Imploze** (*implosion of the older order*)³ je takový způsob přechodu, na jehož začátku „neústupné komunistické elity lpí na moci a uplatňují represivní strategie až do [svého] hořkého konce“ (Kitschelt et al. 1999: 29). Opozice sice není nijak viditelná, ale díky svému síťování a svým kapacitám je schopna zorganizovat, za dostatečně příznivé mezinárodní situace, sice krátké zato však silné vzepětí zmobilizované veřejnosti, aby bleskově „smetla“ vládnoucí režim (Kitschelt et al. 1999: 30). Díky tomu pak mají během tranzice bývalé režimní elity relativně menší vyjednávací sílu, a tak jsou „odstaveny“ opozicí, která nad nimi rychle získala organizační i ideovou převahu. Postkomunisté ale nemají v prostředí nových demokratických pravidel možnost změnit svůj apel či získat zpět důvěru společnosti, a proto se nestanou uznanou vedoucí opoziční silou - vládní alternativou v novém demokratickém režimu (podrobněji viz Maděra 2012: 32-41). Dle Kitschelty (et al. 1999: 31) byly totiž elity *byrokraticko-autoritářského* komunistického režimu zvyklé na „monolitickou koherenci“ fungujícího mechanismu státostrany a na dlouhodobou podporu dělnické třídy (*working class*), a tak neústupně odmítaly jednání o změně a odkládaly jakoukoli reformu, která by jim uchovala alespoň nějaké zdroje do nového režimu. Krize evropského komunismu, včetně pádů režimů v okolních spojeneckých státech, je však zastihla nepřipravené, a tak podlehly dynamice náhlých masových protestů, pomocí kterých převzaly moc opoziční demokratické elity⁴ (pozn. – lidé z prostředí disentu) společně se „segmenty technicko-administrativního personálu byrokraticko-autoritářského státu“⁵. Přičemž noví vládcí rozpustili mocenské struktury komunistické elity rychleji a důkladněji než jak tomu bylo v rámci ostatních

³ Možno překládat jednodušeji jako (*vnitřní zhroucení*). To se ale může plést s tranzitologickou terminologií jiných autorů (*collapse*). Dle Kitschelty et al. (1999: 31) je tento jeho typ ekvivalentem Huntingtonovy **výměny** (*replacement*), Mainwaringově a Sharově **zhroucení** (*breakdown*) a Colomerově **náhlého zhroucení autoritářského režimu** (*sudden collapse...*).

⁴ Na kolik se jednalo o elity v pravém slova smyslu či spíše o „elity“ je přílišný detail, který ponechávám stranou. Nejde přitom o snižování morálních a intelektuálních kvalit disidentů – naopak, ale spíše o sémantický význam slova *elita*, jež evokuje disponibilitu reálnou mocí, ať už politickou, ekonomickou či kulturní. Z toho důvodu je označení přinejmenším sporné.

⁵ V tomto případě by se dalo spíše již mluvit o elitě v jeho pravém smyslu slova.

typů tranzic výše. (Kitschelt et al. 1999: 31; Juberías 2004: 309-310)
Výsledkem je tak politicko-stranický systém s nástupnickým subjektem komunistické státostrany, která prošla ideologicky a identitně jen mírnou přeměnou, pokud relativně vůbec nějakou (v porovnání se stranami v zemích někdejších *národně-akomodativního komunismu* – viz výše). Ta pak vzhledem ke svému profilu, apelu i minulosti polarizuje stranický systém jako *antisystémová strana* (viz Cappocia 2002; Sartori 2005: 136-138). Má téměř nulový koaliční potenciál, čímž ztěžuje tvorbu stabilních vlád a alternaci u moci, což je jedním z předpokladů úspěšné demokratické konsolidace. Komunistická strana tak zůstává a (post)komunisté v ní, ale ta není u moci. Mnoho exkomunistů však pokračuje v roli politiků v jiných nově vzniknuvších (či obnovených) politických stranách.⁶

- 4) **Revoluce** je otevřeným násilným bojem o moc s dočasnou existencí paralelních struktur. V případě úspěchu převratu jsou současní vládcí nahrazeni svými vyzyvateli. Takovýto typ tranzice je postaven na „udržované akcelerující politické organizaci oponentů režimu a [jejich] mobilizaci zdola, kteří vyzývají slábnoucí, neústupnou elitu státu quo.“ (Kitschelt - al 1999: 31)
Nicméně *revoluce* nepatří k žádnému z typů režimů představených výše. Neproběhla totiž v žádné z autory zkoumaných evropských komunistických zemí. Kitschelt (et al. 1999: 31) to přičítá „vysoké koncentraci a koherenci donucovacích prostředků v komunistickém státním aparátu“. Vyzyvatelé režimu raději racionálně používali měkčích metod.

Podoba institucí nového režimu

Během přechodu k demokracii bylo třeba vybrat uspořádání institucí nového režimu – volební systém i strukturu moci výkonné a její vztah s mocí zákonodárnou. Dle Kitschelty (et al. 1999: 32) jejich forma není nic jiného než určitá petrifikace mocenských vztahů a poměru sil při jejich výběru. Racionální aktéři proto chtějí takové instituce s perspektivou jejich relativních zisků (logika *hry s nulovým součtem*). Síly mající v tranzici převahu „se snaží uzamknout své počáteční výhody prostřednictvím institucí, které zlepšují jejich očekávané šance sledovat důležité cíle jako vyhrát a udržet politické úřady.“ (Kitschelt et al. 1999: 32;

⁶ Někdejší příslušníci komunistické elity se ale „neztratí“ ani mimo formální politiky, např. v ekonomické sféře – mj. byznysu.

srov. Charvát et al. 2015: 41-42; Renwick 2011b; Juberías 2004: 309) V kontextu *path-dependency* v tranzici po konci komunistického režimu při výběru institucí režimu nového tato *redistributivní* (viz Renwick 2011a: 458; viz níže) optika aktérů (pozn. – *seat-maximizing* strategie) závisí na dvou proměnných. Za prvé, na dispozicích **systemových**: Postavení aktérů daných dle typu komunistického režimu, tedy jaká ze stran procesu tranzice „má navrch“, má rozhodovací slovo a obsahově tak vytváří nové ústavní uspořádání včetně volebního systému (Juberías 2004: 309-310; Charvát et al. 2015: 43). Za druhé, na **náhodných** předpokladech a to díky přítomnosti neendogenních (nevnitřních) faktorů vzhledem k *path-dependency* – mj. racionální volby institucí (*rational institutional choice*) popsané výše. (Kitschelt et al. 1999: 32)

Kauzalita typů starého režimu, procesů tranzice a výběru institucí není tedy bezpodmínečně tak silná, jelikož nezachycuje behaviorální rozměr procesu – načasování různých událostí, chování aktérů, jejich zkušenosti a chybné úsudky apod. Níže uvedená schémata nemusí platit, když nejsou v souladu s partikulárními zájmy racionálních aktérů (*self-interest, short-term office seeking*). Tedy, že situace a postavení jednotlivých aktérů tranzice jsou odlišné od předpokladů popsaných v typologii výše (Kitschelt et al. 1999: 33). Dále, jednotliví aktéři se jednoduše mohou splést v odhadu výhledu své síly v rámci otevřené demokratické soutěže. To je často případ postkomunistických stran (nástupnických subjektů státostran starého režimu), které přecenily svůj volební potenciál, a tak prosazovaly pro ně *krátkodobě* nevýhodný volební systém.⁷ (Kitschelt et al. 1999: 34)

Věc je ale složitější; strany, především ty ideo-programově a organizačně koherentnější, totiž mohou vzít v potaz *dlouhodobou* perspektivu včetně škodlivých důsledků výběru nových institucí a navzdory tomu, že taková varianta působí z racionálního hlediska pro ně výhodně *krátkodobě* (*short-term office seeking*), rozhodnou se spíše zdánlivě iracionálně pro takové uspořádání, které jim přinese volební zisky v **dlouhodobějším horizontu** (*longer time horizon of the seat maximization*). (srov. Birch 2003: 19) Některé strany třeba nechtějí riskovat, že první volby sice vyhrají „na plné čáře“, ale v těch následujících se jim jejich předchozí „silová“ taktika tvrdě vrátí jako bumerang. Některé zase nepodceňují vliv *mezistranické* soutěže na *vnitrostranickou* dimenzi, kdy některé většinové (otvorné) (majoritární) instituce, tedy nominální (především ty většinové) volební systémy či (semi-)prezidencialismy, mohou zvýšit míru personalizace stranicko-politického systému s negativním dopadem na koherenci politických stran jakožto organizací. (Kitschelt et

⁷ To je případ Maďarska a Polska, podrobněji viz Charvát (et al. 2015: 40-41) a Renwick (2010: 57).

al. 1999: 34; srov. Renwick 2010: 54-55) V každém případě, aktéři vyznávají *seat-maximizing*, nikoli *policy-seeking* strategii (srov. Renwick 2011b; Renwick 2010: 27-49; Charvát et al. 2015: 41-42; Juberías 2004: 309). Kitschelt tak vůbec nebere v potaz vliv hodnot a (alespoň počáteční) idealismus neegoistického rozměru a snahy o naplnění *obecného dobra* (veřejného zájmu) vycházející z morální zásadovosti a osobního přesvědčení aktérů (srov. Renwick 2011b; viz níže).

Kitschelt (et al. 1999: 35) tak ve své teorii tvrdí, že nezávislou proměnnou výběru nového politického institucionálního uspořádání v postkomunistických zemích je **strukturální path dependency a racionalita aktérů**. Jeho koncept je však podle něj citlivý k explanačním limitům těchto dvou faktorů, jelikož „podmíněné příležitosti mění okolnosti, za kterých aktéři formulují subjektivní racionální vyjednávací strategie. Někteří aktéři a okolnosti podporují dalekozrakou *office seeking* racionalitu“. Nicméně přiznává, že nejasnost potenciálních výstupů různých variant institucionálního uspořádání pro jednotlivé aktéry a jejich identity (pozn. – *situace nejistoty*) zcela ztěžují aplikovatelnost přímé racionální logiky prosazení partikulárního zájmu. (Kitschelt et al. 1999: 35; srov. Przewoski 1991: 37-40, 87-88)

Odchytky od jisté schematičnosti typologie může také nastat na základě *ideového profilu* stran. Podle Kitschelty (et al. 1999: 34) strany se socio-kulturním apelem (pod značkou agrární, nacionalistickou či etnickou) upřednostňují spíše volební systémy **personalizované**, ale často zároveň proporcionalní formule.⁸ Takové strany totiž nemají ve svém programu ekonomickou agendu, vizi ekonomické transformace, která je především v tranzici výsostně aktuální. Něco takového by totiž na jejich elektorát kontraproduktivně působilo rozdělovacím účinkem. Nemohou tak mít komplexní socio-ekonomický program, a proto prosazují personalizovaný volební systém. Nacionalistické subjekty pak navíc třeba i preferují **prezidencialismus**, ačkoli mají ve společnosti jen menšinovou podporu. Dalším důležitým problémem je fenomén vycházející z *vnitrostranické dimenze*. Někdy není totiž úplně jasné, zda představitelé jednotlivých subjektů při jednáních během tranzice reprezentují zájmy své strany jako celek či především své **osobní zájmy** dané ambicemi (třeba těmi na prezidentský úřad). To je o to komplikovanější s ohledem na možné budoucí rozpady/slučování daných subjektů, jakožto i konflikty mezi jejich mocenskými frakcemi a ideovými proudy. (Kitschelt et al. 1999: 34; srov. Renwick 2010: 36)

⁸ Tedy nominální systém poměrného zastoupení. Takovým je např. systém jednoho přenosného hlasu (*single transferable vote*). Ten byl v rámci post-komunistických zemí použit zatím jen v jediné a to v Estonsku ještě před rozpadem SSSR (podrobněji Taagepera 1997).

Nejsilnější postavení (z hlediska jejich popularity u veřejnosti, a tedy potenciálu volebních preferencí) mají bývalí komunističtí vládcí *patriomoninálních*, méně *národně-akomodativních* a nejméně *byrokratickou-autoritářských* režimů. Obecně v případě prvního typu, elity starého režimu usilují o pravidla na bázi nominálních většintvorných principů (*majoritarian principles*), především **většinových systémů**, a tedy nižší míru proporcionality. Např. i tu jednu z potenciálně nejdisproporčnějších formulí - většinový systém první na pásce (*first past the post, single-member district plurality system*), a velmi silné postavení prezidenta. Jsou také pro vyšší míru **personalizace**, jelikož to jim umožní účinně „odhodit“ již diskreditovanou ideologii starého režimu a místo toho využít své popularity jako známé osobnosti, na úkor méně známých tváří opozičních vůdců (z řad stoupenců liberální demokracie). Dokonce ovšem i ti druzí mohou preferovat takovou strukturu nových institucí, když se domnívají, že někdo z nich je dostatečně populární osobností, aby v takovém uspořádání mohl uspět. (Kitschelt et al. 1999: 32; srov. Juberías 2004: 310)

V někdejších *národně-akomodativních* režimech postkomunistické strany (nástupnické subjekty komunistické státostrany) udržely alespoň nějakou vyjednávací sílu a popularitu díky tomu, že započaly *liberalizaci* starého režimu (viz Przeworski 1991: 55-79) a vstaly za svou demokratickou transformaci, resp. proces tranzice. V takovém případě lze očekávat **kombinaci prvků proporčních a relativně většinových (*plurality*) systémů⁹ i parlamentarismů a prezidencialismů**. Komunistické elity v naději, že díky své smířlivosti k demokratické tranzici zaznamenají ve volbách úspěch, se tedy přiklání k preferenci většinov(otvorn)ých (majoritárních; *majoritarian*) demokratických institucí. Opozice ale díky své dostatečně silné vyjednávací pozici dotlačí režimní představitele k více proporčním volebním pravidlům a omezenějším prezidentským pravomocím. (Kitschelt et al. 1999: 33; srov. Juberías 2004: 310)

Výsledkem tak mohou být **smíšené (*mixed*) volební systémy** jako produkt výsledného kompromisu od jednání u kulatého stolu (*round table talks*) mezi reformisty z řad komunistických elit a zástupců opozice poté, co se ukázalo, že „ani jeden tábor svým významem pro konečné rozhodnutí jednoznačně nepřevážil nad druhým“ (Charvát et al. 2015: 43). Volební zákon pak ještě formálně schvalují instituce starého režimu, ač jeho podoba je daná dohodou s demokratickou opozicí. (Charvát et al. 2015: 43-44) Transformované postkomunistické strany (*quasi-social democratic, the communist successor parties*) pak po

⁹ Není úplně jasné, zda tím myslí přímo smíšené (*mixed*) volební systémy, nebo např. poměrné volební systémy s disproporčními většintvornými (majoritárními) prvky.

prohraných zakladatelských volbách pročitnou, přehodnotí sebevnímání svého postavení a samy strategicky přijmou uspořádání **parlamentarismus s volebním systémem poměrného zastoupení**. (Kitschelt et al. 1999: 33)

V případě zemí s minulostí *byrokraticko-autoritářského komunismu* režimní elity mají nízkou podporu a během tranzice *implozí* jsou rychle „odstaveny na druhou kolej“ populárnějšími liberálně-demokratickými subjekty. Ty se vši pravděpodobností obhajují a také dosáhnou přijetí volebních pravidel s **nízkou personalizací a listinnými poměrnými systémy** do zákonodárského sboru. A také **parlamentarismus**, ve kterém je moc výkonná závislá na moci zákonodárné, především koaliční většině v parlamentu. Z jejich strany je to racionální volba, jelikož pro politiky liberálně-demokratické opozice je v tomto uspořádání typické, že za sebou mají svou politickou značku a často jim chybí veřejně známé osobnosti. Logicky tak očekávají větší mocenský zisk díky zavedení depersonalizovaného volebního systému poměrného zastoupení (Kitschelt et al. 1999: 33). To ale podle mě nemusí být jediný důvod, což ovšem Kitscheltova optika *seat-maximizing* strategie nezachycuje (viz níže; a také např. Charvát et al. 2015: 42; Juberías 2004: 309). Jak popisuje Juberías, oproti předchozím dvěma typům popsaným výše, v případě tohoto posledního „první svobodné volby probíhaly již pod dozorem bývalých opozičních organizací [, které jsou] nyní u moci“. (Juberías 2004: 309-310; srov. Renwick 2011b: 301, 304-306).

Motivaci komunistických elit prosazovat většinové volební systémy lze obecně¹⁰ hledat v několika faktorech: Lepší organizační základně než mají jejich opoziční vyzyvatelé. Předpokladu atraktivnosti jejich místních kádřů pro venkovské voliče i vyšší známosti kandidátů (oproti těm opozičním) na centrální úrovni. (Charvát et al. 2015: 43; srov. Birch 2003: 18-19)

¹⁰ Především tedy v případě typu tranzice *preemptivní reformou a jednáním*, viz výše.

Tabulka 1.2

Kitscheltova typologie komunistických režimů, přechodů a postkomunistického institucionálního uspořádání				
Typ komunistického režimu		<i>Byrokraticko- autoritářský komunismus</i>	<i>Národně- akomodativní komunismus</i>	<i>Patriomoniální komunismus</i>
Předchůdce komunistické vlády	předkomunistická politická ekonomika	industriální (průmyslový) kapitalismus, méně než 40% zaměstnanost v zemědělství	částečně industrializovaná tržní ekonomika, 40% - 60% zaměstnanost v zemědělství	agrární (zemědělská) před- kapitalistická ekonomika, více než 60% zaměstnanost v zemědělství
	předkomunistický politický režim	soutěživá zastupitelská demokracie	polo-autoritářská vláda s řízenou soutěží stran	tradiční autoritářská nebo absolutistická vláda
	mobilizace politických sil	vysoce mobilizovaná měšťanská ¹¹ střední vrstva, dělnická třída ¹² a agrární nátlakové skupiny	vysoce mobilizovaná měšťanská střední vrstva, nemobilizovaná dělnická třída a silná agrární mobilizace	demobilizovaná měšťanská střední vrstva, nemobilizovaná dělnická třída a silná agrární mobilizace
Způsoby komunistické vlády	formální byrokratizace státního aparátu	vysoká úroveň formální profesionální byrokratizace, nízká míra korupce	střední úroveň formální profesionální byrokratizace, míra nižší-střední korupce	nízká úroveň formální profesionální byrokratizace, vysoká míra korupce
	metoda navození stranické autority¹³	intenzivní <i>represe</i> , nízká <i>kooptace</i>	<i>represe</i> sekundární, intenzivní <i>kooptace</i>	intenzivní <i>represe</i> , intenzivní <i>kooptace</i>

¹¹ *Urban.*

¹² *Working class.*

¹³ V anglickém originále *methods to induce popular compliance with party authority.*

Způsoby přechodu od komunismu	současní držitelé moci¹⁴ (elity režimu)	jednotní, neústupní	převážně připraveni nabídnout ústupky	rozdělení na osobní „kliky“
	vyzyvatelé	silní liberální demokraté, slabé nacionalistické skupiny	silní liberální demokraté i nacionalisté	slabí liberální demokraté, silní nacionalisté
	proces přechodu	<i>imploze</i> (zhroutení) režimu; krátká, ale prudká vlna protestů	vleklá jednání mezi vyzyvateli a elitami režimu	<i>preemptivní reforma</i> ze strany režimní frakce ¹⁵
Důsledky pro demokratické instituce	volební zákony	poměrné zastoupení, přísně vázané kandidátní listiny ¹⁶	smíšené poměrné zastoupení nebo relativně-většinové (<i>plurality</i>) systémy, rysy flexibilních kandidátních listin ¹⁷	relativně většinové (<i>plurality</i>) nebo většintvorné (majoritární) pravidla, rysy flexibilních kandidátních listin ¹⁸ v systémech poměrného zastoupení
	vztah moci výkonné a zákonodárné¹⁹	parlamentarismus se slabou mocí prezidenta	vládní kabinet odpovědný parlamentu, středně silná moc prezidenta	silná moc prezidenta, slabý parlament

Zdroj: Kitschelt - al 1999: 35

Zajímavá je Kitscheltova klasifikace případu Československa. Česko řadí ohledně podoby minulého režimu k *byrokraticko-autoritářskému komunismu*, zatímco ale Slovensko podle něj v sobě má směs *národně-akomodativního* a *patrimoniálního* typu (Kitschelt et al.

¹⁴ *Incumbents.*

¹⁵ *By incumbent elite faction.*

¹⁶ *Closed list.*

¹⁷ *Open-list features.*

¹⁸ *Open-list features.*

¹⁹ V anglickém originále *executive-legislative design.*

1999: 39, 41). A poznamenává, že „imploze (*implosion*) režimu v Československu začala v Praze, nikoli v Bratislavě. Politická struktura slovenské komunistické strany a historické pozadí industrializace Slovenska, politická mobilizace a jeho režimní útvary (Tisova fašistická diktatura!)²⁰ před příchodem komunismu by bývaly měly pobízet k jiné tranzici - *preemptivní reformě* ze strany elit. To, co následovalo po počáteční *implozi* komunistické vlády na Slovensku je kompatibilnější s tímto modelem než s českou cestou. (...) [M]ůže být těžké vyhodnotit Slovensko jako *implozi*, tak jako *preemptivní reformu*. Jeho ústavní systém, opět, je konzistentnější s tím, co bychom čekali po tranzici *implozi*, protože ta byla řízena událostmi v Česku od 1990 do 1992.“ (Kitschelt 1995: 456-457) Československý komunistický režim v českých zemích a na Slovensku se totiž v určitých ohledech lišil a to v důsledku výchozích podmínek v polovině 20. století, kdy slovenská společnost byla stále agrárnějšího charakteru než ta česká.

Tabulka 1.3

Kitscheltovo zařazení Československa dle jeho typologie				
	Povaha komunistického režimu	Způsob přechodu	Instituce	
			depersonalizace volební soutěže	parlamentarismus/ slabý prezidencialismus
Česko	<i>byrokraticko- autoritářský komunismus</i>	imploze (/ruptura ²¹)	silná	silný
Slovensko	směs prvků <i>národně- akomodativního a patriomoniálního k.</i>	imploze	-	-

Zdroj: Kitschelt - al 1999: 39, 61

Kitscheltův koncept je velice dobře zpracovaným nástrojem pro zkoumání procesů během tranzice a jejich podmíněnosti minulostí dané země. Kitscheltova typologie je tvořena v relačním vztahu mezi jejími třemi typy, a proto pro pochopení toho jednoho je třeba znát i ty další, abychom dokázali pro nás relevantní typ odlišit. Sám autor se případem Česko(slovensk)a zabýval a vnímá jako typický příklad *byrokraticko-autoritářského komunismu*. Jeho optika je tedy pro náš předmět zájmu velmi relevantní. Jeho teorie provázanosti procesů (starý režim – tranzice – výběr nových institucí) přináší vysokou explanační hodnotu pro analýzu podmíněnosti volební reformy během tranzice minulým

²⁰ Myšleno Slovenský stát za druhé světové války v letech 1939 – 1945.

²¹ Možno také přeložit jako zhroucení/průlom, prasknutí. V anglickém originále *implosion/rupture* (Kitschelt et al. 1999: 61).

uspořádáním. Jeho optika nám poskytuje dobrý obrázek výchozích podmínek tranzice, což je klíčové pro podobu jejích aktérů i poměru sil mezi nimi.

Kitschelt však typy způsobů přechodu k demokracii zakládá pouze na jedné dimenzi – postavení starého režimu, resp. poměr sil opozice a režimních elit – a na strategii/přístup aktérů již nebude zřetel. Jeho racionalistický přístup navíc nedává moc prostor (zdánlivě iracionálnímu) hodnotovému přístupu. Proto přes jeho cenný přínos je dobré doplnit ho právě konceptem Karlové a Schmittera i Renwickovými koncepty (viz níže).

Renwickova typologie volebních reforem

Britský politolog Alan Renwick se ve své monografii (2010) zaměřuje na proces velkých volebních reforem (*major electoral reform*) v posledních třiceti letech ve vybraných případech čtyř zemí spadajících do kategorie zavedených konsolidovaných demokracií (*old democracy*)²²: ve Francii, Itálii, Japonsku a na Novém Zélandu.²³ V návaznosti na tuto práci a s využitím její typologie Renwick přichází s komparativní analýzou případů 84 volebních reforem v období po druhé světové válce v třiceti konsolidovaných evropských demokraciích – tehdejších členských zemích Evropské unie (EU) a tří zemí z Evropského hospodářského prostoru (EEA).²⁴ Na základě empirického výzkumu formuluje několik obecných tezí (Renwick 2011a). V této práci představuje **způsoby procesů volebních reforem**, objasňuje jejich výskyt dle kontextu a času, zkoumá **vztah** mezi *povahou* zmiňovaných *procesů* a *samotné podoby volebního systému*, jež je prostřednictvím volební reformy přijat. Jinými slovy, **vlivem typu volební reformy na výběr podoby nového volebního systému**. V rámci tohoto vztahu se Renwick (2011a: 462) zaměřuje na jeho dvě proměnné: **proporcionalitu** zabývající se *mezistranickou* dimenzí (*inter-party*) a **personalizaci** postavené na *vnitrostranické* dimenzi (*intra-party*).

Pro definici velké volební reformy (*major electoral reform*) využívá Renwick teorii amerického politologa nizozemského původu Arendta Lijpharta rozšířením jeho konceptu **významné volební reformy** (*significant electoral reform*). Ta je vymezena jako jakákoli změna volební [matematické] formule (*electoral formula*)²⁵ nebo 20% změna alespoň v jedné ze třech dalších klíčových proměnných volebního systému – uzavírací klauzuli (*legal*

²² Definice zde není zcela vyjasněná. V této práci však pracuji se *strukturalistickým* nikoli *esencialistickým* přístupem, tedy **etablovaná/stará demokracie** (*established/old democracy*) je takový demokratický systém, jež úspěšně překonal fázi demokratické *tranzice* (**emerging democracy**) a *konsolidace* (**establishing/new democracies**). Renwick (2011: 465) pracovní dělí demokratické fáze na: **Transition, New (1st decade a 2nd decade)** a **Old**, poznamenává ale, že to nic nevypovídá o kvalitativní stránce dané demokracie. Z časového hlediska nastává fáze **staré demokracie** (*old democracy*) tedy přibližně 20 let od zahájení tranzice. V geografickém kontextu středovýchodní Evropy Renwick považuje za kritérium naplnění demokratické *konsolidace*, tedy dosažení stupně *old democracy* vstup do EU (Renwick 464-456). Kromě explicitního naplnění tzv. kodaňských kritérií (přístupová podmínka EU) je evropská integrace obecně považována za jistou konzervaci liberálně-demokratického systému a prevenci národní sebe-uzavírání se (viz trend v období mečiarismu na Slovensku).

²³ Jedná se celkem o šest případů *velkých* volebních reforem popírající, že *mass imposition* je nutně nevyhnutelný způsob volebního inženýrství: Ve Francii dvakrát (1985 a 1986), stejně tak v Itálii (1993 a 2005); dále Japonsko (1994) a Nový Zéland (1993).

²⁴ Renwick omezil empirický záběr svého výzkumu na toho času konsolidované demokracie, pro což se jako kritérium rozhodl použít členství v Evropské unii (EU), a dále do této množiny 27 států přiřazuje Island, Norsko a Švýcarsko. Deklaruje, že jeho studie zahrnuje pouze nedávné případy demokratizace, resp. zanedbává případy volebních reforem přijatých těsně po Druhé světové válce ve středovýchodní Evropě. (Renwick 464-456)

²⁵ V případě více skrutinií je brána potaz jen změna ve skrutiniu rozhodujícím. Podrobněji viz Lijphart (1994: 32-36, 42-45).

threshold)²⁶, velikosti obvodu (*district magnitude*)²⁷ nebo velikosti zákonodárského sboru ([*legislative*] *assembly*)²⁸ size) (Lijphart 1994: 13 cit. in Renwick 2011a: 464). Renwick k těmto třem ještě přidává 5% změnu poměru alokace mandátů mezi složkami smíšených systémů nezávislé kombinace (*mixed-independent systems*). Tyto parametry se ale týkají pouze **proporcionality**, tedy *mezistranické* dimenze, a proto je třeba ji doplnit o hledisko **personalizace** (*vnitrostranického* rozměru). Volební reforma je proto počítána za významnou (kromě naplnění prvku/ů proporcionality uvedených výše) i v případě takové změny v pravidle redistribuce hlasu, tedy, zda je voličův hlas pouze hlasem pro kandidáta či i další kandidáty listiny jeho strany (*vote pooling*). Nebo změny váhy vlivu preferenčního hlasování na podobu, resp. pořadí kandidátní listiny (*ballot structure*): Při přechodu mezi jeho variantami, tedy změny mezi **přísně vázanými** (*closed list*), **volnými kandidátními listinami** (*fully open list*) a **vázanými flexibilními - s možností preferenčního hlasování** (*semi-opened list*)²⁹ v každém případě a v rámci posledně jmenovaného při změnách hranice hlasů nutných pro změnu pořadí kandidátní listiny a to v rozsahu opět alespoň 20%. (Renwick 2011a: 464)

Renwickova typologie volebních reforem (Renwick 2011a: 457-458) spočívá ve dvou dimenzích – **identitě aktérů** a jejich **motivaci** (tedy *kdo* a *proč*). Rozlišuje čtyři typy aktérů: *politici*, *běžní občané*, *soudci* a *vnější aktéři* (mezinárodní instituce či cizí mocnosti). V rámci této dimenze je určující, který z typů aktérů převažuje svým postavením. Autor pracuje přímo se škálou dvou hlavních aktérů – *politiků* a *občanů*. Autor nicméně dodává, že stejný binární model může být pro aktéry typu *soudci* či *vnější aktéři*. Póly této stupnice jsou jednoduše tvořeny dominancí jednoho z tohoto typu aktérů na obou jejích stranách:

- 1) **Vnucení masami** (*mass imposition*), kdy občané plně mocensky převažují a uvalují změnu volebního systému bez ohledu na stanoviska ostatních aktérů. Případy tohoto typu jsou empiricky velmi vzácné (v rámci výše uvedeného časovo-geografického vymezení dokonce žádný), je totiž logicky jen těžko

²⁶ Nebo samozřejmě její zcela nové zavedení (/úplné zrušení). V případě **aditivní uzavírací klauzule** (*differentiated threshold*), tedy **stupňovitě** či **sčítací** klauzule pro volební koalice, Renwick za splnění této podmínky považuje jakoukoli změnu v uvedeném 20% rozsahu.

²⁷ V případě více skrutinií je brána potaz jen změna ve skrutiniu rozhodujícím, tedy prvním (*upper*).

²⁸ Synonymum pro *legislature*, zkratka označení pro unikamerální parlament (*single chamber*) nebo dolní komoru parlamentu bikamerálního (*lower chamber*).

²⁹ České ekvivalenty formulovány částečně dle Chytilék a kol. (2009: 209). Anglické výrazy v závorce jsou původní termíny, jak je uvádí Renwick (2011: 464) a mírně se liší od terminologie používané v jiné literatuře (*fully open=free*, *semi-opened=flexible/open*, *closed=rigid*). Nicméně ohledně této terminologie není shoda ani mezi různými autory (viz Chytilék a kol. 2009: 209-212).

představitelé udržet politiky mimo rozhodnutí, která přímo ovlivňují pole jejich partikulárního zájmu.

- 2) **Aktivní podnět mas** (*active mass impetus*) znamená mobilizovanou veřejnost otázkou volební reformy a nutí politiky přijmout jí navrhované změny.³⁰ Společně s následujícím typem se jedná o **interakci mezi elitou a masou** (*elite-mass interaction*), odlišnost spočívá v míře (ne)aktivity, resp. mobilizaci občanské společnosti.³¹
- 3) **Pasivní iniciativa (podnět) mas** (*passive mass impetus*) je založena na relativní rovnováze sil. Ačkoli veřejnost není mobilizována, tak politici usilují o přízeň mas a snaží se navrhnout reformu v takové podobě, jež souzní s veřejným míněním a touhou voličů po změně. Výskyt tohoto typu je častý v případě, když politici vidí volební reformu jako možný „lék“ odcizenosti napříč společností vůči „tradiční“ demokratické politice.
- 4) **Zamezení nátlakem veřejnosti/omezení masami** (*mass constraint*) přináší zablokování ze strany občanské společnosti změn volebního systému, které se jim původně snažili politici vnutit, ale ti od toho nakonec upustili v obavě z veřejného mínění, jež se potenciálně promítá do výsledků následujících voleb. Tento typ tedy „může vést k ne-reformě nebo přijetí slabší reformy než by politici jinak chtěli.“
- 5) **Vnucení elitami** (*elite imposition*) představuje plnou dominanci politiků jako aktérů a ti prosazují volební reformu bez ohledu na stanoviska ostatních aktérů (tedy protipól prvního typu). Tento typ je také empiricky vůbec nejčastější.

Renwick (2011a: 458-460) dále dělí právě poslední typ *elite imposition* na čtyři³² rzy³³ podtypy (viz tabulka níže) a to dle dvou dimenzí:

- I. **Koncepce institucí** určující povahu motivací politiků, lze rozdělit na **redistributivní (zero-sum)**, tedy logiku hry s nulovým součtem (*win-lose game*) a **účinné (positive-sum)** (Tsebelis 1990: 104 cit in. Renwick 2011a:

³⁰ Do toho typu spadají právě i paradigmatické případy soudobých volebních reforem: Itálie, Nový Zéland (1993) a Japonsko (1994).

³¹ Dle definice Gordona White[a] (1994): „Občanská společnost je přechodnou oblastí umístěnou mezi státem a rodinou, která obsahuje organizované skupiny či sdružení, které jsou oddělené od státu, těší se jistě míře autonomie ve vztahu k státu a jsou vytvořené dobrovolně členy společnosti s cílem ochraňovat nebo rozšiřovat svoje zájmy, hodnoty nebo identity.“

³² Autor původně ve své teorii pracoval pouze se dvěma typy vygenerovaných v rámci pouze jednorozměrné dimenze – *elite majority imposition* a *elite settlement*, ale s nárůstem rozsahu empirického záběru se komplexnější musela stát i Renwickova teorie.

³³ Tj. ve smyslu Weberova *ideálního typu*.

458-459), tedy hru s kladným součtem (*win-win game*). V prvním případě volební inženýři pragmaticky sledují své partikulární zájmy a přemýšlí v redistributivních kategoriích – zisk jednoho je možný pouze díky ztrátě druhého. Jedná se tedy *seat-maximizing strategii* (viz Charvát 2013: 40-42). Cílem samotné volební reformy je pak snaha o zlepšení svého postavení oproti statu quo, tj. zvýšit pravděpodobnost zisku v následujících volbách pomocí účelové změny jejich pravidel, resp. volební *formule* (parametrů volebního systému). V druhém případě politici chtějí idealisticky zefektivnit fungování stranicko-politického systému, tedy volební reforma by měla přinést zlepšení všem (snaha o *obecné dobro*). V takovém případě lze mluvit o *policy-maximizing strategii* (viz Charvát 2013: 40-42). Autor ale upozorňuje, že hodnoty této dimenze se těžko určují a pozorovatel se nesmí nechat zmást deklaratorní rétorikou politiků, jelikož ti jen těžko veřejně přiznají své pragmatické pohnutky dané partikulárními mocenskými zájmy a často argumentují veřejným zájmem a obecnou prospěšností jimi prosazovaného návrhu.

- II. **Míra inkluzivity** (rozdělena na kontinuum mezi **nízkou** a **vysokou**) měří rozsah shody mezi politiky (pro navrhovanou podobu změny volebního systému), tedy kolik *relevantních*³⁴ politických stran je zahrnuto do dohody o volební reformě.

Tabulka 1.4

Typy volebních reforem vnucení elitou		
	Koncept institucí (motivace)	
Míra inkluzivity	redistributivní (nulový součet)	účinné (kladný součet)
vysoká	Vyjednávání elit <i>(elite bargain)</i>	Dohoda elit <i>(elite settlement)</i>
nízká	Vnucení většinou elit <i>(elite majority imposition)</i>	Souhlas většiny elit <i>(elite concession)</i>

Zdroj: Renwick (2011a:459)

³⁴ Za relevantní strany se považují takové, které mohou spolupracovat s jinými stranami a utvářet většinu, tj. mají tzv. *koaliční potenciál*. Nebo také ty, jež ovlivňují ideologický směr soutěže doleva či doprava (často antisystémové strany), ti zase disponují tzv. *vyděračským potenciálem*. (Sartori 2005: 127–128)

- a) **Vnucení většinou elit** (*elite majority imposition*) nastává, když politici disponující většinou (často vládní) mají za to, že by jim změna volebního systému mohla přinést udržení se u moci či dokonce její posílení, tj. výhodu na úkor ostatních, tedy menšiny (často opozice). Jak již bylo řečeno výše, zisk jednoho je logicky ztráta druhého a naopak. Tento typ se jako jediný empiricky vyskytuje ve své ryzí podobě, u typů níže je to krajně nepravděpodobné.³⁵
- b) **Dohoda elit** (*elite settlement*) nastává za předpokladu spolupráce a následného širokého konsenzu zastoupených politických stran a je idealisticky motivována snahou o zlepšení systému jako celku s ambicí o naplnění obecného dobra.
- c) **Souhlas většiny elit** (*elite majority concession*) je motivován stejně jako předchozí, s tím rozdílem, že je prosazena „na sílu“ bez konsenzu, ale ve jménu „vyššího zájmu“ (obecného dobra).
- d) **Vyjednávání elit** (*elite bargain*) je návrh volební reformy přijat prostřednictvím široké pragmatické dohody mezi politiky, ale ti primárně sledují své partikulární zájmy, a tak se společně shodnou na stejné variantě. Právě sem spadají během demokratické tranzice přijaté volební systémy pro zakladatelské volby (*founding elections*) v podmínkách *situace nejistoty* (Przeworski 1991: 37-40).

Renwick se dále zabývá četností výše představených typů volebních reforem v závislosti na typu politického režimu (fázi demokracie)³⁶ a dále jejich vztahem k výslednému druhu volebního systému. Autor tvrdí, že „očekávat změnu volebního systému je nejběžnější během demokratické tranzice: proces „ústavnosti“³⁷ je základním krokem demokratizace a velmi pravděpodobně bude zahrnovat vytvoření nových volebních institucí“ (Renwick 2011a: 460). Právě během tranzice je také časté zapojení se vnějších aktérů, především těch transnacionálních. (srov. Taagepera 1997) Na rozdíl od soudců či obyčejných občanů. Ačkoli je zmobilizovaná společnost během tranzice jejím klíčovým účastníkem, tak je dost nepravděpodobné, že se zaměří na detaily návrhu nového volebního systému. Soudní moc jako aktér politického procesu pak ještě není ustanovena, je totiž produktem tranzice spíše než jeho nezávislou proměnou. Nicméně, předem nelze nijak předvídat na základě

³⁵ Renwick (2011a: 460) uvádí dva ryzí příklady *majority imposition*: Volební reformu ve Francii 1985 prosazenou tehdejší prezidentem François Mitterrandem, resp. jeho tehdejší socialistickou vládou; a v Řecku 1989 vládou socialisty Andrease Papandreu.

³⁶ Tedy demokratická tranzice, nová či stará demokracie.

³⁷ Autor používá výraz „constitution“ a uvozuje ho. Nelze totiž mluvit o přijetí nové *ústavy*. Ta byla v některých případech přijata až v pokročilé fázi konsolidace (Polsko) či dokonce po jejím skončení (Maďarsko). Na rozdíl od Česk(oslavensk)a, kde tomu bylo v relativně krátké době, tři roky po zahájení tranzice.

nějakého pravidla rozdíl mezi novými konsolidujícími se a již stabilními etablovanými demokratiemi v aktivní roli soudců či veřejnosti jako aktérů procesu volební reformy (Renwick 2011a: 461).

Podle Renwicka ve starých demokraciích je nepravděpodobné angažmá vnějších aktérů a obecně volební reformy se v nich vyskytují nejméně, jelikož daná podoba volebního systému je tam považována za něco již samozřejmého a definujícího tamější politickou soutěž. V nových konsolidujících demokraciích je takový výskyt vyšší (avšak nižší než v tranzici), jelikož „vysoká volební volatilita nebo prudké změny v dostupnosti informací politiků mohou vést k ostrému přehodnocení zájmů, vnímání vhodnosti může být více ohebné a odkaz nedávných debat během tranzice mohou znamenat, že mnoho aktérů si je vědomo (pokud nejsou obzvláště znalí) rozmanitosti alternativ volebních systémů“ (Renwick 2011a: 460-461).

Dva ryzí podtypy *vnucení elitou* jsou nejpravděpodobnější pro případy států procházející procesem tranzice a to *elite settlement* a *elite concession*, tedy varianty *účinné* motivace aktérů s kladným součtem“ (*positive-sum*). Během přechodu k demokracii totiž v sázce není nic menšího než potenciální demokratičnost nového režimu. Politici proto uznávají význam návrhu institucí v takové podobě, v jaké mohou podpořit legitimitu a stabilitu nového demokratického režimu. Dalším důvodem, jistě zajímavějším, je příp. podíl na moci prodemokratických aktivistů. (Renwick 2011a:461) Např. z řad disentu, tedy výsostných idealistů, kteří byli za své zásadového postoje perzekuováni odcházejícím režimem. Je velmi nepravděpodobné, alespoň v prvních letech jejich politického angažmá, že by tito jedinci svůj principiální přístup opustili a zradili tak odkaz všeho, co pro své přesvědčení v minulosti obětovali a nyní mají šanci ji překlopit do praxe a částečně postupně začít realizovat. Hodnotový žebříček takovýchto politiků se pak zakládá na víře ve vyšší než partikulární zájem. Toto jejich přesvědčení postavené na morálním akcentu a pocitu vlastní výlučnosti, stejně tak jako zmíněná principiálnost se pak přirozeně promítají do jejich motivace a přístupu k volební reformě a celkovému uspořádání institucí.

Naopak, v již existujících demokraciích, tedy v těch nových i etablovaných, je takto principálně přístupujících politiků o poznání méně.³⁸ To má za výsledek převažující míru zaměření se na získání a udržení si moci *o sobě* (*model office-seeking*), a tak lze očekávat spíše volební reformy z variant *vnucení elitou* ty redistributivní motivace aktérů s nulovým

³⁸ V případě konsolidujících se demokracií by byl velice zajímavý výzkum, proč tomu tak je. Disidenti z politiky dobrovolně odešli, vytlačili je jiní představitelé nebo v ní zůstali a svou aktivní zásadovost ztratili?

součtem (*zero-sum*) – *bargain* a *majority imposition*. Ačkoli zhruba před třiceti lety se badatelé obecně domnívali, že velké volební reformy se v zavedených demokraciích nedějí, události devadesátých let tento předpoklad vyvrátily. Příčiny je možné hledat v celkové nespokojenosti občanů s fungováním stranicko-politického systému s vyústěním³⁹ ve volební reformy typu *active/passive mass impetus*, tedy ve změny volebních systémů, které politici byli dotlačeni přijmout proti své původní vůli. (Renwick 2011a: 461-462)

V rámci vztahu mezi typem volební reformy a přijatým volebním systémem se Renwick (2011a: 462) zaměřuje na jeho dvě výše zmíněné proměnné: **proporcionalitu** a **personalizaci**. V prvním případě, byl obecně zaznamenán narůstající trend rozšíření proporčních systémů (na vstupu) do zákonodárského sboru a to v poslední době (Colomer 2004: 57, 59). Konkrétně ale samozřejmě záleží na formě procesu reformy a kontextu. Taková tendence je nejpravděpodobnější v případě volební reformy podtypem *elite bargain* nebo *elite settlement*⁴⁰ a to v kontextu demokratické tranzice. V podmínkách velké míry nejistoty výhledu volebních výsledků mohou politici silně preferovat vysokou míru inkluzivity zvláště po letech diktatury s vysokou faktickou exkluzivitou, koncentrací moci a absencí politické plurality.

Naopak, po počátečním nadšení pro proporcionalitu během tranzice nastává dle Renwicka (2011a: 462) v nových konsolidujících se demokraciích opačná tendence – narušení proporčního nastavení. Míra nejistoty totiž, ač je stále celkem vysoká, tak znatelně klesá, a prvotní vítězové se snaží „vyřadit ze hry“ své nové či potenciální vyzyvatele, tedy politickou konkurenci. Pokud se týká veřejného mínění (tedy v povědomí obyčejných občanů jako aktérů) proporční systémy přijaté během tranzice stačí již vytvořit viditelné problémy fragmentace, a tak se popularita začíná vychylovat směrem k „většintvornosti“ (*majoritarianism*).⁴¹

V případě druhém, se **personalizací** volebních systémů rozumí míra, do jaké daný volební systém směřuje občanovu volbu k politickým stranám na jedné straně a k jednotlivým kandidátům na straně druhé. Ve starých demokraciích v poslední době došlo k vychýlení

³⁹ Renwick uvádí příklad Izraele, Itálie, Japonsko a Nového Zélandu.

⁴⁰ Tedy těch s vysokou mírou inkluzivity ve druhé z dimenzí výše.

⁴¹ Tento pojem není synonymem pro většinové volební systémy (logika nastavení na vstupu) jako spíše označující taková nastavení volební poměrných systémů (opět sice na vstupu) vedoucích k určité míře disproporčních výsledků (tedy na výstupu) vedoucích k zvýhodnění prvního na pásce a silnější většině usnadňující větší akceschopnost vládnutí, ovšem na úkor principu reprezentativnosti. Určité dilema mezi prvky *reprezentativnosti* a *akceschopnosti* je pro volební systémy typické viz např. Sartori 2001: 65), ale to nejen v rámci dichotomie většinové vs. poměrné systémy, jak uvádí tento autor, ale i v rámci různých variant systémů poměrného zastoupení.

k tomu druhému vzhledem k poklesu voličské loajality vůči určitým politickým stranám, a tak lze očekávat pokračující trend tímto směrem i nadále. V takovém případě by měla volební reforma proběhnout prostřednictvím *elite-mass interaction*, tedy typy *active* nebo *passive mass impetus*, a tedy díky nátlaku veřejnosti bude výsledek jiný než by si politická elita přála.

U režimů v tranzici a nových konsolidujících se demokraciích je důležitým determinantem, a tak nezávislou proměnnou, povaha předchozího režimu. (srov. Kitschelt 1999) Podle Renwicka, pokud starý režim byl postavený na „státostraně“, tedy ty komunistické ve východní Evropě, tak nový volební systém pravděpodobně bude personalizovaný.⁴²

Na základě výše popsaných úvah Renwick (2011a: 461, 463) proto přichází s celkem deseti tvrzeními, u kterých na základě výsledků své kvantitativní analýzy 84 případů volebních reform ve 30ti evropských zemích vyhodnotil platnost. (Renwick 2011a: 465-475) Několik z nich je relevantních pro kontext tranzice a nové demokracie:

„Výskyt volebních reform by měl být nejvyšší během demokratických tranzicí, nejnižší ve starých demokraciích a ve střední míře v nových demokraciích.“

„Vnější aktéři by měli být nejvíce zapojeni během demokratických tranzicí. Soudci a obyčejní občané by měli hrát velmi důležitou roli pouze po tranzici.“

To se ne zcela povedlo potvrdit, soudci jako aktéři sehráli svou roli pouze v několika případech (např. ČR v roce 2001)⁴³, což však může být i tím, že studie pracovala pouze s přijatými, tedy *platnými* volebními reformami a mohou existovat případy, kdy právě díky justici některé návrhy změny volebních systémů nakonec vůbec nevstoupily v platnost. Role vnějších aktérů byla zaznamenána nejen jako malá (rozhodující nakonec byly spíše preference tamějších politiků) ale také jako vzácná (především v období těsně po WW2 v poražených zemích). V jihoevropských přechodech k demokracii se neprokázalo jejich zapojení se do výběru nových volebních systémů. Ačkoli během demokratizace ve středovýchodní Evropě byly důležité mezinárodní faktory⁴⁴, samotné volební reformy pro zakladatelské volby to

⁴² A opačně, tranzice následující po juntě či autoritářském režimu postavené na osobě vůdce povede k politickému systému postaveného na významu politických stran, což se promítne i do parametrů přijatého volebního systému.

⁴³ Dále v Bulharsku 2009, Rumunsku 2007 a Slovinsku 1998.

⁴⁴ Tradiční vliv mezinárodního dění v tomto regionu, rozpad SSSR a konec studené války a železné opony, simultánnost politické a ekonomické transformace a s ní spojené propojování se s globální ekonomikou. (Pravda 2001: 1-3) Nemluvě o patos tranzice ve středovýchodní Evropě jako návrat do Evropy a dohnání Západu v úrovni materiálního blahobytu.

neovlivnilo, a to ani dopady přístupového procesu evropské integrace. (Renwick 2011a: 470; srov. Taagepera 1997)

„Výběr volebního systému během demokratické tranzice může probíhat prostřednictvím jakýkoli procesem s převahou elity.⁴⁵ Reformy v existujících demokraciích, ve kterých převažují politici, by měly nastat pouze prostřednictvím majority imposition nebo bargain.“

To se potvrdilo, je zajímavé, že podtyp *elite settlement* je opravdu spojen až na několik výjimek výlučně s tranzicí nebo obdobím několika let následujících po nich. Jako podtyp *elite majority concession* autor neklasifikoval dokonce žádný z testovaných případů volební reformy, ačkoli některé z nich dílčím způsobem vykazovaly jeho prvky. (Renwick 2011a: 470)

„V případech tranzice, podtypy *elite bargain* a *elite settlement* by měl tendovat směrem k proporcionalitě; podtypy *elite majority imposition* by neměly vykazovat žádný trend.“

„V nových demokraciích, všechny procesy reform by měly podporovat obecně trend od proporcionality.“

Potvrdilo se především u podtypu *elite majority imposition*, u dalších se to neprokázalo.

„Trendy během demokratické tranzice a v nových demokraciích by měly záviset na povaze předchozího režimu. Kde byl předchozí režim stranicky založený, antistranické cítění by mělo přinést trend směrem k personalizaci. Opak by měl být pravdou následně po nestranických režimech.“

Toto tvrzení týkající se personalizace pak bylo verifikováno, ale podle mě spíše částečně, jelikož, jak Renwick uvádí (2011: 474) téměř všechny post-komunistické země⁴⁶ totiž přijaly v tranzici takové volební systémy, ve kterých volič může ovlivnit pořadí kandidátní listiny.⁴⁷ Nutno ale dodat, že se nejednalo o plně personalizované systémy s volnými kandidátními listinami (*fully open-list*), ale s vázanými flexibilními (*semi-open list*). Co je ale velice zajímavý postřeh, tak v těchto státech (z převážné většiny post-

⁴⁵ Tedy vnučení elitou (*elite imposition*), viz všechny čtyři ryzí podtypy výše.

⁴⁶ S výjimkou Rumunska, jehož předchozí režim byl silně personalizovaný (nejvíce *sultanistický*), což by potvrdilo Renwickovu hypotézu, ale dle něho to nebyl hlavní důvod (Birch a kol. 2002: 93-94). Dále, nepočítaje NDR, pobaltské země a Slovinsko jako zvláštní případy vzhledem k době získání jejich nezávislosti.

⁴⁷ Naopak v souladu s touto hypotézou, státy s minulostí personalizovaných autoritářských režimů jako Španělsko či Portugalsko přijalo v tranzici zcela depersonalizované volební systémy s přísně vázanými kandidátními listinami (*closed list*) a takové uspořádání i zachovaly později jako nové demokracie. (Renwick 2011: 475)

komunistických ve středovýchodní Evropě, nikoli ty jihoevropské jako Španělsko a Portugalsko) v pozdější fázi nových demokracií je pokračující tendence a to silným způsobem směrem k personalizaci.

Z velké části k tomu dochází prostřednictvím *elite-mass interaction* (tedy podtypy *active/passive impetus*). Renwick si to tedy vysvětluje tak, že jde jak o pokračující důsledky povahy předchozího režimu, tak o obecný trend odvracení se od politických stran obecně typický pro současné demokracie. Dále, dochází k závěrům, že procesy změn volebních systémů mohou probíhat různými způsoby, a tak je třeba pečlivě věnovat pozornost jejich původu, průběhu a výsledkům. Nicméně klesá dříve dominantní moc politiků utvářet volební systémy díky vzestupu síly postoje veřejnosti. Ačkoli to sice jasně neznamena tendenci směrem k proporcionalitě volebních systémů, zcela jistě to přináší posun k jejich větší personalizaci. (Renwick 2011a: 475)

Renwickův koncept považuji za relevantní pro demokratizující se post-komunistické země středovýchodní Evropy a pro Československo a Česko obzvláště. Renwick totiž vymezuje vztah typu procesu volební reformy a jeho výstupu (podoby volebního systému). Navíc zcela výborně vystihuje trend rozdílu mezi volebními reformami v kontextu tranzice a ve fázi konsolidace. Renwick totiž tvrdí, že v první etapě lze očekávat inkluzivní formule, pokud jsou do procesu volební reformy zahrnuti všichni aktéři, zatímco později dojde k pokusu o změnu směrem k restriktivním volebním pravidlům. Tuto tezi ověříme v empirické části na případu Československa (přechod k demokracii v roce 1990) a později České republiky (tzv. opozičně-smluvní reforma v roce 2000). Relevantní pro nás taky je teze, že aktéry volební reformy v tranzici jsou výlučně elity, zatímco v období nových konsolidujících se demokracií to mohou být i soudci. Renwick také má navíc za to, že nejvyšší výskyt volebních reformem najdeme v kontextu tranzice.

Vstupuje do toho navíc i faktor povahy minulého režimu jako determinanta míry personalizace nového volebního systému, čímž dochází k překryvu s Kitscheltovým konceptem. Renwick má za to, že vlivem povahy komunistického režimu a mocenskou rolí „státostrany“ v něm, budou preference aktérů volební reformy v tranzici orientované proti silné roli politických stran jako institucí a více zaměřen na jednotlivé kandidáty. I tím se zabývám v empirické části níže. Renwick ovšem zanedbává vazbu mezi typem způsobu tranzice a typem procesu pro zakladatelské volby, proto je užitečné doplnit ho

Kitscheltovým konceptem. Tabulka 1.5 ukazuje Renwickovu klasifikaci českých volebních reforem.

Tabulka 1.5

Renwickovo zařazení volebních reforem v Česk(oslovensk)u						
<i>země</i>	<i>rok přijetí</i>	<i>rok prvních o použití</i>	<i>kontext</i> ⁴⁸	<i>proporcionalita</i> ⁴⁹	<i>personalizace</i> ⁵⁰	<i>typ procesu reformy</i> ⁵¹
Československo	1990	1990	tranzice	nový systém - poměrného zastoupení	nový systém - střední míra personalizace	elite settlement
	1992	1992	první dekáda	pokles	nárůst	-
Česko	1995	1996	první d.	beze změny	nárůst	-
	2002	2002	druhá d.	pokles	nárůst	e. majority imposition se omezením soudců ⁵²

Zdroj: Renwick 2011a: 466-469

⁴⁸ Renwick (2011a) dělí fáze demokratických politických systémů na **v tranzici**, **první dekádě** (desetiletí), **druhé dekádě** a na **staré demokracie**.

⁴⁹ Renwick (2011a) dělí proporcionalitu na **PR** (vysokou): systémy poměrného zastoupení, **střední**: smíšené volební systémy a **nížkou**: většinové formule.

⁵⁰ Renwick (2011a) rozlišuje proporcionalitu **nížkou**: přísně vázané kandidátní listiny (*closed list*), **vysokou**: volné kandidátní listiny (*fully open list*) a **střední**: vázané flexibilní - s možností preferenčního hlasování (*semi-opened list*).

⁵¹ Z praktických důvodů používám názvy typů v anglickém originále. České ekvivalenty viz výše.

⁵² *With judicial constraint*.

Karlová a Schmitter, Kitschelt et al., Juberías a Renwick: Komparace jejich empirických výsledků jejich teorií pro post-komunistické země středovýchodní Evropy (deset členských zemí EU27)

Výše uvedení autoři v rámci svých teoretických konceptů, často ale založených na empirickém výzkumu, formulovali obecně platné typologie. K jednotlivým typům pak přiřazují případy jednotlivých zemí. Jejich předměty zájmu a tím i empirické výsledky se ovšem překrývají, a proto považují za užitečné je vzájemně porovnat na půdorysu zemí středovýchodní Evropy. S plným vědomím všech limitů této komparace, je zajímavé ji provést, a vygenerovat tak jejich průnik empirické výsledky daných typologií. Jako společný jmenovatel nám poslouží právě zařazení dané země (viz tabulka). Umožní nám to najít korelaci mezi typem tranzice a typem volební reformy použité pro přijetí volebního systému pro zakladatelské volby. Vzhledem k úzce vymezenému předmětu zájmu této práce je třeba porovnat výsledky překrývajících jednotlivých teoretických konceptů, abychom ho mohli zasadit do širšího kontextu a najít nejvhodnější způsob uchopení vývoje v Československu.

Při srovnání výsledků tabulky 1.6 je vzhledem k relativně malému vzorku případů třeba vyhnout se náhodným zavádějícím korelacím, a tak lze brát v potaz pouze ty s velkou četností. Vzhledem k tomu, že typy volebních reforem často nebyly jednoho čistého typu a v některých případech tomu tak nebylo i v případě způsobů tranzice, nepovedlo se zcela identifikovat žádnou silnější korelaci, jež by nebyla potenciálně zavádějící. Přidanou hodnotou srovnání je komplexní klasifikace Česk(oslovensk)a dle výsledků autorů představených výše.

Nicméně, u volebních reforem typu *elite settlement* lze pozorovat sklon k přijetí volebního systému poměrného zastoupení (PR). Tam, kde se jednalo jen čistě o tento typ reformy (Rumunsko a Československo), byl přijat PR; to jsou ovšem jen dvě země. V případech se zcela stejným typem starého režimu (Bulharsko, Rumunsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko) se přítomnost prvků procesu volební reformy *elite settlement* projevila přijetím právě PR, zatímco jejich absence či doplnění typem *elite bargain* vyústilo ve smíšený systém. Tento postřeh ovšem rozporuje případ Maďarska.

Způsob tranzice klasifikovaná alespoň částečně jako *imploze* a zároveň jako *reforma* se nejčastěji pojí s *elite settlement* a přijetím PR, ale to vzhledem jen k dvěma případům (Československo a Polsko), a tak z toho lze jen těžko něco vyvozovat.

Pro kombinace způsobu tranzice *jednání* ovšem platí, že tam kde byla volební reforma alespoň částečně typu *elite settlement*, tam byl přijat PR, zatímco tam, kde se jednalo jen čistý typ *elite bargain* byl přijat smíšený systém.

Pokud ovšem máme celkově zhodnotit srovnání daných zemí je vidět, že každý případ sice lze hrubě kategorizovat pomocí teoretických konceptů, přesto je natolik unikátním, že jeho podstatu a dynamiku jeho procesu lze pochopit pomocí kvalitativních přístupů a případových studií.

Tabulka 1.6

Komparace empirického zařazení deseti post-komunistických zemí EU27							
	typ k. režimu	způsob tranzice		typ v. reformy v procesu tranzice	přijatý v. systém v procesu tranzice ⁵³		typ první významné v. reformy ve fázi nové demokracie (rok přijetí): v. systém 1) proporcionalita a 2) personalizace
země/autor	dle Kitschelta et al.	dle Karlové a Schmittera	dle Kitschelta et al.	dle Renwicka	dle Renwicka	dle Juberia se	dle Renwicka
Česko	byrokrat. -autorit. k.	reforma	imploze	e. settlement	PR stř. person.	poměr. zast. (PR)	e. majority imposition s omezením soudců (2000/2002) ⁵⁴ : 1) pokles, 2) nárůst
Slovensko	nár.-ak., patr. k.	reforma	imploze	e. settlement	PR stř. person.	PR	e. majority imposition (1998): 1) pokles, 2) beze změny

⁵³Dle Renwicka (2011a). Proporcionalita: **PR** – volební systém poměrného zastoupení, **stř.** – smíšený volební systém, **nízk.** – většinový volební systém. Personalizace: **nízk.** - přísně vázanými (*closed list*), **stř.** - volnými kandidátními listinami (*fully open list*) a **vys.** - vázanými flexibilními (s možností preferenčního hlasování) (*semi-opened list*).

⁵⁴ Renwick uvádí 2002, ale jím klasifikovaná reforma byla už 2000. Více viz v následujících kapitolách.

Polsko	nár.-ak., byrokrat. -autorit.	reforma	jednání, částečně imploze	e. settlement, e. bargain	PR stř. person.	PR (1991)	e. majority imposition, e. concession (1993): 1) pokles, 2) beze změny
Maďarsko	nár.-ak. k.	vnucení, částečně paktem	jednání	e. settlement, e. bargain	stř., stř. person.	smíšen ý	e. majority imposition (1994): 1) pokles, 2) beze změny
Bulharsko	patr. k.	vnucení	preemptiv. r.	e. bargain, e. settlement	stř., stř. person.	smíšen ý	e. bargain, e. settlement (1991): 1) nárůst, 2) pokles majority imposition s omezením soudců ⁵⁵ (2009): 1) pokles, 2) nárůst
Rumunsko	patr. k.	revoluce (částečně)	preemptiv. r.	e. settlement	PR, nízk. person.	PR	e. bargain (1992): 1) pokles, 2) beze změny e. majority imposition (2000) 1) pokles, 2) beze změny
Litva	nár.-ak., patr. k.	-	jednání	e. bargain	nárůst propor., pokles person.	smíšen ý (1992)	e. majority imposition a passive mass impetus (1996): 1) pokles, 2) nárůst
Lotyšsko	nár.-ak., patr. k.	-	jednání	e. settlement, e. bargain	nárůst propor., pokles person.	PR	-
Estonsko	nár.-ak., patr. k.	-	jednání	e. bargain, e. settlement	nárůst. propor., pokles person.	PR	e.-mass interaction - passive mass impetus (1994): 1) beze změny, 2) nárůst

⁵⁵ *With judicial constraint.*

Slovensko	nár.-ak. k.	reforma ⁵⁶	jednání	e. bargain	pokles propor., person. beze změny	smíšen ý	elite-mass interaction: active mass impetus a angažovanost soudců ⁵⁷ (2000): 1) pokles, 2) nárůst
------------------	----------------	-----------------------	---------	------------	------------------------------------------------	-------------	-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Zdroj: Kitschelt et al. 1999: 39, 61; Karl - Schmitter 1991: 276; Renwick 2011a: 466-469;

Juberías 2004: 309-310

⁵⁶ Zařazení je Jugoslávie jako celku.

⁵⁷ *Judicial engagement.*

Motivace aktérů a jejich role hodnot jako vnější faktory výběru volební systémů

Renwick (2010: 27-28) rozděluje motivace aktérů na *hodnoty* a *mocenské zájmy* (podrobněji viz Renwick 2010: 28-37; srov. Kitschelt et al. 1999: 32-35). Upozorňuje ale, že první automaticky neznamena idealistický altruismus. Druhé se pak nemusí rovnat partikulárnímu sobeckému zájmu (*self-interest*). **Power-seeking** se totiž podle něj skládá ze dvou variant, které lze pojmenovat jako *office-seeking* a *policy-seeking*⁵⁸. Ty však nejsou nějakou dichotomií, ale spíše mezi sebou vytvářejí kontinuum a mohou se prolínat. V každém případě *power-seeking* aktéři uvažují o volebních systémech a jejich změnách v *redistributivní* (viz výše) logice a co do svých činů se snaží o maximalizaci své moci (Renwick 2010: 37).

Klíčovou determinantou, zda jsou politici typu *office-* nebo *policy-seeking*, je jejich pozice v politickém systému. Ti, kteří jsou již ve veřejné volené funkci, mají větší tendenci k prvnímu, tedy mají za cíl moc *o sobě*. Nicméně i když úřad je vnímán jako prostředek (moc *pro sebe*), jeho držitelé jsou na něm společensky i existenčně závislí. Jednoduše proto mají zvolení politici ve svém mandátu ztělesněny zájmy, které aktéři bez úřadu nemají. (Renwick 2010: 48) Lze tak očekávat, že stranické špičky, resp. držitelé volených úřadů, budou méně ideově zaměřeni a více omezeni touhou po svém znovuzvolení, tedy udržení své funkce, než straničtí aktivisté a nepolitici. Ti budou mít spíše optiku *hodnot* než profesionální politici, kteří uvažují v kategoriích *mocenských zájmů*. (Renwick 2010: 49)

Věc je ale složitější. Závislost na „křesle“ totiž vzniká pomalu a s jistým časovým odstupem, a tak ti, co drží zvolený mandát nově (viz níže; srov. Renwick 2011b), mají odlišný přístup (*policy-seeking*) než jejich zkušenější kolegové – profesionální politici (*office-seeking*). Čas v úřadě ale nemusí hrát klíčovou roli, pokud reprezentanti mají své existenční vazby na svět mimo praktickou politiku, a jejich závislost na volené funkci je tak menší. (Renwick 2010: 49) Jak uvádí britská politoložka Sarah Birchová a spol.,⁵⁹ příkladem prvního mohou být tranzice ve středovýchodní Evropě, kdy se z disidentů perzekuovaných starým režimem stali politici. Ti si svůj idealistický a zásadový způsob uvažování s důrazem na *hodnoty*, alespoň zpočátku, udrželi. (Birch et al. 2002: 69; srov. Renwick 2011b; viz níže)

⁵⁸ Renwick (2010: 28) mluví o *pursuit of office* a *pursuit of policy*.

⁵⁹ Birchová (et al. 2002: 69) na příkladu tranzice v Československu popisuje (dle vysvětlení Josefa Vavrouška), že disidenti se při výběru volebního systému cítili povinností dostát svým dlouhodobým normativním závazkům, a proto se vyslovovali pro systém poměrného systému z hodnotových důvodů. Měli totiž za to, že je třeba přijmout systém umožňující pluralismus zvláště poté, co na společnost byla falešná iluze její jednoty.

Renwick formuluje několik tvrzení. Čerství politici, političtí nováčci a „nepolitici“ (tj. obyčejní občané, političtí aktivisté, lídři zájmových skupiny a experti) mají sklon dávat větší váhu *hodnotám* než zkušení profesionální politici. Nicméně, ti volení „politici, jejichž finanční příjem, prestiž, sociální kontakty a životní styl je méně podmíněný zachováním si [svého] mandátu, mají tendenci dávat větší váhu *hodnotám*, než tak činí ti politici, pro které jsou tyto [statky] více podmíněné [jejich] úřadem.“ (Renwick 2010: 45)

Nicméně i ti politici, jejichž cílem je primárně uspokojení svých partikulárních sobeckých zájmů, se mohou podle autora rozhodnout pro výběr „institucí sloužících národnímu dobru“, když jiná varianta pravděpodobně vyvolá konflikt (Renwick 2010: 38). Jinými slovy, ani nejpragmatičtější „technologové moci“ (politici s přístupem *office-seeking*) si ve středním časovém horizontu nechtějí pod sebou „podřezávat větev“. Dále je třeba mít dle Renwicka (2010: 38) na paměti, že politici nejsou jediní aktéři reformy (viz výše), ale jsou potenciálně omezeni nejen soudci či příp. vnějšími aktéry, ale i různorodými jedinci z řad veřejnosti – obyčejnými občany, aktivisty i různými experty, kteří se obzvlášť zajímají o kvalitu demokracie a to z hodnotových pozic.

Role hodnot

Renwick (2010: 37) přichází s modelem hodnot volebních reforem a první z nich není nic menšího než **demokracie**. V případě, že se jedná o reprezentativní demokracii, tak volby a jejich pravidla jsou jednou z nejdůležitějších nezávislých proměnných její kvality. V rámci ní autor identifikuje několik prvků, které mohou být vnímány jako žádoucí výstupy (*outcomes*). „Spravedlivé rozdělování mandátů (*fair distribution of seats*)“ znamená jistou míru rovného přístupu, tedy, že volební pravidla platí pro všechny stejně a každý hlas se počítá. To implikuje podmínku určité proporcionality. Dále, „vyhnutí se anomálních výsledků“ nastává v situaci, kdy volební systém nám „nadělí“ *falešnou většinu (spurious majority)* a nejvíce mandátů obdrží „špatní“ *vítězové (wrong winners)* ačkoli jsou až druzí na centrální pásce, tedy nezískali v celkovém součtu nejvíce hlasů. (Renwick 2010: 38)

Demokracie stojí dle Renwicka (2010: 39-42) ještě na dalších kvalitativních elementech: „Spravedlivém rozdělování (*distribution*) exekutivní moci“, ⁶⁰ „reprezentaci společnosti (*representation of society*)“ [celkové včetně zastoupení menšin], „voličského výběru (*voter choice*)“ [reálné možnosti výběru sobě svého programově nejbližšího

⁶⁰ Tento aspekt je často vyzdvihován kritiky systémů poměrného zastoupení. Proporcionalita křesel totiž podle nich nemusí znamenat proporcionalní rozdělení vládní moci, tedy reálného vlivu, zatímco mandát je jen prostředek k jeho získání.

zastupitele či strany včetně i možnosti volit více stran; tedy maximální možnosti vyjádření své voličské preference a dostatečným výběrem různých alternativ jako její základní podmínky], vládní a individuální odpovědnosti (*accountability*) – „odpovědnost vlád“ a „odpovědnost individuálních politiků“ [přímá vazba mezi voličem a politikem/vládou umožňující skládání účtů v dalších volbách a při té příležitosti možnost jejich odvolání], „brzdách a rovnováhách (*checks and balances*)“ [dělba moci], „podpoře efektivních politických stran (*encouraging effective political parties*)“ [fungující politické strany jako instituce] a „jednoduchosti“ [pochoitelnost mechanismu pro voliče]. K naplnění hodnoty demokracie jsou důležité nejen výstupy (cíle), ale i proces (prostředky) volební reformy. Je proto nutné, aby výběr volebních pravidel byl *procesně* v souladu, jak s principy *ústavnosti*, tak demokratickou *vůli většiny*. (podr. viz Renwick 2010: 39-42)

Druhou hodnotou je **stabilita**. Zde je žádoucím výstupem „vyhnutí se konfliktu mezi skupinami ve společnosti“. To platí především pro nové konsolidující se demokracie, obzvláště pro plurální (heterogenní) společnosti. Stabilita důsledků volební systémů, tedy jeho dopadů na stranický systém (jeho *formát a mechanismus*)⁶¹, ještě neznamena stabilitu společnosti. Naopak, depolitizace společenského konfliktu může být fatální pro fungování státu jako instituce. Prevencí něčeho takového podle Renwicka (2010: 42) je jednoduše „vyhnutí se konfliktu/zablokování (*deadlock*) při výběru volebního systému“.

Vládnutí jako třetí hodnota se týká cílů „účinnosti rozhodování (*efficient decision-making*)“ vlády a státu jako takového. Jenže účinné vládnutí má nejen kvantitativní jako spíše především kvalitativní rozměr. Jinými slovy, není to totéž jako snadné vládnutí, což ale obsahově často evokuje. Proto je důležité také prvek „efektivní kontroly (*scrutiny*) rozhodování“. Dalšími žádoucími výstupy je pak „vyhnutí se korupcí“ (patronáži, klientelismu atd.) a „politice peněz“ (*money politics*). (Renwick 2010: 43)

Hodnota **výstupy politik** (*policy outcomes*) závisí na „cílech hospodářské politiky“. Dokonce se má za to, že podoba volebního systému ovlivňuje fiskální politiku státu. I argumenty takového typu mohou sehrát roli v procesu volební reformy. Renwick reprodukuje argument, že u zemí více závislých na mezinárodním obchodu, tedy více u otevřených ekonomik zapojených do globální ekonomiky, je žádoucí pro všeobecné (sněmovní) volby používat systém poměrného zastoupení. Ten totiž „izoluje stát od partikulárních požadavků, omezuje roli (...) patronáže a podporuje politickou stabilitu. Co víc, tato korelace prý dokonce ovlivnila proces výběru volebního systému, takovéto státy opravdu mají častější

⁶¹ Pro definici formátu a mechanismu i rozdílu mezi nimi viz Sartori (2005: 133-134).

tendenci používat poměrný systém a v několika případech byla obsažena v debatě během volebně-reformního procesu. (Rogowski 1987: 207-208, 212-213, 220-222 cit. in Renwick 2010: 44).

Služba volebního obvodu (*constituency service*) [vazba *volič-volený*] jako hodnota spočívá v jisté reprezentaci jednotlivých občanů vůči státu a žádoucím výstupem je její „kvalita“. Ačkoli neplní zcela funkci demokratické kontroly kolektivních rozhodnutí, tak zastupitel může svým způsobem sloužit v roli jakéhosi politického ombudsmana (Renwick 2010: 44). Je zde silnější vazba mezi zastupitelem a voličem, což je výhoda nominálních volebních systémů: Politik se ve volbách zodpovídá („skládá účty“) především voličům svého obvodu, jelikož na nich závisí jeho (znovu)zvolení. Rubem této mince je ovšem i jistá lokalizace s potenciálními důsledky patronáže.

Hodnota **identity** a vůbec identitární národní debata je obecně něco velmi častého.⁶² Je možno někde úspěšný volební systém přenést jinam a očekávat, že bude fungovat stejně skvěle nebo je třeba podobu volebních pravidel (a politických institucí celkově) plně přizpůsobit místním podmínkám včetně polického dědictví (*legacy*) (srov. Taagepera 1997)? Renwick (2010: 45) tvrdí, že různé druhy volebních systémů vnitřně ztělesňují určité hodnoty. Volební reforma pak může být naplněním určitých prvků státní identity. Proto také jejich výstupem může být „potvrzení vazeb [daného *polity* jak] s jejich oblíbenými státy [, tak] s národní tradicí“. Jak říká sám autor: „Ve velké části středovýchodní Evropy v roce 1989 převažovala touha po „návratu do Evropy“ po čtyřiceti letech nuceného oddělení od (...) evropské identity přispěla k dychtivosti načrtnout západoevropské příklady v rámci konstruování nových demokratických institucionálních struktur.“ (Renwick 2010: 45)

Poslední hodnotou je pak **proveditelnost** (*practicability*), kde je žádoucím výstupem „administrativní jednoduchost“ volebního systému (Renwick 2010: 45-46), jelikož slovy australských politologů Reynolds, Reillyho a Ellise: „Volby se nekonají na stránkách akademických knih, ale v reálném světě...“ (Reynolds, Reilly - Ellis: 14 cit. in Renwick 2010: 45).

⁶² Např. dichotomie kosmopolitní vs. etnický, Lumírovci vs. Ruchovci, eurofederalismus vs. euroskeptismus atd.

Hodnoty disidentů pro výběr volebních institucí dle Renwicka a Birchové

Renwick (2011b) přichází s konceptem specificky platným pro období přechodu k demokracii alternativním k *power-seeking* modelu. *Hodnoty* disidentů podle něj mohou hrát důležitou roli při výběru nových institucí. (srov. Kitschelt et al. 1999: 32-35) Renwick tak zpochybňuje, že by se aktéři z řad opozičních elit nutně chovali podle stejných vzorců jako aktéři v etablovaných demokraciích. Kontext tranzice totiž znamená vyšší míru **nejistoty**, aktéři nemají dostatek informací o vlastní potenciální volební síle a postavení, tedy neznají svou „cenu“, a tak si nemohou spočítat své *mocenské zájmy* (viz výše). To ovšem znamená, že by to třeba i aktéři rádi udělali a jejich přístup by byl *power-seeking*, ale nemají k tomu prostředky. (Renwick 2011b: 298)

Dalším aspektem tranzicí je potenciální **nestabilita** či dokonce hrozba rozpadu či selhání státu jako důsledek vnitřního konfliktu (po příp. neúspěchu demokratického přechodu). Aktéři tak raději uvažují udržitelně, inkluzivněji a v dlouhodobějším horizontu (srov. Kitschelt et al. 1999: 34), a proto za těchto okolností upřednostní logiku *účinných* a ne *redistributivních* institucí (viz Renwick 2011a: 458), jelikož si uvědomují, že základní podmínkou, aby mohli prosazovat své *mocenské zájmy*, je existence relativně stabilního stranicko-politického systému. (Renwick 2011b: 298)

Hlavním důvodem, proč opravdu během některých případů demokratických tranzic neplatí čistá forma modelu *power-seeking*, je, že tento model pracuje jen s (pravými klasickými profesionálními) politiky jako aktéry, jejichž charakteristickou motivací je získat a udržet si moc. Nicméně, v mnoha případech během jednání o výběru nových institucí během přechodů k demokracii část klíčových aktérů nebyla klasickými politiky v pravém slova smyslu. Tedy neměli zkušenost s praktickou „normální“ politikou, která je běžná ve starých demokraciích. Velká část z nich se buď neúčastnila činnosti v rámci oficiálních režimních struktur nebo dokonce se zásadově aktivně stavěli proti nim, aniž by měli jakoukoli mocenskou ambici (absence *office-seeking* přístupu), nemluvě o svých osobních obětech a perzekuci ze strany režimu. (Renwick 2011b: 298-299)

Poté, co dostali během specifického kontextu tranzice příležitost, prosazovali tak své hodnoty, které dlouhodobě vyznávali, a o kterých byli přesvědčeni, že jsou správné. A nejen co do jejich obsahu, kdy se zisk moci (*power-seeking*) mohl jevit jako ideální nástroj pro jejich realizaci, ale i co do jejich formy (jako hodnot *o sobě*). „Primární zájmy vedoucích disidentů se [totiž] nevtahovaly k *výstupům* politického systému, ale k samotné *povaze* politického systému: chtěli ustanovit inkluzivní, deliberativní demokratické struktury a

[takovou] praxi.“ Mohli tak činit přímo u jednacího stolu během tranzice a nemuseli čekat na to, až v ní získají moc. (Renwick 2011b: 299; srov. Colomer 2004: 3-4).

Renwick (2011b: 300) proto tvrdí, že významní aktéři procesu výběru nových institucí během tranzice bez předchozí zkušenosti s „normální“ klasickou politikou a naopak s minulostí angažovanosti v aktivitách disentu mají své preference podoby institucí vycházející přímo z *hodnot*, nikoliv ze strategického *power-seeking* přístupu (viz výše). Tento přístup může být za jistých okolností *prostředkem* k naplnění hodnot, ale ty se dají mnohdy realizovat i *přímo*, což je právě případ výše. Tato teze ovšem platí jen za předpokladu, že někdejší disidenti v procesu výběru nových institucí vidí vytváření *skutečně demokratických* struktur. Prostředí disentu rozvíjelo idealistické představy, jak by měla vypadat a lépe fungovat politika. To bylo dáno jejich zkušenostmi ze starého režimu, a proto během tranzice se snaží o „systémy, které transcendují osobní a stranické mocenské zájmy“ a chtějí zajistit, aby „moc byla podstatně a trvale rozptýlena.“ (Renwick 2011b: 307).

Nicméně, je dobré připomenout, že to neplatí paušálně na všechny aktéry z řad opozičních elit. Ti se mohou lišit v míře vlivu hodnot na jejich institucionální preference. Nejvíce je tomu u aktivních disidentů, ve střední míře pak u těch, jež se „politicky“ vůbec neangažovali (tj. nebyli zapojeni ani do režimních struktur ani do aktivit disentu) a nejméně, jež měli nějaké režimní vazby. Ale více se u těchto jednotlivých aktérů mohly lišit samotné hodnoty ve svém obsahu a to v závislosti na konkrétní podobě jejich zkušenosti v minulosti. (Renwick 2011b: 300)

První takovým typem jsou **disidentské hodnoty** stojících především na odmítání *koncentrace moci* a tedy ve svém důsledku preferenci inkluzivních volebních formulí (viz Colomer 2004: 3-4) s jasnou dělbou moci a „předcházení koncentraci moci v ruce několika jedinců či institucí.“ Tedy rozptýlení moci z jednoho centra. (Renwick 2011b: 300) Druhým typem pak jsou **ideologické hodnoty** vycházejících z předpokladu různé ideové orientace jednotlivých aktérů s disidentskou minulostí. Ty převažují nad hodnotami prvního typu výše, a tak spíše utvářejí preference těchto aktérů při výběru nových institucí. Autor zároveň přiznává, že je těžké stanovit, jak dlouho těmto aktérům takový hodnotový přístup vydrží, než se adaptují a začnou k politice přistupovat z pozic *power-seekingu*. (Renwick 2011b: 301)

Renwick explicitně verifikuje svůj koncept na případě přechodu k demokracii v Maďarsku a Československu, zatímco na příklad tranzice v Polsku a Bulharsku by tato jeho teorie neplatila (Renwick 2011b: 301, 309). Obecně platný by pak měl být za jistých

podmínek. Způsob tranzice dává těmto aktérům možnost ovlivnit skutečně demokratické instituce (tedy volební pravidla pro zakladatelské plně soutěživé volby). (Renwick 2011b: 312-313). A starý režim musí být *zamrzlý* či *zralý post-totalitarismus*, nikoli *autoritářský režim* (viz Linz - Stepan 1996: cit. in Renwick 2011b: 308). Tedy s absencí rozvinuté politické opozice a jakékoli formy pluralismu, pouze s existencí „paralelní kultury“. Povaha předchozího nedemokratického režimu tak umožnila rozvoj významné disidentské či opoziční komunity, která převážně neuvážovala v logice „normální“ klasické politické soutěže (tedy ve své podstatě tzv. nepolitické politiky). Chybí jim také historická kontinuita, a tak „opoziční hnutí v post-totalitarismech často usilují o úplně nové začátky.“ (Linz – Stepan 1996: 43-46 cit. in Renwick 2011b: 309).

Podobný pohled nabízí Birchová (et al. 2002: 18), která přichází s modelem *justice-maximizing*, ve kterém „*obecné dobro* má přednost před partikulárními sobeckými zájmy (*self-interest*)“, a tak aktéři mohou ctnostně vytvořit „nejspravedlivější a nejdemokratičtější volební systém.“ (Birch et al. 2002: 18) Tento autorčin model je ještě silnější protiváhou *seat-maximizing* strategie než *policy-maximizing* (viz výše). Podle Birchové (2003: 18-19) determinantami výběru volebních systémů během tranzicí ve středovýchodní Evropě byla nejen snaha předejít jisté formě „comebacku“ komunistické „státostrany“ a její udržení se u moci, ale i dlouhodobý pohled hlavních aktérů v mnoha případech během vyjednávání o novém volebním systému. Ten ač reflektoval jejich vlastní partikulární zájmy (*self-interest*), tak se tito aktéři rozhodli „nejen pro své osobní či stranický vzestup (...) systém, který by maximalizoval jejich vlastní šance úspěchu, ale pro demokracii – obecně rozuměno termíny volebních systémů, jež by podporovaly rozvoj stran, přidělování křesel podle proporčního podílu hlasů stran (...) princip politického pluralismu.“ (Birch 2003:19)

Důvody pro to pak lze dle autorky hledat trojí. Za prvé, mezní období plně dobré nálady, jakým je tranzice, umožnilo aktérům povznést se nad své osobní partikulární zájmy ve prospěch historických rozhodnutí. Za druhé, bylo tomu i z čistě praktických důvodů. Vysoká míra nejistoty kolem zakladatelských voleb znamenala, že „politici konali za ‚závojem nevědomosti‘“ [a tak] často nebyli v pozici, aby věděli, jaký typ volebního systému by je osobně zvýhodnil.“ Kolektivní zájem byla přirozená volba, jelikož zájmem všech stran byl soutěživý multipartismus jako protiklad vládě jedné strany. Celkově komunistické institucionální struktury, včetně volebního systému, byly viděny jako hlavní překážka demokratizace. Za třetí, touženým výstupem nového stranicko-politického systému byly koaliční vlády s výhodou sdílení zodpovědnosti za vážná rozhodnutí. (Birch 2003:19)

Podle Birchové, velkou roli také sehrálo lidové hnutí, jež „skolilo“ komunistický režim. Tam, kde stálo na široké protirežimní mobilizaci, politické strany z něj vycházející měly rozvinuté nízko-úrovňové (*grass-roots*) struktury a ty se mohly později přeměnit v základní struktury stranické. Spojení úrovně opozičních elit právě s hnutím pak „pomohly vytvořit rozhodovací kapacitu hnutí, která mu dala silnější vliv v rané fázi vyjednávacího procesu o volebních pravidlech“ Komunistické strany ovšem byly v jiné strategické situaci než tato hnutí, a tak upřednostňovaly jiný typ volebních pravidel než opozice. Paradoxní na tom je, že tyto více institucionalizované subjekty s propracovanou vnitřní a regionální strukturou, tedy v té době jediné ryzí strany, preferovaly zavedení volebních systémů orientované na politické strany co nejméně. Činily tak racionálně z důvodu své ideologické a institucionální diskreditace v očích společnosti. A naopak liberálně-demokratická opozice ač nijak silné stranické struktury ještě pořádně neměla, se vyslovovala pro listinný systém poměrného zastoupení (*PR list*), ze kterého obecně těží politické strany. (Birch 2003:19; srov. Charvát et al. 2015: 43; podrobněji viz výše)

Vnější faktory motivací aktérů

Jaký je však vztah motivací výše, ať už mocenského či hodnotového charakteru, výše a konkrétních výstupů procesů volebních reforem? Jaká je korelace mezi určitými motivacemi, z nich vycházejícími preferencemi a konečnými výstupy (*outcomes*)? Renwick (2010: 47) představuje šest exogenních vysvětlujících faktorů: historii, ideovou změnu, povahu stran a stranických systémů, státní instituce, události a okolnosti a povahu aktérů. V případě determinant výstupů volebních reforem je pak kladen důraz především na instituce.

Autor však objasňuje, že je rozdíl mezi *výstupy* volebního systému a jeho *hodnotami*, které v sobě nese. Ve starých etablovaných demokraciích je na takové inherentní hodnoty pamatováno, až když nastane politická krize, jelikož jinak jsou brány jako něco samozřejmého. Renwick (2010: 50) proto tvrdí, že hodnoty pravděpodobně budou podporovat tlak na „volební reformu v etablovaných demokraciích pouze tam, kde krize způsobily ztrátu důvěry v současné instituce“, tedy i v žádoucí fungování volebního systému, a změna volebních pravidel je vnímána jako možnost vypořádání se zdroji těchto krizí. Většina politiků má přístup *power-seeking*. Voliči (občané) na rozdíl od nich nikoli, a tak uvažují o možnosti volební reformy, když jsou dané *hodnoty* (viz výše) ve vážném ohrožení. (Renwick 2010: 50) Domnívám se ale, že tento mechanismus veřejného mínění je ovšem politikům známý, a tak snaha *sekuritizovat* politické obtíže s následnou argumentací *hodnotami* může

být z jejich strany často jen jednání účelové či zároveň navíc ještě falešné. (srov. Renwick 2011a: 460)

To, o jaké hodnoty jde, samozřejmě rozhoduje, které z nich jsou zrovna vnímány jako ohrožené. Různé volební systémy ztělesňují samozřejmě různé hodnoty. Problém nastává, když tyto své hodnoty, jež jsou od nich očekávány, nenaplní. Teprve tehdy se má za to, že volební systémy selhávají a změna je žádoucí. Nicméně, výběr hodnot dle Renwicka závisí na dvou faktorech: *historické tradici a kulturní změně*. Autor proto tvrdí, že hodnoty aktérů jsou utvářeny domácími historickými tradicemi. Nastává ovšem i změna těchto hodnot v čase. Postmateriální proměna může podporovat zaměření se více na rozšíření hodnoty *voličského výběru*. Nicméně, čím více je vnímaná určitá hodnota jako aktuálně ohrožená, tím pravděpodobnější se jeví jako prioritně důležitá. (Renwick 2010: 52)

Míra mocenských zájmů – *power-seeking* samotných politických stran, jejich lídrů či řadových reprezentantů (*backbenchers*) pak podle Renwicka závisí na mocenském postavení těchto aktérů převážně daného „povahou daných politických stran a jejich širšího institucionálního prostředí“. Tedy např. mírou centralizace politických stran. To, jakým mocenským cílům (*objectives*) (u stran voličské preference, hlasy, mandáty, úřady, vliv; u jedinců znovuzvolení, vnitrostranická moc, vliv v politickém systému; viz Renwick 2010: 30, tabulka 1.2) je dána váha, se odvíjí od toho, jak takové jednotlivé cíle přispívají k (vyšší) moci daných aktérů. To je dáno výskytem koalic, intenzitou mezistranického konfliktu a mírou, nakolik silně je strana charakterizovaná svým lídrem, kandidátem či programovým zaměřením. Časový horizont (perspektiva) aktéra je pak utvářen(a) fází jeho politické kariéry a dobou, kam sahají jeho budoucí ambice. (Renwick 2010: 53-54; srov. Kitschelt et al. 1999: 34)

Tvorba preferencí aktérů dle jejich motivace a postavení

Jak se ovšem motivace aktérů překlápějí do konkrétních, jim v praxi dostupných, preferencí? Jak výběr konkrétního typu volebního systému ovlivňují zájmy a hodnoty? Z hlediska strategie *seat-maximizing* (*office-seeking*) se preference přirozeně liší dle velikosti (volební síly) politických stran.

Katalánský politolog Josep M. Colomer (2004: 3) sice připouští, že volební systémy mohou ovlivňovat podobu stranického systému, a jsou tak částečně jeho nezávislou proměnnou (vysvětlující), ale považuje je primárně za proměnnou závislou (vysvětlovanou).

Podle něj právě strany si vybírají volební pravidla a ne ony je. Různé strany mají samozřejmě různé preference volebních formulí a to v závislosti na svém postavení – mocenské pozici, resp. volební síle. Podle Colomera, tak ve stranických systémech, kde je jedna dominantní strana či dvě velké podobně silné (srov. Sartori 2005), je tendence vybírat „spíše restriktivní či vylučující [/exkluzivní] volební systémy (...) založené na většino[tvorných] principech, zatímco pluralitní nastavení s mnoha stranami tendují podporovat výběr ve prospěch více inkluzivních volebních formulí takové, jaké jsou pravidla poměrného zastoupení.“ (Colomer 2004: 3)

Podle autora to lze shrnout jako **mikro-mega pravidlo** (*micro-mega rule*), jež lze stručně definovat takto: „Větší preferují menší a menší preferují větší.“ (Colomer 2004: 3) To se týká základních proměnných volebních systémů: velikosti volebních obvodů (*district magnitude*) zákonodárného sboru (*legislature/assembly*), matematických formulí – volebních kvót a dělitelů. Jinými slovy, velké strany chtějí malé instituce, aby se „vyřadily ze hry“ ostatní aktéry, zatímco ty malé subjekty upřednostňují velké instituce, aby v nich byly zahrnuty a zůstaly tak ve „hře“. (Colomer 2004: 3) Autor tak staví průkopnickou teorii klasika, francouzského badatele Maurice Duvergera, „na hlavu“ (viz Sartori 2001).

Posun v preferencích však může nastat se změnou *formátu*⁶³ stranického systému, resp. efektivního počtu stran při hlasování („*effective number*“ of parties in votes) – počtu stran s voličskou podporou či jejím potenciálem.⁶⁴ (Colomer 2004: 3) V takové chvíli se etablované strany vzhledem k vzestupu jejich nových vyzyvatelů začnou obávat o své postavení, a tak se začnou prosazovat méně restriktivní volební pravidla, tedy ta proporcionálnější, aby si tak „pojistily“ svou budoucí existenci. Podle Colomera tak „evoluce“ změny volebních pravidel probíhá ve prospěch nárůstu *inkluzivních*, méně riskantních, formulí: od nepřímých voleb k přímým, od jednomyslnosti k většinovým pravidlům, a od nich ke smíšeným systémům a systémům poměrného zastoupení. Celkově tedy k *větším* institucím. (Colomer 2004: 4)

Podle Colomera (2004: 5) tak změny volebních systémů většinou proběhnou směrem „ve prospěch inkluzivnějších formulí dovolujících reprezentaci relativně vysokému počtu stran“, přičemž takováto změna „by měla být pravděpodobnější, čím je vyšší efektivní počet existujících stran a čím kratší byla doba trvání předchozího volebního systému“. To je

⁶³ Počet *relevantních* stran v zákonodárném sboru, tedy takových disponujících *koaličním* či *vyděračským* potenciálem (podr. viz Sartori 2005).

⁶⁴ Ne nutně parlamentních a to z důvodu možné podreprezentace způsobené restriktivní volební formulí (Colomer 2004: 3).

v souladu s Renwickovou teorií jen částečně, ten takový trend přisuzuje jen volebním reformám ve starých demokraciích a to ještě jen v případě některých typů procesu volební reformy.⁶⁵ (Renwick 2011a: 463)

Mikro-mega pravidlo ovšem nemusí platit jako přímá úměra. Pro strany geograficky koncentrovaných menšin může být např. většinový systém první na pásce z tohoto hlediska výhodný (Sartori 2001: 53, 81). Podle Renwicka to může být ale klidně i případ malé strany s geograficky rozptýlenou podporou, když má lokálně oblíbené kandidáty nebo taková změna volebních pravidel může posílit jejich koaličního partnera, kterého ony potřebují, aby získaly vládní moc.

Na druhou stranu, velké strany mohou preferovat volební formule s vysokou proporcionalitou, aby předešly tomu, že jejich úhlavní konkurent získá velký vliv, či vedení chce posílit stranickou disciplínu pomocí listinného systému (zde nám do mezistranické dimenze vstupuje ta *vnitrostranická*) nebo opět potřebují silnějšího koaličního partnera, aby dosáhly reálné moci. (Renwick 2010: 54-55) Renwick proto tvrdí, že malé strany sice mají sklon preferovat proporční systémy a ty velké (relativně) většinové (*plurality or majority systems*), ale tato vazba je podmíněna ještě úvahami ohledně síly aktéra, orientace na voličův hlas (*voteseeeking*), dynamiky koalic a vlivu na výstupy politik (pozn. policy-maximizingu). (Renwick 2010: 55)

Svou roli hraje také *nejistota*, jaké výsledky jednotlivým aktérům změna volebních pravidel přinese. A to dokonce, když obecné účinky daných volebních systémů jsou známé. Strany si totiž nejsou jisté mírou své voličské podpory, která by se, díky procesu volební reformy vnášející do stranicko-politického systému jistý prvek nestability, mohla změnit. Aktéři pak mají dvě možnosti, *situaci nejistoty* uznat a upravit dle toho své preference, nebo si ji nepřipustit a stavět je na mylných předpokladech. (Renwick 2010: 56)

V prvním případě mohou zaujmout opět dva přístupy. Za prvé, být „konzervativní“ (s malým „k“) a držet se zpátky od kroku do neznáma, jež pro ně může potenciálně znamenat nebezpečí. Jednoduše neriskovat, ačkoli je zde slušná šance jejich zisku. (Renwick 2010: 56; srov. Charvát et al. 2015: 13) Navíc, ke zdrženlivosti etablovaných stran přispívá i jistý prvek stability původního volebního systému – jeho určitá „zacyklenost“: „[T]i, kdo jsou schopni

⁶⁵ „Ve starých demokraciích, podtypy *elite majority imposition* a *elite bargain* by měly tendovat mírně směrem k proporcionalitě; podtypy *elite-mass interaction* by neměly vykazovat žádný trend.“ (Renwick 2011a: 463)

provést volební reformu, jsou současně ti, kteří jsou úspěšní za stávajících podmínek “ (Charvát et al. 2015: 14)

Nebo, za druhé, chovat se jako v modelu hypotetické tzv. původní situace - *závoje nevědomosti (veil of ignorance)* konceptu filozofa Johna Rawlse (1971: 136-142 cit. in Renwick 2010: 56), tedy vybrat takové uspořádání, které vyznívá nejlépe pro toho nejhůře postaveného. Řečeno laickou metaforou, aktéři budou počítat s variantou, že po krájení dortu dostanou ten nejmenší kousek, a tak budou upřednostňovat nejspravedlivější způsob porcování. Tedy tak, aby i situace, kdyby na něj zbyl nejmenší kousek, nebyla pro tyto aktéry politicky likvidační. V případě nemožnosti stanovit si *seat-maximizing* strategii, namísto tzv. *mikro-mega* pravidla (viz výše) a nastupuje tak tzv. *maximin* strategie. Tedy namísto snahy o maximalizaci zisku se tak hlavním cílem aktérů stává minimalizace rizik pro jejich postavení a ohrožení jejich existence. (Charvát 2013: 43)

Taková *situace nejistoty* je nejtýpickejší pro volební reformy během přechodu k demokracii, jelikož má pravděpodobnost být nejvyšší právě v tomto kontextu (Renwick 2010: 67; Przeworski 1991: 87-88), a tak zde je *seat-maximizing* strategie použitelná jen v minimální míře. Výběr nových volebních pravidel během tranzice „totiž představuje speciální případ reforem volebních institucí, protože vykazuje specifický průběh, kvalitativně odlišný od procesů volebních reforem v ustavených demokratických systémech.“ (Charvát 2013: 41) Chybí zde totiž předpoklad, že „jednotliví aktéři (...) disponují dostatkem informací o vlastním postavení, jakožto i o postavení aktérů ostatních. (...) [P]ro období demokratických tranzicí jsou typické jednak atmosféra vysokého stupně nejistoty ohledně počtu, reálné síly a podpory jednotlivých politických aktérů (...) a jednak situace nedostatku sdílených informací“ (Charvát 2013: 41-42)

Renwick (2010: 57) na téma výběru volebních pravidel během přechodu k demokracii poznamenává, že během nich je logické očekávat právě ten druhý přístup (jednání za *závojem nevědomosti*), jelikož zde není možnost vyhnout se riskování preferencí statu quo a naopak je zde potenciálně velmi vysoká míra nejistoty ohledně dokonce i té nejkratodobější volební síly jednotlivých stran. Jistá míra nejistoty sice existuje i během procesu volební reformy ve starých demokraciích a záleží přitom, v jak hluboké krizi je politicko-stranický systém. (Renwick 2010: 57)

Nicméně to je stále nesrovnatelné s výběrem volebního systému za extrémní míry nejistoty během tranzice. Podle Birchové je přitom volební systémem důležitým faktorem

(ne)úspěchu přechodu k demokracii, jelikož plní funkci jedné z hlavních „převodních pák“ mezi požadavky veřejnosti (*popular demands*) a politickým výstupy (*policy outcomes*). „Porozumění v tranzici specifickým účinkům volebních systémů je proto klíčové pro jakékoli širší trajektorie post-autoritářské změny [režimu].“ (Birch 2003: 3-4).

Podle Renwicka tam, „kde aktéři uznají, že čelí nejistotě nebo odmítají riziko, přijmou jeden ze dvou směrů: Buď budou usilovat o zachování stávajícího stavu, nebo přijmou *maximin* strategii. První ze způsobů je pravděpodobnější tam, kde životaschopný volební systém již existuje a nejistota volebních sil [stran] je relativně nízká oproti nejistotě [volební] reformy. Druhý [pak] by měl být očekáván tam, kde není žádný životaschopný status quo a nejistota ohledně volebních sil je vyšší.“ (Renwick 2010: 57)

Alternativní možností, jak se zachovat v situaci nejistoty, je si ji aktéři nepřipustí a riskují tak, že se ve svých odhadech zmýlí, což si ovšem také nepřipouštějí. Taková nesprávná interpretace svého postavení může sehrát významnou roli při utváření preferencí pro určitý druh volebního systému. Její výskyt se těžko předpovídá, přičemž ale koreluje s falešným sebevědomím a arogancí vycházejících ze zkušenosti mocenské hegemonie. (Renwick 2010: 57) Autor proto přichází s tvrzením, že při přítomnosti nejistoty může být důležitý při tvorbě preferencí fenomén mylného úsudku (interpretace) (*misperception*) (Renwick 2010: 58).

Mylný úsudek však neznamená nějakou nižší úroveň intelektuálních schopností aktérů, jelikož jejich příčinou jsou kognitivní omezení (poznání) (*cognitive constraints*) při nespočetném výčtu alternativ podob volebních systémů. Často ovšem se jedná spíše o vůbec omezené povědomí různých dostupných možností volebních pravidel. Aktéři se proto spíše zaměřují na takové možnosti, které sami dobře znají a nevěnují pozornost těm, jež třeba mohou být objektivně známé, ale oni sami je neznají. (Renwick 2010: 58)

Míra *omezení poznání* se odvíjí od povahy rozhodovacího procesu. Na jedné straně mohou politici rychle něco vymyslet „spatru od stolu“. Na druhé straně mohou zvolit časově náročnější řešení a ustanovit odbornou komisi, která pečlivě a se vši opatrností posuzuje zkušenosti domácích i zahraničních případů, na základě čehož vydá své doporučení. Dle Renwicka čím blíže jsme této druhé možnosti, tím je kognitivní omezení menší. Zdroje povědomí o alternativách volebních pravidel, resp. jeho limity, lze hledat ve třech oblastech: **historii, případech** v tamějším **regionu** - „zeměpisné blízkosti“ (*geographical proximity*) a **současných trendech** (*fashion*). (Renwick 2010: 58-59)

Historická zkušenost s určitým volebním systémem může být sama o sobě důvodem přijmout taková volební pravidla nazpět. Navíc, když zrovna taková volební formule naplňuje aktuálně požadované hodnoty – např. na jedné straně *proporcionalita a přímá vazba volič-volený* na straně druhé, a zkušenost s ním není zase tak časově vzdálená, může být primárně upřednostněn právě on, aniž by se v potaz vzaly jiné třeba i výhodnější alternativy. (Renwick 2010: 59) Autor proto tvrdí, že kognitivní omezení bude silnější, pokud je proces posuzování alternativ méně systematický, a taková omezení jsou tvořena historií včetně jejího koloniálního odkazu, regionální „nákazou“ a módními trendy. (Renwick 2010: 60)

Akteři ovšem mohou být omezení také otázkou legitimacy, tedy tím, že z diskuze jsou *a priori* vyřazeny varianty, jež jsou jednoduše za hranou – třeba pro veřejnost, jejíž podporu přirozeně nechce nikdo z demokratických elit zcela ztratit, či opozici, s kterou se iniciátor reformy chce dohodnout. Kolikrát ani nemusí dojít k tomu, že by na takovou nepřijatelnou variantu volební inženýři zjišťovali něčí názor, jelikož nechtějí provokovat protireakci. (srov. Renwick 2011a: 458) Jak vidět nezáleží jen na tom, co je a není legitimní (to totiž není jisté, dokud se to prakticky nezkusí), ale co je *vnímáno* jako nelegitimní, jak silně a s jakou mírou reálného dopadu ve formě *omezení* v praxi. (Renwick 2010: 61-62)

Podle Renwicka (2010: 61) *omezení legitimitou* závisí na několika věcech. Za první, na **objektivních hodnotách** (tedy těch konsenzuálních, na kterých se shodnou rozumní lidé demokratického smýšlení), ty však nemohou být zcela globálně ahistoricky univerzální, a jejich vztahu k navržené volební reformě. Za druhé, na **historické zkušenosti**, kdy jisté intriky a kličky mohou být v určitém kontextu již jako zažité, a tak nejsou vnímány jako nelegitimní. Naopak tam, kde je podoba volebního systému stabilní prvkem a on je „stálíci“, do jisté míry zatěsňuje prvky národního charakteru nebo neselhává ve svých, od něj očekávaných inherentních hodnotách, může být jeho modifikace považována za nevhodnou. Přičemž historická zkušenost s konkrétní podobou volebního systému může být pozitivní i negativní. Pokus o jeho „renesanci“, tak může být vnímán legitimně i nelegitimně. Za třetí, na **strategii aktérů**, jak dokáží „příběh“ svých návrhů prezentovat a „prodat“ veřejnému mínění, tedy na kolik dokáží nastolit pro ně příznivý *diskurs*. (Renwick 2010: 61-62)

Ať už je ovšem vnímání toho, co je (ne)legitimní, kdy a jak velkou to má reálnou sílu a vymahatelnost v procesu volebních reforem? Vliv na to má **institucionální uspořádání** – *počet veto hráčů* (viz Tsebelis 1990 cit. in Renwick 2010: 63). Čím je jich více, tím se proces může časově prodlužovat, čímž umožní proti volební reformě mobilizovat veřejnost, resp. ukázat příp. nelegitimitu návrhu volební reformy „v jejím pravém světle“. A dále, **fáze**

volebního kalendáře, tedy kolik času zbývá do dalších voleb, ve kterých politici budou „skládat účty“ voličům a ti jim za ně udělí „vysvědčení“. Podle Renwicka (2010: 64) tam, kde se současní držitelé moci „vnitřně ztotožňují s vnímáním legitimacy, tam může mít [samo] přímý omezující efekt.“ Tam, kde ne, „jeho omezující síla záleží na kapacitě jiných aktérů, aby potrestali porušení [legitimně vnímaných hodnot].“ Jak moc toho jsou schopni, pak nezáleží jen na samotné vlastní „síle vnímání legitimacy, ale také na povaze procesu reformy a dostupnosti a blízkosti nevyužitých nástrojů trestu.“

Přeměna preferencí aktérů na konkrétní výstupy

To, na kolik se volby samotných aktérů realizují a překlopí se do parametrů návrhu volební reformy a zda ta vstoupí v platnost, záleží podle Renwicka na **typu procesu volební reformy** (viz výše), **povaze výkonu vůdců** (*mechanisms of leadership*), **path dependency** a v neposlední řadě na roli institucí – **počtu veto-hráčů**. Ty hrají svou úlohu na *makro*-úrovni, tedy ovlivňují, zda návrh změny volební formule nakonec vůbec projde – výše potřebné většiny a další ústavní podmínky. A dále na *mikro*-úrovni mají vliv na mocenské postavení jednotlivých aktérů v procesu dané reformy. Záleží pak, kdo z aktérů je *agenda-setter*. Většinou to jsou běžně politické elity, v některých ústavních systémech to však může být všelidové hlasování v občany iniciovaném celostátním referendu. Renwick proto přichází s tezí, že čím je více *veto-hráčů*, tím méně pravděpodobněji bude volební reforma realizována. A vliv jednotlivých aktérů v rámci procesu reformy záleží na míře jejich formální moci nastolovat agendu (*agenda-setting*). Nicméně takováto moc může být „odražena“ jak „tlakem veřejnosti, tak strategickou aktivitou jednotlivců.“ (Renwick 2010: 65)

První a druhá fáze volebních reforem ve středovýchodní Evropě

Jak si všímá Birchová (et al. 2002: 1) jsou dvě odlišné fáze volebního uspořádání v post-komunistických evropských zemích. Ta první se časově překrývá s počátky demokratizace – tranzicí a zakladatelskými volbami, tedy specifickým kontextem. Ta druhá podle ní zahrnuje změny implementované nově legitimizovanými elitami poté, co se fungování přijatých volebních systémů stalo jasné pro všechny zúčastněné aktéry. V té době část elit shledala, že se jim vyplatí zariskovat (viz výše) a spustit proces volební reformy. Takové procesy jsou v mnohém podobné typickým trendům volebních reforem ve starých demokraciích, v jiných ohledech se ovšem změny pravidel v těchto nových demokraciích liší (Charvát et al. 2015: 155).

První fáze

Zdrojem prvotní legitimizace jsou právě zakladatelské volby. Ty jsou jistým testem úspěchu procesu demokratického přechodu. Pro naplnění jejich legitimacy je v první řadě třeba, aby žádná ze stran volby nebojkotovala. Navíc předpokladem je vysoká míra inkluze nových volebních institucí, jelikož takové se mezi aktéry těší větší podpoře než *restriktivní* volební formule (Colomer 2004: 9). Podobně je tomu v případě voličů. Kromě vysoké volební účasti (*turnout*) je žádoucí i nízký počet nevyužitých hlasů (*wasted votes*), jelikož opak by vedl jen k potenciální nedůvěře v nový politický systém. Snaha o úspěch v rámci naplnění těchto kritérií legitimacy vedle dalších faktorů (viz výše) ovlivnila aktéry v jejich rozhodování při výběru nových institucí. (Charvát et al. 2015: 44; viz Charvát 2013:44)

Diskuse o možné úpravě volebního systému sice nekončí zakladatelskými volbami, stále se však nese v podobném duchu – inkluzivity, vyšším významem hodnot a přetrvávající *situací nejistoty*. První volby vyhrávají hnutí protirežimní opozice a teprve po nich se ovšem začínají formovat ideově vyprofilované politické strany klasického střihu. Tedy stranický systém (jeho *formát*) včetně jeho interakcí (*mechanismus*) se teprve začíná strukturovat a jeho stabilizace je ještě relativně v nedohlednu. Aktéři se tak stále drží racionální strategie minimalizace rizik na místo snahy o nejvyšší možný zisk (viz výše). (Charvát et al. 2015: 155)

Jediným významným rozdílem oproti volební reformě v tranzici je, že nové změny pravidel schvaloval už demokraticky zvolený parlament. To přispělo k neochotě zákonodárců

činit výrazné změny, jelikož se jednalo o systém, kterým byli oni sami zvoleni, a tak v souladu s modelem *power-seeking* nechtěli nijak ohrožovat své znovuzvolení a měnit tak pro ně vítěznou podobu volebního systému. To bylo ještě „podtrženo“ pokračující situací nejistoty, a tak je očekávatelné, že po zakladatelských volbách k něčemu takovému jen těžko dojde. (Charvát et al. 2015: 156)

Typické pro první fázi volebních reforem tak bylo, že aktéry byly sice pouze elity, ale jejich proces byl inkluzivní. Podle Charváta, v tranzici pak byla taková vysoká míra inkluzivnosti institucionalizována jednáním u tzv. kulatých stolů (*round table talks*). Dalším znakem byla významná pozice hodnotově orientovaných „politiků“ bojujících za principy (viz výše). (Charvát et al. 2015: 156) V některých případech zemí docházelo k současnému působení jak modelu *policy-maximizing*, tak *seat-maximizing*, tedy účinného i redistributivního (viz Renwick 2011a: 458; viz výše) přístupu k institucím. (Charvát 2013: 40; Charvát et al. 2015: 157)

Společně s vysokou mírou nejistoty a nedostatkem sdílených informací během tranzice to přispělo k přijetí inkluzivního volebního systému s významnou mírou proporcionality. Charakteristické pro situaci nejistoty první fáze pak byla také jistá míra její ignorace, resp. jejích rizik ze strany některých aktérů s následkem mylného úsudku síly vlastního postavení, což vedlo k chybným preferencím při jednání o podobě nových institucí.

Co je ovšem zajímavé volební systémy nebyly nijak výrazně personalizované, jak by očekával Renwick (2011a: 463). Jednalo se totiž v několika případech o listinné systémy poměrného zastoupení s vázanými flexibilními kandidátními listinami, kde sice voliči měli možnost udělit preference jednotlivým kandidátem, celkově to však nemělo výrazný vliv. V každém případě se nejedná o naplnění anti-stranického sentimentu jako politického dědictví starého režimu postavený na všemocné komunistické „státostraně“.

Druhá fáze

Následující období nové demokracie, resp. konsolidace nového demokratického režimu jako takového, je kvalitativně odlišné. Dochází ke strukturalizaci i zdánlivé stabilizaci stranického systému. Jsou již známí vítězové a poražení tranzice a politická soutěž probíhá interakcí ideově vyprofilovaných stran. Specifické dobové okolnosti spojené s ranou fází demokratizace (jmenované výše) pomíjejí. Klesá míra nejistoty, aktéři jsou si tak lépe vědomi

síly svého postavení a uvažují v *redistributivní* logice a uplatňují *seat-maximizing* strategii, aby lépe prosadili své mocenské zájmy.

Charakteristické pak je, že v tranzici přijaté nastavení volebních pravidel, jejich inkluzivnosti a proporcionalita, již nejsou vnímány pozitivně a disidentská hodnota plurality je kritizována z perspektivy „druhé strany její mince“, tedy určité míry fragmentace zastupitelského sboru. Změny volebních systémů i tak ale nyní mají převážně účelový charakter. (Charvát et al. 2015: 159-160) Jedná se tak již o *redistributivní* přístup k institucím a ve většině případů jde o proces volební reformy typu *vnucení většinou elit (elite majority imposition)*, pokud do procesu volební reformy významně nevstoupí vedle elit i jiní typy aktérů – soudci či obyčejní občané, resp. veřejnost jako taková (viz Renwick 2011a: 457; viz výše). Důsledkem je pak obecně další zvýhodnění postavení vítězů (velkých stran) na úkor menších stran (viz Chytilík - Šedo 2007).

Záměr některých aktérů je ovšem jedna věc a realizace takto motivované změny volební formule věc druhá. Ta je „podmíněna vhodnou politickou konstelací, kdy alespoň jeden z relevantních politických aktérů musí být přesvědčen, že mu zamýšlená volební reforma přinese nějaké výhody oproti stávajícímu stavu (...) a současně musí mít (...) schopnost tuto změnu prosadit.“ (Charvát et al. 2015: 160) Ústavní zákony pro tyto situace často stanovují kvalifikované většiny, pokud se takováto podpora pro návrh volební reformy nenajde, nerealizuje se (srov. Renwick 2010: 63-64; viz výše). Na druhou stranu, když se najde, netrvá nijak dlouho, aby byla přijata. (Charvát 2016: 361) Nezřídka se tak děje „v souladu s logikou mikro-mega pravidla zavedením restriktivnějších volebních systémů (s disproportčním účinkem).“ (Charvát et al. 2015: 161)

Podle Charváta (2016: 364-365) je pro první fázi volebních reforem ve středovýchodní Evropě⁶⁶ zřejmý sklon k proporcionalitě volebních pravidel, zatímco v té druhé trend zcela opačný. To je v souladu s Renwickovým (2011a: 463) tvrzením, že „v nových demokraciích, všechny procesy reforem by měly podporovat obecně trend od proporcionality.“ A naopak v rozporu s Colomerovou tezí (2004: 4) o obecném trendu volebních systémů směrem k těm inkluzivním a obecně větším⁶⁷ (ve svém důsledku proporcivnějšími) volebním institucím.

⁶⁶ V autorově empirickém výzkumu se jedná o případy Česka, Slovenska, Maďarska a Slovinska. Pokud se ovšem podíváme na výsledky Renwickovy analýzy (2011a: 466-469; viz výše), tak to v devadesátých letech platí pro všechny další země v regionu (post-komunistické státy EU27) s výjimkou Estonska a Bulharska.

⁶⁷ Dle velikosti obvodu, zákonodárského sboru a matematické formule.

Výběr volebního systému pro zakladatelské volby 1990 v Československu

Povaha starého režimu a způsob přechodu k demokracii

Tato kapitola se zabývá způsobem přijetí konečné podoby volebního systému poměrného zastoupení (PR) pro československé zakladatelské volby v červnu 1990. Při té příležitosti se zaměřuje jak na jednotlivé varianty, které byly v průběhu jednání navrhovány, tak na výslednou podobu volebních pravidel. Pozornost je věnována postojům jednotlivých aktérů, především těch vnitřních – tj. jednotlivců či skupin v rámci OF. Dílčí zájem se pak zaměřuje na možné změny volebního systému po zakladatelských volbách ve zkráceném volebním období do roku 1992. Cílem je rozebrat příčiny přijetí vybraného volebního systému. Nejedná se ovšem o nějaký chronologický popis proběhnuvších událostí, jelikož v takovémto historicky pojatém formátu toto téma již je v české politologii dostatečně kvalitně zpracováno (viz Suk 2003: 268-282; Bureš 2007: 38–143; Bureš et al. 2012: 41-127; Charvát: 2010). Cílem této kapitoly je spíše kontextuální analýza výše popsaného fenoménu jako takového.

Komunistický režim v Československu ve svém pozdní fázi se nedokázal proměnit a k jeho významnějším reformám, až na několik vzácných výjimek, vůbec nedošlo a zůstalo pouze u deklaratorních sdělení s hesly o tzv. přestavbě. (podr. viz Bureš et al. 2012: 13 - 36) Tehdejší režim lze klasifikovat jako *zamrzlý post-totalitarismus* (Linz - Stepan 1996) a *byrokraticko-autoritářský komunismus* (Kitschelt -. al 1999; viz výše). Pro takové uspořádání je charakteristické vysoká míra represe a nízká míra kooptace. Elity režimu jsou relativně jednotné (v porovnání s *národně-akomodativními komunismy*) a odmítají změny i jakékoli výrazné ústupky; až do poslední chvíle je přítomna tvrdá represe. (podr. viz Bureš 2012 - al: 36-40) O to překvapivější a rychlejší je pád režimu a dynamičtější přechod k demokracii. To byl přesně případ Československa, kde k zahájení tranzice došlo jako v téměř poslední zemi středovýchodní Evropy.

Karlová a Schmitter (1991; viz výše) ji klasifikují jako *reformu*, jelikož aktéry, jež mají během přechodu strategickou iniciativu, jsou masy, nikoli elity režimu, a výstupy tranzice jsou dosaženy na základě vícestranného kompromisu a nikoli jednostranným použitím síly. Kitschelt (et al. 1999; viz výše) ve své typologii demokratický přechod

⁶⁸ Tato část práce vychází částečně již z mého dřívějšího výzkumu v rámci studia na Ústavu politologie FF UK.

v Československu zařazuje jako *implozi*. Jinými slovy, zhroutení režimu (dovnitř sebe samého); nabízí metafora jisté dutosti režimu, který byl sice zdánlivě pevný ve svých zdech nikoli již ve svém vnitřku a základech.

V takovém způsobu tranzice pak má navrch protirežimní opozice, která i díky nízké míře kooptace a vysoké míře režimu ze strany režimu nemá úplně politický charakter v klasickém slova smyslu. Její náplní je „nepolitická politika“, orientace na hodnoty a zásadovost. V důsledku toho taková opozice sice není nijak početná, přesto disponuje kapacitami, především spíše z kvalitativního než kvantitativního hlediska, a je schopná „vzdmout vlnu“ náhlé a intenzivní společenské mobilizace, tj. veřejných protestů odmítající starý režim. To je přesně případ československého disentu (Charta 77 a další skupiny) jako prvotní součásti institucionalizace protirežimní opozice v podobě Občanského fóra (OF).

Jeho představitelé se stávají mluvčím mobilizované veřejnosti (*mas*), u které se těší autoritě, a jsou tak opozičními elitami. A s živelně vzniklým mandátem vedou dialog jménem veřejnosti s elitami komunistického režimu v rámci jednání u tzv. kulatého stolu (*round-table talks*). Díky takovéto legitimitě mají postupně silnější postavení než komunistické elity, jelikož legitimita režimu je již nízká. Ta se totiž ve své fázi tzv. normalizace opírala mj. i o mezinárodní faktory – geopolitiku SSSR v kontextu studené války a sílu SSSR jako takovou reprezentovanou přítomností jeho armády, resp. invazí vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968, jež násilně ukončila reformní proces Pražského jara – *liberalizaci* komunistického režimu (podr. viz Běhal 2012).

Jednou z podmínek úspěchu přechodu k demokracii je konání tzv. zakladatelských voleb, jež jsou svobodné a soutěživé (viz Birch 2003: 4, 8). Události v Československu po 17. listopadu 1989, které spustily proces demokratické tranzice, postupně došly na sklonku roku 1989 k vytyčení tohoto cíle a svobodné volby se staly požadavkem nejen protirežimní opozice, tj. Občanského fóra (OF) a Veřejnosti proti násilí (VPN), v rámci jednání u tzv. kulatého stolu. Jejich konání bylo požadováno v co možná nejkratší době, ačkoli funkční období Federálního shromáždění, zvoleného v roce 1986, mělo původně trvat až do roku 1991. (Charvát et al. 2015: 63)

S požadavkem brzkého konání zakladatelských voleb (svobodných, plně soutěživých) se vázal výběr volebního systému, který by měl být pro tento účel použit. Způsob přijetí a finální podoba volebního systému, jež vznikla jako kompromis v rámci jednání u československého kulatého stolu, se jeví jako zásadní faktor československé *demokratizace*.

(srov. Charvát 2013: 61) Díky tomu, že volební formule přijatá v zimě 1990 nakonec nesehrála pouze provizorní úlohu, ale nakonec platila až do konce 90. let, stala se konstitutivním prvkem *konsolidace* českého stranicko-politického systému, tak jak ho známe dnes.

Ačkoli i za starého režimu se pravidelně konaly volby, měly pouze fasádní funkci a nelze o nich mluvit jako svobodných a soutěživých (viz Birch et al. 2002: 3-7). Tehdy platnou podobu volebních pravidel lze definovat jako dvoukolový systém s uzavřeným kolem (*majority run-off*). Jednalo se tedy o absolutně-většinový *nominální* systém s jednomandátovými obvody. Nicméně ke konání druhého kola prakticky nedocházelo, jelikož v každém obvodu kandidoval (až na jednu výjimku – v doplňovacích volbách v dubnu 1989) pouze jeden kandidát nominovaný Národní frontou (NF). Kandidatura více kandidátů v jednom obvodu sice byla *de iure* možná, ale v praxi tomu tak nebylo. (podr. viz Chytilík et al. 2009: 288-292; Charvát - Štefek 2010: 29) Komunistické volby se ovšem svou podstatou lišily od voleb v klasických liberálních demokraciích. Smyslem voleb v komunistickém režimu totiž nebyla „soutěž o politickou moc s možností [její] ztráty“, volby měly spíše za cíl „legitimizovat setrvání u moci“ (Charvát - Štefek 2010: 25).

Je však třeba problematizovat zdánlivě „stojaté vody“ starého režimu v jeho pozdní fázi z hlediska podoby volebních pravidel. V okolních komunistických zemích docházelo k uvolňování ve výše popsané praxi a ve volbách bylo možné vybírat z více kandidátů, ačkoli i ti byli vybráni a schváleni režimními strukturami (podr. viz Charvát - Štefek 2010: 26). Vlivem mezinárodních faktorů se o něčem takovém začalo uvažovat i v Československu. Proto se na konci roku 1988 začala připravovat volební reforma, která však již nikdy nevstoupila v platnost. Nebyl totiž dokončen proces jejího projednání a to částečně i z důvodu pádu režimu, ač ten byl velmi časově prodlužovaný a nebyla žádná záruka, že by se dočkal úspěšného konce (schválení). Nicméně i v případě jejího provedení „by nebyly naplněny podmínky pro svobodnou pluralitní volební soutěž“. (Charvát - Štefek 2010: 25)

Tento návrh komunistické volební reformy byl připraven odbornou komisí. Kromě uvedení do praxe vyššího počtu kandidátů než počtu obsazovaných míst, tak jedna z variant počítala se zavedením více-mandátových obvodů (*magnitude*⁶⁹ 6 až 8, resp. 9 do všech zastupitelských sborů) při jistém zachování vlastností nominálního většinového systému (existence jedné společné listiny s jednotlivými kandidáty). To bylo motivováno snahou

⁶⁹ Hodnocení velikosti volebního obvodu systému poměrného zastoupení: 2-5 malé, 6-10 střední a nad 10 velké. (Nohlen 1989: 65 cit. in Chytilík a kol. 2009: 185)

zmírnění potenciálního volebního fiaska režimu - zvolení někoho z protirežimní opozice nebo naopak nezvolení některého vysokého stranického funkcionáře, jelikož by nedocházelo k jasnému přímému souboji o jedno „křeslo“. Navíc by byli na listině kandidáti zastoupeni v pořadí (*ballot structure*) a poměru ve prospěch mocenského centra režimu. (Charvát - Štefek 2010: 25)

V dubnu a červnu 1989 proběhly doplňovací volby (celkem třináct mandátů), přičemž ve většině obvodů bylo více kandidátů – dva, v některých případech dokonce tři, ačkoli všichni kandidáti byli členy Komunistické strany Československa (KSC). Až na jednu výjimku byl zvolený vždy kandidát navržený na prvním místě a v jednom dalším případě byl výsledek těsný. Nicméně, v případě dvou kandidátů z řad vysokých stranických funkcionářů se režim rozhodl neriskovat (jejich nezvolení), a tak neměli protikandidáta. (podr. viz Charvát - Štefek 2010: 32-34) Režim si tak měl šanci mírně vyzkoušet, jakou potenciálně má voličskou podporu v případě přítomnosti prvku politické soutěže. Tento malý „lakmusový papírek“ ovšem ani dostatečně nevyužil, když dvěma prominentním osobnostem zajistil jistotu zvolení tím, že byli „klasicky“ jedinými kandidáty. Navíc výsledek nebyl ani v ostatních případech příliš vypovídající, jelikož se neúčastnili žádní kandidáti mimo členů KSC, natož nezávislí kandidáti z řad protirežimní opozice.

Volební systém jako předmět jednání a postoj režimních elit

Výběr volebního systému má vliv na „vytvoření a stabilizaci nového politického systému (...) přijetí nového volebního zákona se proto stalo klíčovým faktorem celého přechodu k demokracii (...) určujícím povahu celého nového politického režimu.“ (Charvát 2013: 61) Všichni aktéři jednání u tzv. kulatého stolu se však shodovali na potřebnosti výběru nového volebního zákona, který by byl kompatibilnější s nově vznikajícím demokratickým režimem a umožnil by svobodné plně soutěživé volby. (Charvát 2013: 62)

Nicméně představy jednotlivých aktérů o konkrétní podobě nového volebního systému se různily a rozhodující jednání o něm proběhla vzhledem k nedostatku času velmi rychle v průběhu ledna 1990 a to na dvou úrovních: Tou první byla jednání aktérů tzv. u kulatého stolu (a později na půdě parlamentu, v jeho výborech). V tomto případě všichni relevantní aktéři měli jasnou preferenci podoby nových volebních pravidel určené pro zakladatelské volby s výjimkou aktéra nejdůležitějšího, střežové organizace institucionalizující liberálně-demokratickou opozici – Občanského fóra (OF), jehož vnitřní jednání (viz níže) bylo úrovní

druhou. Vzhledem ke způsobu a charakteru přechodu k demokracii bylo právě toto prodemokratické hnutí aktérem v dominantní pozici (viz výše) a právě na jeho konečném stanovisku záviselo definitivní rozhodnutí. (Charvát 2013: 62, 68)

Režimní strany zapojené do Národní fronty (NF) v čele s KSČ preferovaly poměrný volební systém. (Bureš et al. 2012: 63; Charvát 2013: 63; Charvát et al. 2015: 64) V jejich případech se jednalo o „pud sebezáchovy“, který se projevoval ve snaze uchovat si v rámci nového režimu jistou politickou relevanci, kontinuitu a vlastní existenci jako takovou. To bylo v souladu s atmosférou československé tranzice, která spočívala ve vysoké míře politické inkluзивity, uznání práva na existenci všem politickým proudům včetně Komunistické strany Československa (KSČ). Příslib účastnit se politické soutěže vedl KSČ a další strany NF, po ztrátě jejich legitimacy během polistopadových demonstrací a zhroutení režimu jako takového, ke kompromisním jednáním u tzv. kulatého stolu.

Připomeňme, že pro tranzici je charakteristická *situace nejistoty*, která spočívá v těžké odhadnutelnosti až absenci vědomí o vlastní síle a voličské podpoře. V takovémto rawlsovském *závoji nevědomosti* pak aktéři volí spíše strategii *minmax* – minimalizaci rizik (podr. viz výše). Systém poměrného zastoupení je inkluзивní formulí, a snižuje tak sázky ve hře, jelikož přináší určitou míru jistoty parlamentního zastoupení a nižší riziko majorizace ze strany protivníka pro ty subjekty, jež se aktuálně netěší příliš velké podpoře. Základní vlastností většinového volebního systému je předpoklad „jednoho potenciálního vítěze a mnoha poražených“, zatímco u systému poměrného zastoupení sice „jednoho, pravděpodobně nikoli absolutního vítěze, ale žádných absolutně poražených“ (Charvát 2013: 63).

V případě přechodu k demokracii v Československu nepanovala absolutní *situace nejistoty*. Režimní subjekty musely tušit, že mají minimální šance zvítězit v nadcházejících svobodných volbách (Charvát 2013: 63). Ovšem i tak nemohly znát svou voličskou podporu a doplňující volby proběhnuvší na jaře 1989, tedy ještě před pádem režimu, byly velice slabou indicií. Jistá míra situace nejistoty tedy hrála roli při jejich preferenci výběru nové volební formule. Motivace existujících stran NF ohledně výběru podoby nového volebního systému tak byla dána *mocenskými zájmy*. V případě režimních elit jako aktérů se tak jednalo o Renwickův model *power-seeking*, resp. *office-seeking* a strategii *seat-maximizingu*.

Jednání uvnitř liberálně-demokratické opozice a u kulatého stolu

Slovenské opoziční hnutí Veřejnost proti násilí (VPN) stejně jako existující strany NF preferovalo systém poměrného zastoupení (Charvát 2013: 63). V případě postoje OF to však bylo mnohem složitější; v této otázce hnutí, které postupně převzalo iniciativu v procesu tranzice, nebylo jednotné a bylo vnitřně heterogenní. V rámci OF lze nalézt dva hlavní proudy ve věci preference výběru nové volební formule – zastánce **listinného systému poměrného zastoupení** (*PR list*) a jeho odpůrci – převážně stoupence **nominálního** typu hlasování. Nicméně motivace části OF, která jednoznačně prosazovala poměrný systém (ovšem ani těch, co preferovali nominální), nebyla postavena pouze na racionální strategii vycházející z *mocenských zájmů - power-seekingu a seat-maximizingu*. Jednalo se i o snahu naplnění *hodnot*, jež byly ještě silnější faktorem, ačkoli i strategické mocenské determinanty nebyly nevýznamné pro jejich preference, jak ukazují níže.

Jak již bylo řečeno, o volební reformě se vedla jednání u tzv. kulatého stolu. Právě tam se nakonec fakticky rozhodlo o hrubých rysech finální varianty nového volebního systému, která se nakonec prosadila a platila pro zakladatelské volby.⁷⁰ To ovšem nebylo způsobeno kompromisní dohodou vzniklou na základě ústupků aktérů přechodu k demokracii (elity režimu vs. zástupci opozice) jako to bylo obvyklé v tranzicích typu *jednání*. U československého tzv. kulatého stolu totiž měli rozhodující slovo zástupci OF. Ti tam měli na základě svého mandátu prezentovat dohodnuté stanovisko hnutí jako celku.

Jednání však celkově proběhla velmi rychle – v první polovině ledna 1990. Začátkem měsíce se na schůzi nejužšího orgánu (rada koordinačního centra OF) diskutovalo o jednotlivých variantách (viz níže), na kterých se ale nenašla shoda. Jako východisko bylo navrženo, aby oba návrhy byly předloženy sněmu OF, který se konal o dva dny později. Nicméně, mezitím se konalo jednání u tzv. kulatého stolu, kam byli za OF vysláni přívrženci poměrného volebního systému, v čemž si celkem „notovali“ se svými protějšky ze stran NF. Právě zde se poprvé většina zástupců hlavních aktérů tranzice vyslovila pro systém poměrného zastoupení (Bureš et al. 2012: 66).

Na sněmu o den později Jičínský obhajoval variantu systému poměrného zastoupení, pro kterou se shodně vyslovovali účastníci jednání u tzv. kulatého stolu. Avšak nikdo z jeho oponentů, tedy příznivců většinového či smíšeného systému, s jasným nesouhlasným konstruktivním návrhem nevystoupil, ačkoli Jičínského postoj jistě neměl většinovou podporu

⁷⁰ S drobnými obměnami až do roku 2000 (podr. viz níže).

sněmu (Charvát 2013: 69). Diskuze na téma volebního systému měla pokračovat na dalším sněmu. Nicméně, opět mezitím již došlo k téměř definitivní dohodě u tzv. kulatého stolu na variantě systému poměrného zastoupení. Nejvyšší zástupci OF tak svým způsobem obešli svůj sněm, ačkoli tento jejich postup nebyl v rozporu s čerstvě schválenými stanovami OF (Bureš et al. 2012: 67; Charvát 2013: 71). Když se to dozvěděli jeho členové na svém dalším zasedání, cítili se podvedeni poté, co jim bylo sděleno, že návrh volebního zákona putuje do parlamentu a bude předmětem leda tak zcela veřejné diskuze.

Nemělo by nám uniknout, že ve snaze o kompromis se v rámci diskuze v OF tvrdilo, že volební systém bude možno později změnit.“ (Bureš et al. 2012: 65) Tento příslib, jak se později ukázalo, společně se zkrácením volebního období na dva roky, dokázalo Václava Havla začátkem února přesvědčit, aby souhlasil s variantou volebního systému dohodnutou v půlce ledna u tzv. kulatého stolu (Suk 2003: 280). Havel se pak veřejně přiklonil na stranu „poměrného systému, který dá šance, existujícím i rodícím se politickým stranám, v nichž se (...) budou soustřeďovat, vskutku politicky, tedy globálně myslící lidé.“ Zároveň ale dodal, že navrhuje, aby během funkčního období po zakladatelských volbách byl volební systém upraven tak, aby „výrazně posiloval šance nezávislých osobností.“ (Bureš et al. 2012: 73). Havel později litoval toho, že se na sklonku zimy nechal přesvědčit o přijetí poměrného volebního systému pod příslibem zkráceného volebního období a explicitního konstatování, že tento systém může být jen provizorní. (Suk 2003: 281)

Koncem února 1990 byl tak schválen nový volební zákon (pro nastavení volebního systému viz níže), zrušen *imperativní mandát* poslance a počet poslanců Sněmovny lidu FS byl snížen na 150. Zakladatelské volby proběhly 8. a 9. června (podr. viz Bureš et al. 2012: 108-113). Kandidovat mohly pouze strany s 10tisícovou členskou základnou nebo takové, jež sehnaly 10 tisíc podpisů. (Suk 2003: 271) Toto omezení mělo stejný smysl jako vstupní klauzule – zmírnit roztržičnost a fragmentaci v parlamentu - a byla preferencí existujících stran NF, které měly dostatečně velkou členskou základnu, a bylo na úkor malých nových stran, především těch zastupujících národnostní menšiny. (Bureš et al. 2012: 67-68).

Volební období bylo zkrácené na dva roky, jelikož se mělo za to, že „první svobodné volby jsou více plebiscitem o minulém režimu, než hledáním konkrétní cesty transformace“. Volební programy se opravdu v mnohém vůbec nelišily a mělo se za to, že za dva roky dojde k ideovému vyprofilování politických subjektů. (Bureš et al. 2012: 76) Nicméně, i podoba volebního systému byla považována, nejen dle obsahu důvodové zprávy k volebnímu zákonu,

jako „pouze dočasné a účelové řešení“ a po zakladatelských volbách ho bude „nanejvýš nutné upravit (...) nově a komplexně.“ (dle Charvát 2013: 72)

Varianty uvnitř OF a jejich motivace

Zastánci zavedení poměrného systému (PR), byla skupina ústavních právníků v čele se Zdeňkem Jičínským.⁷¹ Jeho navrhovaná varianta spočívala v systému poměrného zastoupení s přísně vázanými kandidátními listinami, 12 až 15 volebními obvody⁷² a 4% vstupní klauzulí (*legal threshold*) (Suk 2003: 269-270; Charvát 2013: 69). Jeho varianta byla velmi podobná té, kterou navrhovala odborná „pracovní skupina pro přípravu volebních pravidel“. V jejím případě se jednalo o PR s (flexibilní) vázanou kandidátní listinou (čtyři preferenční hlasy), s eventuální vstupní klauzulí. Volební obvody měly být „umělé“⁷³ symetrické. Matematickou formulí měla být *Hareova kvóta* v prvním skrutiniu na úrovni obvodu a *Hagenbach-Bischoffova* ve druhém na centrální úrovni.⁷⁴ (Charvát 2013: 70; Filip 2004: 217).

Takovéto systémy jsou v mnoha svých parametrech stejné jako volební systém první republiky: PR s přísně vázanými kandidátkami, 23 volebních obvodů (*magnitude* 6 až 45 pro dolní komoru), *Hareova kvóta* v prvním skrutiniu na úrovni obvodu, druhé skrutinium na celostátní úrovni *Hagenbach-Bischoffovou kvótou* a poté *metodou největších zbytků*, absence vstupní klauzule (viz Chytilík et al. 2009: 275-276). Jediným výrazným rozdílem oproti oběma variantám výše tak byly jen větší a asymetrické obvody, jejichž velikost (počet mandátů; *magnitude*) byla pevně daná,⁷⁵ a absence vstupní klauzule.

Sehrál tedy zde svou roli vnější faktor historie popisovaný Renwickem (viz výše). A to sice ne explicitně jako deklaratorní obhajoba těchto variant, ačkoli étos masarykovské první republiky jako zdroj demokratické tradice (politické dědictví) a snaha na něj navázat tu jistě byl. Nicméně spíše ve smyslu Renwickova jednoho ze zdrojů poznání v rámci jeho konceptu *kognitivního omezení* (historie, zeměpisná blízkost a současné trendy). V tomto případě, minimálně v technickém nastavení proměnných volební formule, zde evidentně posloužila

⁷¹ Dále za stoupence PR v rámci OF lze považovat především Pavla Rychetského, Petra Pitharta a Petra Kučeru. Ačkoli v Pithartově případě to není zrovna jednoznačné a Václav Havel jeho postoj interpretoval zcela opačně.

⁷² Pro celé Československo.

⁷³ Neměly kopírovat správní kraje, ale měly být složeny z několika okresů (dle Filip 2004: 218).

⁷⁴ Není to explicitně specifikováno, ale pravděpodobně se jednalo o úroveň jednotlivých federativních republik.

⁷⁵ Zatímco všechny poměrné varianty z roku 1990 počítaly již s rozdělením mandátů dle krajů až po volbách v závislosti na volební účasti, aby nedocházelo k nerovnosti hlasů. Svou roli v tom hrála i skutečnost, že během první republiky byla povinná volební účast, v případě polistopadového režimu tomu tak není.

historická zkušenost. V žádném případě se ale nejednalo nějaké tupé kopírování prvorepublikového volebního systému, jak připomíná Filip (2004: 210-211).

Naopak za odpůrce PR lze jmenovat Josefa Vavrouška, Jana Šterna i Václava Havla. Josef Vavroušek navrhl dvě⁷⁶ jím preferované varianty: *Personalizovaný poměrný systém (mixed-member proportional; MMP)*⁷⁷ používaný v Německu s 4-5% vstupní klauzulí a zavedení *inkongruentního* bikameralismu, kdy by se do Sněmovny lidu volilo poměrně a do horní komory většinově.⁷⁸ (Charvát 2013: 68; Bureš et al. 2012: 64) V tomto případě opět sehrál roli Renwickův zdroj poznání a to „zeměpisná blízkost“, kde svou inspirativní roli sehrál politický systém Spolkové republiky Německo.⁷⁹

Finální podobu volebního systému poměrného zastoupení pro zakladatelské volby do 150členné (sníženo z 200)⁸⁰ Sněmovny lidu (SL) a 150členné⁸¹ Sněmovny národů (SN) Federálního shromáždění (FS) a 200členné České národní rady (ČNR) je třeba vnímat jako kompromisní výstup jednání u tzv. kulatého stolu a uvnitř OF. Bylo rozhodnuto, že se volí v 12 různě velkých volebních obvodech kopírující administrativní kraje - to bylo změněno na poslední chvíli, původní návrh počítal s „umělými“ symetrickými obvody. Jako matematická formule je použita **Hagenbach-Bischoffova kvóta pro první skrutinium v obvodu i druhé na centrální úrovni** (jednotlivých federativních republik, ne celostátně) společně s **metodou největších zbytků**,⁸² platí 5% vstupní klauzule⁸³ a **vázané kandidátní listiny (flexibilními)** – volič může udělit čtyři preferenční hlasy.

Magnitude v zakladatelských volbách 1990 v Česku činila 7-20 mandátů do SL FS, 5-15 do SN FS a 14-40 do ČNR. Na Slovensku do SNR 13-50 mandátů. Počet mandátů

⁷⁶ Uváděl celkem tři *možné* varianty, ale jednu z nich, poměrný volební systém s (flexibilní) vázanou kandidátní listinou a 4-5% vstupní klauzulí (dle Filip 2004: 218), nepreferoval.

⁷⁷ Tato formule je často označovaná jako „smíšený“ systém. Nicméně, lze ho jen těžko zařadit mezi smíšené volební systémy, pokud v něm dobře pochopíme logiku alokace mandátů – sice zde existují dvě různé složky, ale žádný smíšený produkt nevzniká a výstupy jsou poměrné (Chytilík a kol., 2009, s. 213). Jiná věc je, že se ve své formě jedná o *nominální* typ hlasování.

⁷⁸ Vavroušek navrhoval zrušení Sněmovny národů FS - úlohu horní komory FS by pak plnily dohromady jednotlivé národní rady. Kromě výběru volebního systému se totiž vedl spor o to, zda neprodleně provést institucionální změny jako např. restrukturalizaci federativního uspořádání, což prosazoval Josef Vavroušek, nebo se vydat ústavnější cestou, žádné zásadní kroky nečinit a takovéto úkoly nechat po nadcházejících volbách nově složenému parlamentu, který by byl ústavodárným; nedošlo by tak k dílčím ústavním změnám, ale k vypracování zcela nové ústavy. Druze uvedený přístup nakonec v rámci OF i Federálního shromáždění (FS) prosadili Pavel Rychetský a Zdeněk Jičínský.

⁷⁹ Ten ostatně měl částečně podobnou úlohu i pro obsah Ústavy ČR.

⁸⁰ Dle federativního hlediska v poměru, jednotlivé počty se mírně měnily dle volební účasti.

⁸¹ Paritně dle federativního („národního“) klíče.

⁸² Pro druhé skrutinium sestavovaly politické strany speciální kandidátní listiny z kandidátů, kteří nezískali mandát v prvním skrutiniu. Stejně tomu bylo za první republiky.

⁸³ Pro kvalifikaci postupu do skrutinia v obou federativních republikách stačilo překonat uzavírací klauzuli pouze v jedné federativní republice (Charvát 2013: 75). Navíc zde absentovala aditivní klauzule pro koalice.

v jednotlivých obvodech se stanovoval *Haerovou kvótou* a *metodou největších zbytků*, aby nenastala nadreprezentace žádného z obvodů (Charvát 2013: 74)

Mírně odlišně byly nastaveny parametry pro Slovenskou národní radu (SNR), kde i pro první skrutinium se používala *Hareova kvóta* a uzavírací klauzule byla 3% (ovšem v obou případech jen pro zakladatelské volby, pro ty další v roce 1992 se již používala i pro první skrutinium *Hagenbach-Bischoffova kvóta* a platila pětiprocentní vstupní klauzule).

Jednalo se tedy, slovy Colomera, o inkluzivní formuli – systém poměrného zastoupení s (flexibilními) vázanými kandidátkami a vysokou mírou proporcionality, která mohla být narušena, a také v zakladatelských volbách byla, pouze 5% (v případě SNR 3%) vstupní klauzulí (na úrovni jedné z federativních republik). Jak se ukázalo dle volebních výsledků, právě ta měla nejvíc disproportní účinky: OF ve volbách 1990 získalo 63,5 % mandátů v ČNR za volební výsledek 49,5 % hlasů. Příčinou toho byl propad 18 % všech hlasů v Česku (do FS a ČNR) (dle Bureš et al. 2012: 78). Voliči totiž ještě nebyli zvyklí na účinky uzavírací klauzule a především nebyla téměř známá voličská podpora stran (stranické preference) – stále panovala jistá míra *situace nejistoty*. Voliči hlasovali „srdcem“ (nestrategicky) a psychologie v těchto volbách a těch příštích ještě neměla převahu nad mechanikou volebního systému. To ovšem nebylo příliš příznivé pro legitimizační funkci zakladatelských voleb (viz výše). Ačkoli volební účast byla velmi vysoká (téměř sto procentní).

Nicméně, vstupní klauzule je „tupá“ proměnná, jejím smyslem je zabránit přílišné roztržitosti a fragmentaci (a ve svém důsledku neakceschopnosti) zákonodárského sboru. Vzhledem ke svému celostátnímu charakteru může negativně dopadat na malé strany geograficky koncertovaných menšin. Její zavedení do československého volebního systému v 5% výši lze považovat za jistý ústupek zastáncům poměrného systému některým představitelům OF, konkrétně těm stoupencům většinového nominálního systému, kteří kritizovali listinný poměrný systém z anti-stranických pozic a upozorňovali na rizika fragmentace s poukazem na historickou zkušenost první republiky.

Zde tedy můžeme nepřímo pozorovat dva zdroje Renwickova *kognitivního omezení*, resp. inspiraci pro tuto proměnnou. Za prvé, historii - některými aktéry negativně vnímanou parlamentní fragmentaci z éry první republiky, kde nebyla žádná vstupní klauzule. Za druhé, „zeměpisnou blízkost“ – možnou inspiraci z blízkého zahraničí. V Německu totiž již dlouhé roky platila 5% vstupní klauzule jako kvalifikace postupu do skrutinia poměrné složky (nebo

zisk tří mandátů v nominální složce).⁸⁴ Připomeňme, že původní Jičínského varianta s přísně vázanými kandidátkami obsahovala 4% uzavírací klauzuli.

Ústupkem vůči požadavkům příznivců nominálního hlasování z OF zcela jistě byla možnost preferenčního hlasování, kdy volič mohl udělit čtyři hlasy (Bureš et al. 2012: 67). Pokud toho využila alespoň desetina voličů dané listiny a její kandidát získal 50 % těchto hlasů, „přeskočil“ pořadí listiny. (dle Charvát 2014: 73)⁸⁵ Dalším takovým ústupkem vůči těm, kteří z anti-stranických hodnotových pozic upozorňovali na riziko *partitokracie* s historickým odkazem na fungování politického systému první republiky, bylo použití *Hagenbach-Bischoffovy kvóty* (namísto té *Hareovy*) také pro prvním skrutinium. *Hareova kvóta* totiž na úrovni volebního obvodu rozděluje méně jeho mandátů než právě *Hagenbach-Bischoffova kvóta*. Tyto zbytné mandáty by se tak převedly do druhého centrálního skrutinia a tam už by kandidáti byli vybíráni z listin poskytnutých ústředím politických stran, čímž by došlo k posílení role stranických aparátů, resp. institucí stran jako takových. (Filip 2004: 218)

Na čem ale byla založena preference jednotlivých aktérů v rámci OF a jaké akcentovali hodnoty? Skupina kolem Zdeňka Jičínského⁸⁶ „jednoznačně prosazovala poměrný systém s tím, že v prvních volbách nejde OF o to, získat absolutní většinu, ale vytvořit podmínky pro rozvoj pluralitního politického systému“ (Bureš et al. 2012: 65). Konkrétně argumentovali cílem otevřenosti politické soutěže a příznivých podmínek pro pluralizaci budoucího stranického systému, aby se stranicko-politická soustava teprve mohla vykristalizovat, různé politicko-ideové proudy etablovat a všechny politické zájmy včetně těch menšinových byly zastoupeny při rozhodování o přelomových společenských a ekonomických změnách. Uvědomovali si totiž určitou provizornost OF, které bylo tvořeno celkem čtrnácti subjekty (Bureš et al. 2012: 71). Ty přece jen byly různě ideově zaměřené.

Nicméně, argumentace odpůrců listinného poměrného systému neprobíhala na *mezistranické* dimenzi, ale na *vnitrostranické* bázi.⁸⁷ Do jisté míry se tak v této debatě mýjely

⁸⁴ Navíc, pro tamější prosincové volby v roce 1990 stačilo protentokrát překonat tuto klauzuli buď v bývalé NDR či v SRN, tedy stejně jako v případě Československa. Nicméně, není zcela jasné, kdy takovéto opatření bylo známo a zda aktéři československých jednání o nich mohli již v lednu téhož roku vědět. Platnost tohoto faktoru je čistě spekulativní, což mu neubírá na zajímavosti, není ani vyloučeno inspirace z opačného směru, stejně jako náhoda či úplně jiné vysvětlení.

⁸⁵ Podrobněji o vývoji dimenze personalizace volebního systému mezi lety 1989 a 1992 viz Chytilík (et al. 2009: 292-300).

⁸⁶ Renwick naopak považuje Jičínského za jednoho z nejpragmatičtějších představitelů OF, aktéra s *power-seeking* přístupem. To dokládá na jeho snaze o silné centralizované politické strany. (Renwick 2011b: 305-306)

⁸⁷ Prvně jmenovaná je pro typologii volebních systémů primárnější a dichotomicky rozlišujeme *většinové* (vítěz/ové bere/ou vše) a *poměrné* (alokace mandátů proporčně) volební formule. V případě druhé pak *nominální* (kandidují jednotlivci) a *listinné* (kandidátní listiny).

argumenty jednotlivých osob na ontologické rovině. Odpůrci přijetí čistě proporčního zastoupení neargumentovali výhodami, jimiž se obvykle prezentují většinové systémy – vládní akceschopností a odpovědností, stabilitou v kontrastu s fragmentací, jež se přisuzuje právě poměrnému zastoupení. Argumenty odpůrců PR měly hlubší, specifickou a normativní příčinu – *anti-stranictví* a víru v nezávislé, morální a odborně zdatné osobnosti, a proto akcentovali především nominální typ volebního systému spíše než většinovou formuli jako takovou.

To bylo příznačné především pro Václava Havla, který ve stranách viděl něco pro svobodného jedince byrokraticky svazujícího. Havel si přál, aby politické strany byly jen jakýmsi volnými kluby, kde se profilují důvěryhodné nezávislé osobnosti. Samy strany se ale nepodílejí na moci, protože to vede k její anonymizaci. (Charvát 2013: 64; Kunc 2000:191-192) S historickým odkazem na první republiku se obával (znovu)nástupu *partitokracie* a jako jeden její zdroj viděl v poměrném volebním systému, bez vstupní klauzule a s přísně vázanými kandidátními listinami. Havel a spol. tedy preferovali maximální personalizaci volebního systému, nejlépe *nominálního* typu. Byla zde kontinuita s názory a zásadami z dob normalizace a disidentského prostředí a Charty 77.

Zde tedy se naplňuje jeden z Renwickem popsaných exogenních faktorů preferencí aktérů při výběru volebního systému – historie. Připomeňme, že Renwick tvrdí (viz výše), že pokud byl už nějaký druh systému používán v minulosti, a naplňuje v současnosti poptávané hodnoty, může být výraznou inspirací. Platí to ovšem i obráceně, historická negativní zkušenost s určitou volební formulí může přinést odpor při pokusu o jeho „renesanci“. Avšak interpretace zkušenosti první republiky a tehdejšího volebního systému se různí, stejně tak pohled na potřebu *hodnot*, které prvorepublikový volební systém naplňoval.

Které ale *hodnoty* (dle Renwickova konceptu) tyto dva „tábory“ uvnitř OF vlastně upřednostňovaly? Povšimněme si jedné důležité věci v argumentaci stoupenců jednotlivých volebních formulí: příznivci poměrného systému mluvili o výhodě jeho **reprezentativnosti**, a tedy *mezistranické* dimenzi. Jeho odpůrci se naopak pohybovali v rozměru *vnitrostranickém*, kdy argumentovali pro preferenci **nezávislých osobností** před stranickými funkcionáři. Každý z táborů příznivců jednotlivých variant tedy upřednostňoval jiné *hodnoty*.

Proč byly v popředí právě tyto hodnoty? Jednoduše zcela chyběly v rámci politického fungování komunistického režimu, resp. jeho voleb, které pouze plnily funkci legitimizační fasády. Když se pak režim dostal do své fatální krize, která vedla k jeho kolapsu a spuštění

přechodu k demokracii, bylo jasné, proč je třeba provést volební reformu a vybrat nový volební systém. Tento jev je tedy možné vysvětlit za pomoci Renwickova konceptu hodnot. Nový systém pak měl plnit ty hodnoty, které ten starý vůbec neplnil. Ovšem, které to mají být primárně, na tom shoda zcela nepanovala, jelikož každá ze stran *uvnitř* protirežimní opozice upřednostňovala jiné. Preference variant se tedy různily z *hodnotových* motivací aktérů.

Z Renwickem definovaných hodnot, na které se aktéři především shodovali, byla *demokracie*.⁸⁸ Obě skupiny se už ale lišily v preferenci jednotlivých jejích žádoucích výstupů (prvků). Stoupců systému poměrného zastoupení akceptovali prvky „spravedlivé rozdělování mandátů“. A to nejen ve smyslu rovného přístupu přepočtu hlasů u všech kandidátů, ale s důrazem na princip *repräsentativnosti*. Inkluzivní formulí, která by přinesla takové složení zákonodárského sboru, jež by „zrcadlilo“ hlasy voličů. S tím souvisí i naplnění prvku „vyhnoutí se anomálním výsledkům“.

Chtěli tedy nastavit systém tak, aby svými výsledky přinášel proporcionalitu v rozdělení „křesel“, a tedy nejen rovnost formální, ale ve váze každého hlasu na výsledek. K jisté míře disproporcionality rozdělení mandátů v zakladatelských volbách však přispěla vstupní klauzule, jež způsobila relativně vysoké množství propadlých hlasů (*wasted votes*). Došlo k mírným anomálním výsledkům ovšem bez „falešných většin“ či „špatných vítězů“. Jičínský a spol. ovšem původně navrhovali vstupní klauzuli o jeden procentní bod nižší. Smyslem 5% klauzule v konečné variantě pak bylo zmírnit fragmentaci zákonodárského sboru, před kterou varovali odpůrci PR, to bylo ovšem na úkor hodnot jmenovaných výše. Původní verze stoupců poměrného systému v OF také zahrnovala symetrické volební obvody, čímž bychom se vyhnuli nízké (a částečně i střední) *magnitude* v některých obvodech a docílilo by se velice podobných hodnot *přirozeného prahu* (*threshold*). Původní návrh také počítal s použitím proporcionalnější *Hareovy kvóty* na úrovni obvodu. V důsledku kompromisů se však od těchto navrhovaných parametrů ustoupilo.

Dalším prvkem hodnoty *demokracie*, který akcentovali, byla „repräsentace společnosti“⁸⁹ a „podpora efektivních stran“, když argumentovali, že je třeba inkluzivní formule, aby byly vytvořeny podmínky pro vznik stranicko-politického pluralismu a stranického systému jako takového, ve kterém by byly zastoupeny všechny politické zájmy

⁸⁸ Liberální-demokracie v klasickém smyslu slova s pluralitní soutěží stran, nikoli v kategoriích tzv. lidové demokracie patří do starého komunistického režimu.

⁸⁹ Československo nebylo zcela homogenním státem z hlediska národnostních menšin, částečně ovšem tyto menšiny byly (a stále jsou) geograficky koncentrovány. V jejich případě by tedy jejich kolektivní repräsentativnost byla zajištěna v závislosti na překonání celorepublikové vstupní klauzule.

včetně těch menšinových (národnostní menšiny). Jimi preferované varianty taky naplňovaly prvek „jednoduchosti“ pro voliče – přísně vázané kandidátky (Charvát 2013: 69) a pouze jeden hlasovací lístek (oproti dvěma u německého MMP) bez možnosti udělit preferenční hlasy, která mohla být matoucí pro voliče. Právě ty ve schválené variantě byly pro voliče něčím novým a dost možná jim přiřkládali větší váhu, než vzhledem k přísně určeným podmínkám (vysoké kvórum), měly. I tak ovšem možnost preferenčních hlasů naplňovala v malé míře prvek „voličský výběr“. Jičínského původní návrh přísně vázaných kandidátek tak zároveň splňoval hodnotu *proveditelnosti*, konkrétně prvek „administrativní jednoduchosti“.

Jejich preference zahrnovaly i hodnotu *stability*, když se snažili, aby OF prosazovalo takovou variantu, na níž se shodovaly i ostatní relevantní aktéři během jednání u tzv. kulatého stolu, čímž by se naplnil prvek „vyhnutí se mezi-skupinovému konfliktu“ (během výběru volebního systému). Další hodnoty Renwickovy klasifikace neměly na jejich preference pozorovatelný vliv.⁹⁰

Skupina kolem Václava Havla na druhou stranu primárně upřednostňovala v rámci hodnoty *demokracie* prvky „voličského výběru“ a „odpovědnost individuálních politiků“, když apelovali na to, aby v novém politickém systému hrály hlavní roli důvěryhodné, morální a nezávislé osobnosti. Je jasné, že nezávislost těchto politiků měla kromě jiného spočívat v tom, že jejich znovuzvolení by nezáviselo na straně, za níž kandidovali, pokud se ovšem dokonce o mandát neucházeli zcela bez stranické příslušnosti, resp. nominace určité politické strany. S tím souvisí i hodnota *služby volebního obvodu* a její prvek „kvality“, kterou stoupenci nominálního hlasování také nepřímou akcentovali. Ta totiž posiluje vazbu volič-volený, čímž je zvolený politik svým voličům mnohem více „na očích“, což ho činí jim odpovědnějším.

Je celkem příznačné, že v rámci OF docházelo k debatě, jež byla z odborného hlediska postavena na nedorozumění. Jak bylo řečeno výše, totiž argumentace spočívala v tom, že každý z „táborů“, které ovšem nebyly vůbec koherentními, se pohyboval na jiné dimenzi. Je třeba si uvědomit absenci erudice v oblasti politologických vědomostí, nemluvě o znalosti teorie volebních systémů. Samozřejmě v rámci ústavně-právní disciplíny to bylo lepší než

⁹⁰ Ačkoli, to není z vyjádření těchto aktérů nijak dokladovatelné, dílčí roli hrála pravděpodobně také hodnota *identity*. Konkrétně oba prvky „potvrzení vazeb s národními tradicemi“ - idealizovaný masarykovské první republiky, jejíž demokratický odkaz je evidentní - a „potvrzení vazeb s jejich oblíbenými státy“ – přiblížení se západoevropským demokraciím, které mnohdy používaly systém poměrného zastoupení, ačkoli třeba v jiné variantě.

v případě komparativní politologie. Přesto se okruh s problematikou obeznámených osob omezoval na několik jedinců, mezi kterými vynikal Zdeněk Jičínský.

V případě části aktérů se tak projevil fenomén, který Renwick označuje jako *kognitivní omezení*.⁹¹ Aktéři se proto se spíše podle něj zaměřují na takové možnosti, které sami dobře znají a nevěnují pozornost těm, jež třeba mohou být objektivně známé, ale oni sami je neznají. Zdroj tohoto „omezeného poznání“ lze hledat v historii, geografické blízkosti a dobových trendech. Jak už bylo řečeno výše, historickým předobrazem zde byl politický systém první republiky, jehož hodnocení se však lišilo. Svoji roli sehrála i regionální inspirace - návrh německého volebního systému (a nepřímo nastavení vstupní klauzule, která však v 5% výši není žádné unikum).

Důsledkem fenoménu kognitivního omezení bylo, že spor a nedorozumění ohledně volebního systému mezi jednotlivými představiteli OF, nebyl vyřešen kompromisem – např. přijetím sice poměrného, ale nominálního volebního systému *jednoho přenosného hlasu* (STV)⁹² (Charvát 2010). Tento volební systém byl v té době zaveden krátce v Estonsku,⁹³ jinak se v Evropě tradičně používá v Irsku a na Maltě. Ačkoli, jak připomíná Charvát (2013: 85), v rámci veřejné debaty ho tehdy navrhovala Eva Broklová. Ta však činila jako expertka na politický systém první republiky a inspirací ji byl tehdejší zpracovaný návrh (Charvát 2013: 86). Zdrojem jejího poznání tak byla spíše historie (odborná diskuze během první republiky), než geografie (Irsko/Malta) či současné trendy (Estonsko).

Jeho výběrem by obě skupiny v OF dosáhly současného naplnění téměř všech jimi preferovaných prvků hodnot volebního systému (s výjimkou jednoduchosti pro voliče, podpory efektivních politických stran a proveditelnosti - administrativní jednoduchosti) (viz výše) – volbu osobností nominálním hlasováním (vnitrostranická dimenze) a zároveň *reprezentativitu* díky vysoké proporcionalitě (mezistranická dimenze). Konsenzuálním řešením by byl také německý poměrný personalizovaný systém (MMP),⁹⁴ ten ostatně

⁹¹ Podle Renwicka je kognitivní omezení menší, pokud při výběru volební formule působí odborná komise, v československém případě tomu tak svým způsobem bylo – působila zde „pracovní skupina“ (podr. viz Filip 2004)

⁹² Pro jeho fungování viz Chytilík (et al. 2009: 220).

⁹³ Pro lokální volby na konci roku 1989 a pak ve volbách do Nejvyššího sovětu v březnu 1990 (dle Charvát 2013: 85-86).

⁹⁴ Voliči disponují dvěma hlasy jedním pro nominální složku, druhým pro proporční. Výsledné rozdělení mandátů by pak *ideálně* mělo být na základě těch druhých hlasů. Kvalifikací do skrutinia poměrné složky je buď překonání 5% klauzule na celostátní úrovni nebo zisk tří mandátů v nominální složce. První hlasy pak určují, jaký konkrétní kandidát dané strany je zvolen jako první, další „křesla“ jsou alokovány na základě pořadí přísně vázaných kandidátních. Pokud ovšem voliči se dva hlasy dělí (*split vote*), což je legitimní volba (pro lokálního kandidáta pro jeho osobní kvality a pro stranu z programových důvodů), může dojít k tzv. převislým mandátům.

navrhoval Vavroušek, což se ale nesešlo s úspěchem.⁹⁵ Je dost možné, že takovéto systémy byly vnímány jako příliš složité či dokonce exotické v případě anglosaského STV, a vzhledem k přítomnosti kognitivního omezení (by) takové varianty byly přehlušeny těmi známými (např. používaných v minulosti jako byl ten prvorepublikový), jak obecně v svém konceptu popisuje Renwick (viz výše).

V každém případě tyto dvě alternativní formule nenaplnují prvek „jednoduchosti“ pro voliče ani hodnoty *proveditelnosti* a její prvek „administrativní jednoduchosti“. Jiná věc ovšem je, že tyto varianty by byly pro OF jako celku výhodným kompromisním řešením z hlediska *hodnot*, méně už ovšem už perspektivou *power-seeking* a *seat-maximizing*, jelikož se jednalo o nominální a zároveň poměrné volební systémy. Takovéto volební systémy (především STV, ale záleželo by na *ballot structure*) by vyhovovaly mocenským zájmům existujících stran NF, především pak někdejší „státostraně“ KSČ (vysvětlení viz níže).

Pomyslné dva tábory v otázce typu volebního systému uvnitř OF tedy přistupovaly k institucím jako *účinným* a nikoli v *redistributivní* logice (dle Tsebelis 1990: 104 cit in. Renwick 2011a: 458-459). V jejich motivacích tak lze spatřovat roli *hodnot*. Jejich strategii však lze interpretovat i v racionálních kategoriích mocenského zájmu, konkrétně Kitscheltem popsanou perspektivou volebních zisků v dlouhodobějším horizontu, která se vyskytuje u ideově zaměřených a organizačně koherentních subjektů. OF si uvědomovalo potřebu legitimity voleb a s tím spojenou podmínku politické i voličské inkluze. KSČ i další strany NF se tak měly účastnit volební soutěže i mít alespoň nějaké parlamentní zastoupení.

Renwick (2011b; viz výše) vysvětluje motivaci preferencí aktérů v rámci OF, které čistě z hlediska *power-seeking* mohly působit jako iracionálně. Podle jeho teorie spíše než jejich *mocenské zájmy* hrály roli právě *hodnoty*. Jejich primárním cílem nebyla moc ani jako cíl (*office-seeking*), ani jako prostředek (*policy-seeking*). Jejich motivací bylo prosadit své hodnoty do podoby nového politického systému tak, aby byl v souladu s jejich principy. V rámci jednání u tzv. kulatých stolů měli možnost ovlivnit to přímo, a tak neměli důvod nejprve maximalizovat svou moc (*seat-maximizing*), aby až poté mohli něco prosazovat. Dalším vysvětlením také je, že jako aktéři nebyli klasickými politiky, jejichž primárně cílem je zisk a udržení si moc (ať už jako prostředek či cíl sám o sobě).

Mandáty nominální složky získané v jednomandátových obvodech jsou totiž kandidátům ponechány. (podr. viz Chytilík et al. 2009: 214-219; Eckhard 1987)

⁹⁵ Svou roli při tom mohla sehrát i skutečnost, že v té době souběžně vypracovávala svá doporučení i „odborná skupina“. A také to, že Josef Vavroušek spojoval varianty volebního systému s restrukturalizací institucionálního uspořádání, což však ostatní odmítli.

To bylo dáno jejich disidentskou minulostí během období tzv. normalizace. Starý režim je konceptualizován jako *zamrzlý post-totalitarismus* (Linz – Stepan 1996) a *byrokraticko-autoritářský komunismus* (Kitschelt et al. 1999). V této jeho fázi tak absentovala politická opozice a byly zde jen paralelní neoficiální struktury. Režim totiž byl dle Kitscheltova konceptu represivní s nízkou kooptací. Podle Renwicka pak úplná absence pluralismu umožnila, že zde existovala „nepolitická“ integrovaná komunita, která ovšem politiku v širším slova smyslu měla jako svůj výsostný objekt zájmu. Ta se pak během rychle probíhající demokratické tranzice chopila důležité role a využila příležitosti ovlivnit veřejné záležitosti na základě jejich přesvědčení a zkušeností z minulosti. Jejich hlavním cílem byla dekoncentrace a rozptýlení moci. Každá ze skupin ale tento cíl sledovala na jiné dimenzi. Zastánci poměrné formule usilovali o dekoncentraci moci na úrovni stranicko-politického systému jako celku, a její odpůrci na úrovni politických subjektů jako centralizovaných anonymizovaných byrokratických institucí.

Petr Pithart v rámci přijetí poměrného systému mluví o velkorysé vůli OF jako vítěze k sebe-limitaci ve prospěch teprve se vytvářejícího stranicko-politického pluralismu, tedy explicitně zdůrazňuje *hodnotový* přístup. Podle něho OF mohlo klidně zavést většinový systém a funkční období na čtyři roky, kdyby bývalo chtělo (Bureš et al. 2012: 71). Podle Suka (2003: 270) se ale spíše jednalo o politickou slabost OF v rámci jednání u tzv. kulatého stolu. Je třeba si uvědomit, že OF bylo vnitřně heterogenní. „Aplikací poměrného volebního systému byl tehdy i z hlediska vnitřního uspořádání OF zmírněn počet konfliktních situací...“ (Bureš a kol, 2012, s. 71). Preference PR tedy ze strany OF může být částečně vysvětlen i Renwickovým *power-seeking* modelem.

Přijatý *listinný* poměrný systém (PR) totiž strukturuje moc ve prospěch stran jako institucí a do jisté míry vede k jejich centralizaci a to na úkor individuálních kandidátů, tedy jde proti personalizaci politicko-stranického systému jako takového. Z toho důvodu se tedy skupina kolem Václava Havla listinného systému poměrného zastoupení obávala, vzhledem ke své hodnotové optice, zcela správně. Jak píše Renwick (viz výše), i velké (s vysokou volební silou) strany mohou preferovat PR a uvádí tři možné důvody: Prevence velkého zisku (majorizace) úhlavního protivníka, posílení stranické disciplíny a volební prospěch jejich spojenců (potenciální koaličních subjektů).

V tomto případě se tedy jedná o první a o druhý důvod. Cílem bylo odstavit KSČ od moci, ale inkluzivně ji ponechat právo účastnit se politické soutěže z důvodu legitimacy nového režimu. OF si sice postupně začínalo být vědomo svého silnějšího postavení, když

režim přestal klást odpor, ale v *situaci nejistoty* nedokázalo zcela odhadnout svou voličskou sílu, tedy své postavení a výsledek zakladatelských voleb byl pro ně svým způsobem příjemným překvapením (nečekalo se tak *výrazné* vítězství).

Kdyby se totiž jednalo o *nominální* typ volebního systému, pravděpodobně většinový (tj. v jednomandátových obvodech), došlo by k vnitřní rivalitě a iniciativu by na sebe vzaly nezávislé osobnosti v OF, které by mohly být tak nezávislé, že by je už nic nespojovalo, jelikož by značku OF už nepotřebovaly. To se tedy ve své podstatě nakonec částečně stalo – vznik Občanské demokratické strany (ODS), jen aktéry byly politické strany, ne jedinci. Existující strany NF byly o dost koherentnější a lokálně více zakotvené než OF. Zatímco OF mělo lepší značku a ideu, jakýsi étos naděje. Oproti tomu značka i ideologie KSČ byla veřejně zdiskreditována a s výjimkou tvrdého voličského jádra se netěšila oblibě jako OF.

Další významnou okolností, jež by se bývala mohla, v případě zavedení nominálního volebního systému, obrátit v neprospěch OF, byla skutečnost, že strany NF a především KSČ měly rovnoměrně po celé zemi kvalitní lokálně známé osobnosti a organizační strukturu, které OF nemohlo konkurovat. A celkově měly dostatek kandidátů vzhledem k tomu, že se v celém Československu rozdělovalo 650 mandátů. Ze strany OF pak preference PR byla racionální volbou, jelikož podle Kitschelta (viz výše), pro politiky liberálně-demokratické opozice je v tomto uspořádání typické, že za sebou mají svou politickou značku a často jim chybí veřejně známé osobnosti. Logicky tak očekávají větší mocenský zisk díky zavedení depersonalizovanému volebnímu systému poměrného zastoupení.

To platilo i v případě OF a VPN. Lze si jen těžko představit, že vygenerovali téměř sedm set kvalitních kandidátů, kteří by byli lokálně dostatečně známí, oblíbení a důvěryhodní. Je jasné, že základna členů OF nebyla geograficky zcela rovnoměrná (koncentrovala se spíše do větších měst). V případě nominálního hlasování by tak venkovské obvody mohly být slabinou opozice. Naopak, z hlediska Birchové (viz výše) je to svým způsobem nelogické, že OF prosazovalo listinný poměrný systém, jelikož OF sice již nějakou stranickou strukturu mělo, ale s KSČ a dalšími subjekty NF se to nedalo srovnat, a přesto prosazovalo systémem orientovaný na polické strany.

Výše zmíněné úvahy o alternativách volebních systémů (STV, MMP), které jsou nominální na vnitrostranické dimenzi a poměrné na mezistranické by sice byly dobrým řešením pro nastolení kompromisu uvnitř OF z hlediska *hodnot*. Nicméně z čistě hlediska *mocenských zájmů- power-seekingu* v závislosti na postavení, charakteru, struktuře a

celkovým predispozicím OF a existujících stran NF (především pak „státostrany“ KSČ) tvrdím, že by byly strategicky z hlediska modelu *seat-maximizing* nevýhodné pro OF a VPN, zatímco strany NF by si lepší systém než STV přát nemohly. To, že takový systém nebyl navržen ze strany stran NF, ukazuje, že vzhledem k relativně pasivní roli existujících stran NF při jednáních u tzv. kulatého stolu, se u nich ještě více projevovalo *kognitivní omezení*.

Na mezistranické dimenzi by to bylo v souladu s *maximin* strategií, které se držely sledující své mocenské zájmy ještě více než OF (to se soustředilo více na hodnotové motivace), jelikož navzdory jisté míře nejistoty si uvědomovaly alespoň přibližně své postavení v tom smyslu, že nejsou potenciálními vítězi. Na vnitrostranické dimenzi by pak zužitkovaly svou organizační koherenci i lokální zakotvenost a dostatek veřejně známých kandidátů. Zatímco opoziční hnutí ještě neměla pravidelně rozloženou organizační strukturu ani dostatek kvalitních lokálně známých lidí.

V případě použití STV by tedy samozřejmě velmi záleželo na *ballot structure*, tedy v jakém pořadí by byli kandidáti na hlasovacím lístku seřazeny a především, zda by byla uvedena jejich stranická příslušnost (příp. nominace strany). Pokud by tomu tak nebylo, byla by taková volební formule ještě výhodnější pro KSČ a další existující strany a ještě méně výhodná pro liberálně-demokratické hnutí. OF a VPN totiž mohly profitovat ze své značky, která byla symbolem myšlenky přechodu k demokracii, která tato hnutí ztělesňovala.

V případě německé verze MMP by byl tento rozdíl ve výhodnosti pravděpodobně menší. Je snad ale ještě těžší odhadnout jeho příp. účinky vzhledem k jeho složitosti (viz výše) a možnosti *split vote* a tzv. převislých mandátů. Nebylo by vůbec jasné, zda by volič pochopil, resp. zda by mu bylo možné účinně vysvětlit, že pro rozdělení mandátů v parlamentu slouží primárně jen jeden ze dvou hlasovacích lístků.

Zhodnocení volební reformy během československé tranzice

Volební reforma splňuje kritéria Renwickova-Lijphartova konceptu *významné (significant) volební reformy*. Byl změněn samotný typ volebního systému z dvoukolového absolutně většinového (*majority run-off*) na listinný poměrného zastoupení (*PR list*). Kromě zavedení nastavení jeho parametrů byla změněna i velikost dolní komory zákonodárného sboru (SL FS) o víc než 20 % (z 200 na 150).

Změna volebních pravidel proběhla bez účasti veřejnosti, vnějších aktérů i soudců. Renwickovo tvrzení, že vnější aktéři jsou nejvíce zapojeny během tranzice, se tedy na československém případě nepotvrdilo. Aktéry byly pouze elity režimu a reprezentanti liberálně-demokratické opozice. V jejich řadách se pohybovali i experti z oblasti ústavního práva, navíc působila zde odborná „pracovní skupina“. Aktéři jednání u tzv. kulatého stolu přistupovali k institucím jako *účinným*, nikoli *redistributivním*. Zároveň byly inkluzivně zastoupeny všechny relevantní strany. Jednání se tedy nesla dle logiky hry s kladným součtem a ve snaze o konsenzus všech relevantních aktérů zastoupených u tzv. kulatého stolu. Proces volební reformy tak dle Renwickovy typologie byla **dohodou elit** (*elite settlement*).

Ačkoli můžeme jen spekulovat, co by nastalo, pokud by reprezentanti OF u tzv. kulatého stolu, prosazovali zcela odlišnou variantu než tomu tak bylo, např. by jejich preferencí byl nominální většinový (příp. nějaký smíšený systém) jako to upřednostňovala skupina kolem Václava Havla. OF v rámci jednání u tzv. kulatého stolu sice hrálo aktivní úlohu, mělo dominantní postavení a strategickou iniciativu, ale slovenské opoziční hnutí VPN stejně jako existující strany NF (včetně KSC) preferovaly poměrný systém, čímž by potenciálně hrozil konflikt uvnitř liberálně-demokratického opozičního tábora. Nelze ale vyloučit, že v případě, kdy by bylo na projednání variant nového volebního systému uvnitř opozičního tábora více času a proces rozhodování uvnitř OF by byl důkladnější (neobcházel by se názor sněmu) s důrazem na konsenzus, že by se dospělo k nějaké kompromisní variantě např. v podobě smíšeného systému nebo zmiňovaným STV a MMP. K tomu došlo na vyšší úrovni v rámci jednání u tzv. trojhranného stolu během tranzice v Maďarsku (viz Charvát et al. 2015: 48-62), tam ovšem probíhala tranzice jiným způsobem než v Československu.

Potvrdilo se tedy Renwickovo tvrzení že „výběr volebního systému během demokratické tranzice může probíhat prostřednictvím jakéhokoliv procesu s převahou elity“ a také, že „v případech tranzice, podtypy *elite bargain* a *elite settlement* by měl tendovat směrem k proporcionalitě.“ Naopak nebylo zcela verifikováno Renwickovo tvrzení: „Trendy během demokratické tranzice a v nových demokraciích by měly záviset na povaze předchozího režimu. Kde byl předchozí režim stranicky založený, antistranické cítění by mělo přinést trend směrem k personalizaci. Opak by měl být pravdou následně po nestranických režimech.“ Byl sice přijat volební systém v omezené míře umožňující *voličský výběr* a personalizaci volby, přijatá volební formule byla jasně orientovaná na politické strany a preferenční hlasování mělo téměř nulový dopad.

V případě původní Jičínské varianty (přísně vázané kandidátky) tomu tak bylo ještě víc, ale v rámci drobného kompromisu byl zahrnut omezený prvek personalizace – možnost preferenčního hlasování na (flexibilních) vázaných kandidátkách. Ve své podstatě se ale Renwickova teze potvrdila na mikro-úrovni: Výrazná část OF nechtěla, aby v novém režimu měly silné postavení centralizované politické strany a naopak chtěla nominální volební systém. Náladu veřejnosti také vycházela z anti-stranického sentimentu, což byl následek vlády stran NF, resp. komunistické „státostrany“. (Charvát 2013: 65) Přesně tedy jak obecně popisuje Renwick. Predispozice pro pravdivost tvrzení tu tedy byly, ale reálný výstup byl nakonec díky různým důvodům odlišný. (srov. Charvát et al. 2015: 159)

V procesu volební reformy se projevilo *kognitivní omezení*. Systematicky zpracované varianty volebních systémů nesly v sobě evidentní inspiraci v historické zkušenosti (Jičínské varianty a návrh pracovní skupiny) nebo v zeměpisné blízkosti (Vavrouškův návrh na MMP). *Omezení legitimitou* se zde zcela neprojevilo. V případě historie, odkaz na fungování politického systému první republiky nebyl u všech aktérů interpretován negativně či pozitivně. Strategie aktérů se pak nemohla plně projevit. Dále, žádná z variant nebyla vnímána jako nelegitimní v tom smyslu, že by porušovala „objektivní hodnoty“. To by mohlo nastat např. v případě, že by bylo navrženo žádnou volební reformu neprovádět a ponechat si starý volební systém a jen, na rozdíl praxe starého režimu, připustit soutěživý charakter voleb (více kandidátů). Všichni relevantní aktéři jednání se ovšem shodovali na potřebě nové volební formule. Tím se nepřímou potvrzuje Renwickovo tvrzení, že „výskyt volebních reforem by měl být nejvyšší během demokratických tranzicí, nejnižší ve starých demokraciích a ve střední míře v nových demokraciích.“ Jinými slovy, kdy jindy by měla nastat *významná* volební reforma, když ne v procesu tranzice?

Exogenní faktory motivací aktérů byl v případě elit režimu (stran NF včetně KSČ) *power-seeking – office-seeking (seat-maximizing)*, v případě liberálně-demokratické opozice se pak jednalo o kombinaci hodnotového přístupu, který převažoval, a částečně i *power-seeking – policy-seeking*, ačkoli ten je jen těžko dokumentovatelný z hlediska deklaratorní stránky, v jejímž případě se vyskytoval převážně důraz na *hodnoty*, ačkoli jasným mocenským cílem OF a VPN bylo odstavit od moci KSČ a provést společenskou transformaci. Navíc OF nakonec preferovaná varianta volebního systému se čistě z hlediska *mocenských zájmů* zdála jako strategicky (*seat-maximizing*) nejvýhodnější.

Na empirickém příkladu československé tranzice byly také plně potvrzeny tvrzení Kitscheltova a Juberíasova konceptu. Způsob přechodu k demokracii probíhal implodí

(vnitřním zhroucením) režimu a opozice brzy převzala iniciativu, měla silnější postavení během jednání a jako volební systém byla vybrána inkluzivní formule poměrného zastoupení, kterou preferovaly také elity režimu v důsledku strategie minimalizace rizik (*minmax*) v kontextu *situace nejistoty*, která sice nebyla sice absolutní, přesto byla přítomna. U liberálně-demokratické opozice se zase potvrdila Renwickova teorie disidentských hodnot, kdy její aktéři díky charakteru své disidentské minulosti byli motivováni volit své preference nového uspořádání, jež mělo být plně soutěživé a demokratické, hlavně *přímo* z hodnotových pozic. Na příkladu Československa, jehož starý režim byl *zamrzlý post-totalitarismus*, se tak potvrdilo, že takovýto charakter starého režimu vytváří podmínky pro tento druh aktérů.

Vývoj volebního systému po zakladatelských volbách v Česk(oslovensk)u do roku 1998

Vzhledem k tomu, že volební systém přijatý pro zakladatelské volby byl považován v době svého vzniku jen za dočasné řešení, začali jednat koncem léta 1991 zástupci všech relevantních stran o podobě nového volebního systému, aby se shodli, že chtějí zachovat ten předchozí. Ačkoli časový prostor byl omezen vzhledem k blížícím se volbám, tak zde fungovala odborná pracovní skupina. Ta nabídla alternativu matematické formule – Hareovu-Niemeyerovu metodu, čímž by existovalo pouze jedno skrutinium (Charvát 2013: 77; Filip 2004: 224-225). Byl zde však ještě jedna větší alternativa a to návrh Václava Havla, který parlamentu doporučila vzít vláda jako základ novely volebního zákona (Charvát 2013: 82).

Na sklonku roku 1991 se totiž Havel přece jenom snažil ve FS prosadit svůj vlastní návrh nového volebního zákona, ale neúspěšně (Bureš et al. 2012: 76-77). Byl částečně označován podle jména svého autora jako **tzv. Havlův-Klokočkův návrh**. (podr. viz Charvát 2013: 79-82) Jednalo se vcelku o složitý volební systém. Měl dvě úrovně. První *nominální* spočívala ve dvoukolovém většinovém systému s jednomandátovými obvody (*majority-run off*). Volič měl dvě preference, v rámci prvního kola se počítaly jen první preference a k získání mandátu bylo třeba nadpoloviční většiny.

V druhém kole se již počítaly i druhé preference a pro získání mandátu stačilo získat 40 % hlasů.⁹⁶ Ještě zde měla být *listinná* složka, kam měly být převedeny všechny nerozdělené mandáty z nominální složky. Ty by se už rozdělovaly poměrnou formulí za pomoci *D'Hondtova dělitele* a 5% vstupní klauzule. Nicméně je dost pravděpodobné, že by se drtivá většina mandátů stejně nerozdělila v nominální složce, ale v poměrné části. Takovýto překombinovaný systém by se dal zařadit do smíšených systémů, podle typologie Massicotte a Blaise jako závislá kombinace, podmíněného typu (Charvát 2013: 81; podr. viz Chytilík et al. 2009: 250).

Vzhledem k velice těžko odhadnutelným dopadům je obtížné k tomuto volebnímu systému přiřadit hodnoty, které by ztělesňoval. Lze jen těžko určit, jakou váhu by měla jeho nominální složka. Čistě teoreticky, pokud by fungoval v souladu se záměry jeho tvůrců, což ovšem je velice nepravděpodobné (Charvát 2013: 81-82), jako přidanou hodnotu by u něj šlo

⁹⁶ Tato nominální složka jen zdánlivě připomíná doplňkové hlasování (*supplementary vote*), které se používá k volbě britských starostů. (Charvát 2013: 80) Ta na rozdíl od Klokočkova návrhu dochází k vyřazování neúspěšných kandidátů a přerozdělení hlasů pro ně dle druhých preferencí (podr. viz Chytilík et al. 2009:158-164).

identifikovat prvek (výstup) „voličského výběru“ hodnoty demokracie a to díky možnosti udělení více než jednoho hlasu. Volič by tak v nominální složce mohl hlasovat, jak „rozumem“ (strategicky), tak „srdcem“ (ideově).

Nicméně nakonec byl schválen stávající volební systém s dvěma změnami. Byla zavedena stupňovitá aditivní klauzule ve výši 7 % pro dvojčlenné volební koalice, 9 % pro trojčlenné a 11 % pro čtyř- a vícečlenné (Chytilík et al. 2009: 299). Byla posílena také teoretická váha preferenčního hlasování, když bylo sníženo kvórum⁹⁷ pro posunutí kandidáta, čímž se mírně zvýšila míra personalizace. Ta však až do voleb 1998 neměla žádné konkrétní dopady. (Charvát 2013: 83, 126)

Změnil se ovšem volební systém pro SNR. Byla totiž zavedena uzavírací klauzule ve výši 5 % a také aditivní klauzule pro koalice; pro dvojčlenné či trojčlenné 7 %, čtyřčlenné a více členné pak 10 %. Byla také nově zavedena *Hagenbach-Bischoffova kvóta* pro první skrutinium v obvodech. Takže pro první i druhé skrutinium se používala stejná metoda přepočtu. Pro třetí skrutinium se stále používala *metoda největšího zbytku*.

Rozpadem Československa (Československé federativní republiky) zanikly i obě komory FS, ve své funkci pokračovala pouze ČNR, která se přeměnila na Poslaneckou sněmovnu (PSP). Ústava z roku 1993 vytyčovala český parlamentarismus jako asymetrický *inkongruentní* bikameralismus, tj. dvě komory parlamentu (PSP a Senát) s rozdílnými pravomocemi a volený jiným volebním systémem. V roce 1995 se tak schvaloval nový volební zákon, jenž v případě volebního systému do PSP zachoval původní nastavení jeho parametrů. Jedinou změnou bylo opětovné mírné posílení váhy preferenčních hlasů - snížení kvóra, které musel kandidát překonat, aby „přeskočil“ pořadí na kandidátní listině, na 10 %. Do Senátu pak byl zaveden dvoukolový absolutně-většinový systém (*majority run-off*).

⁹⁷ V případě FS z 50 na 3 %, pro ČNR z 50 na 15 % a pro SNR z 50 na 10 %. Stále ovšem platila podmínka, že k preferenčním hlasům se přihlíží, pokud jich využila alespoň desetina voličů dané strany (Charvát 2013: 83).

Tzv. opozičně-smluvní volební reformě v Česku

Po předčasných volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998 byla utvořena menšinová jednobarevná vláda ČSSD, která tak (když nepočítáme mezidobí provizorního úřednického kabinetu Josefa Tošovského) vystřídala v roli hlavní vládnoucí strany ODS.⁹⁸ Oproti minulému volebnímu období však nevládla koaliční vláda. Kabinet mezi lety 1998 a 2002 existoval jen díky tzv. opoziční smlouvě,⁹⁹ která byla uzavřena relativně krátce po zmíněných volbách, když povolební koaliční jednání selhala a skončila patem. A to navzdory tomu, že ODS i ČSSD by měla se středo-pravicovými stranami (US a KDU-ČSL) většinu v PSP (podr. viz Charvát 2013: 101-104).

Zkušenost daná předchozím volebním obdobím, kdy koaličně ODS vládla s KDU-ČSL a ODA avšak vláda neměla většinu v PSP (při přítomnosti všech poslanců) a okolnostmi za jakých tato vláda skončila, vedla některé politiky, ale i některé přední politology (viz Charvát 2013: 93-101), k pohledu na český stranický systém jako příliš fragmentovaný. Mluvili proto o potřebě vytvoření podmínek pro vznik akceschopné a stabilní vlády v dalších obdobích. To mělo být zajištěno prostřednictvím volební reformy. Volební systém tedy podle některých politických aktérů, přestal naplňovat *hodnoty*, které od něj začaly být postupem času očekávány jako něco samozřejmého.

Výše zmíněné požadavky korespondující s žádoucími výstupy hodnot (dle Renwickova konceptu) někdejšího volebního systému ale nebyly akcentovány při jeho výběru (viz výše), jelikož v kontextu tranzice měly přednost jiné prvky (výstupy) hodnot. Připomeňme, že žádný z aktérů, u tzv. kulatého stolu ani uvnitř OF, neměl takové preference, které by zdůrazňovaly výše uvedené, běžně oceňované vlastnosti většinového systému na *mezistranické* dimenzi – restriktivní volební formule. Zcela všichni aktéři se v té době shodovali na preferenci inkluzivní formule, což byl částečně důsledek *situace nejistoty* a z ní vyplývající *minmax* strategie v důsledku slabšího postavení existujících stran NF.

⁹⁸ Pro vývoj stranického systému v Česku v období po zakladatelských volbách, tedy ve fázi nové konsolidující se demokracie, viz Bureš (et al. 2012). Z perspektivy jednoho z aktérů ČSSD a také KSČM viz také Maděra (2012: 34-41).

⁹⁹ Tento dokument, který se oficiálně jmenoval *Smlouva o vytvoření stabilního politického prostředí v České republice uzavřená mezi Českou stranou sociálně demokratickou a Občanskou demokratickou stranou*, umožnil jednobarevnou menšinovou vládu ČSSD v čele s Milošem Zemanem, jejíž existence byla tolerována ze strany ODS. Bez jakékoliv závazku podpory při schvalování legislativy v parlamentu. Smlouva také vylučovala parlamentní či vládní koalici s jinou stranou. Tento počín lídrů dvou nejsilnějších českých politických stran sklidil dost negativní reakce, převážně kritiku a znechucení, ze strany veřejnosti. A to jak princip tohoto uspořádání vůbec, tak jeho důsledky. Její hodnocení však není jednoznačné (viz Roberts 2003).

Po konání celkem čtyř všeobecných voleb (do PSP ČR) strany již zhruba znaly sílu svého postavení, míru své voličské podpory i její potenciál. Přestala tedy panovat *situace nejistoty* typická pro kontext tranzice a rané konsolidace. Aktéři se tak místo strategie minimalizace rizik začali soustředit na maximalizaci své moci. S vývojem stranicko-politického systému se tak požadované hodnoty volebního systému z perspektivy některých aktérů začaly měnit a to v závislosti na jejich postavení (volební síle). To ovšem svědčí spíše o *power-seeking* přístupu s účelovou hodnotovou argumentací jako prostředku svých mocenských zájmů těchto aktérů spíše než hodnotového přístupu.

Snížil se *efektivní počet stran ve volbách (effective number of parties in votes)*¹⁰⁰ (viz Colomer 2004: 3; viz výše), uzavírací klauzule již neměla tak disproporcionální dopady jako ve volbách v roce 1992 a 1996, jelikož se snížil počet propadlých hlasů. Klesl také *formát* stranického systému¹⁰¹ a ten se tak začal koncentrovat. Zmiňovaná fragmentace zákonodárného sboru akcentovaná některými aktéry tedy nebyla způsobena *formátem* stranického systému - počtem *relevantních stran* - a jako spíše jeho *mechanismem* – povahou soutěže, interakcemi stran včetně jejich koaličního potenciálu (i osobních vztahů jejich představitelů) a přítomností tzv. antisystémové strany s nulovým koaličním potenciálem ztěžující interakci a koalování dalších stran, vytváření koaličně-vládních většin a tím i alternaci u moci.¹⁰²

Došlo tedy k etablování stranického pluralismu, stranický systém se začínal „krystalizovat“, strany profilovat co do své ideologického zaměření i jejich role ve stranickém systému, tak jak to zamýšleli stoupenci přijaté volební formule v roce 1990 a 1992. Klesala zároveň ale voličská účast¹⁰³, což mohlo být z více příčin: Snižující se legitimita voleb a potažmo stranicko-politického systému jako takového, nenaplnění prvku „voličského výběru“ ale i těch dalších hodnoty *demokracie* nebo snížení sázek ve hře oproti kontextu přechodu k demokracii jako mezního období (již se „nehrálo“ o změnu režimu a kurz společenské i ekonomické transformace).

Nyní byl ovšem volební systém nařčen, podle mě nespravedlivě, jako spoluviník vládní nestability a někteří aktéři požadovali jeho změnu. Zde je možné uplatnit Colomerovo

¹⁰⁰ Zatímco ve volbách do ČNR v roce 1992 kandidovalo 42 subjektů, do PSP ČR v roce 1996 to bylo už 20 a 18 v roce 1998. (dle ČSÚ – volby.cz)

¹⁰¹ Po volbách v roce 1992 bylo v ČNR zastoupeno osm stran, v PSP v roce 1996 šest a v roce 1998 pět subjektů.

¹⁰² Počet poslanců těchto stran snižoval počet poslanců, kteří mohli potenciálně tvořit vládní většinu. (Charvát 2013: 127) Ta ovšem zůstávala stále stejná – 101 z 200.

¹⁰³ Zatímco ve volbách do ČNR v roce 1992 byla 85%, do PSP ČR v roce 1996 to bylo už jen cca 76 % a v roce 1998 činila 74 %. (dle ČSÚ – volby.cz)

tzv. mikro-mega pravidlo (viz výše), kdy velké strany preferují menší instituce, tedy restriktivnější volební formule (disproporčnější), zatímco ty malé velké instituce - inkluzivnější (proporčnější) volební formule. ODS a ČSSD se dohodly v tzv. opoziční smlouvě na tom, že do jednoho roku vypracuje návrh, který „v souladu s ústavními principy ČR posílí význam výsledků soutěže politických stran.“ (Klíma 2000b: 109) V Ústavě ČR je totiž stanoveno, že „volby do Poslanecké sněmovny se konají (...) podle zásady poměrného zastoupení. „ a „volby do Senátu se konají (...) podle zásady většinového systému.“ (Ústava ČR: čl. 18, odst. 1 a 2)

Pokud by chtěly měnit přímo i samotný typ volebního systému do dolní komory a zavést tak většinový systém, musely by měnit Ústavu. Tato možnost ovšem potenciálně přinášela Renwickem formulované *omezení legitimitou* z důvodu institucionálního uspořádání – počtu *veto-hráčů*. Měnit ústavní zákon lze totiž jen kvalifikovanou (ústavní) většinou (tři pětiny všech poslanců a tři pětiny přítomných senátorů) v obou komorách parlamentu. Akteři iniciující volební reformu by se tak museli dohodnout na její kompromisní podobě, Renwickovými slovy by musela být vyšší míra inkluzivity aktérů. To však nebylo v jejich mocenském zájmu. Pro ostatní politické strany zase nebyla výhodná varianta, kterou ODS a ČSSD chtěly prosadit. Jejich návrh tak byl limitován tím, že musela být zachován systém poměrného zastoupení. I přesto ovšem zde institucionální limity přetrvávaly, ačkoli byly menší než v případě změny Ústavy. Návrh volební reformy (resp. novela volebního zákona) musel totiž být schválen oběma komorami Parlamentu. Novela volebního zákona totiž upravovala oblasti, pro které Ústava vyžaduje souhlas (nikoli kvalifikovanou ústavní většinu) obou komor (Kysela 2004: 376).

Nicméně, ČSSD se ale k definitivnímu návrhu moc neměla, mj. k oslabování své voličské podpory, vnitřní nejednoty a nejistoty, zda by ji ODS ještě k něčemu potřebovala a nevyprovodila tzv. opoziční smlouvu s důsledkem pádu Zemanovy vlády či dokonce předčasných voleb. Došlo tak k vleklé vládní krizi na sklonku roku 1999, kdy ODS hrozila, že nepodpoří návrh o státním rozpočtu na následující rok, či dokonce vypoví tzv. opoziční smlouvu. ODS podmiňovala toleranci menšinové vlády ČSSD, a tím existenci tohoto kabinetu, provedením volební reformy v souladu s jejími představami (viz níže). Byla vytvořena mezistranická komise, která se nicméně skládala pouze z politiků nikoli neutrálních neangažovaných odborníků (např. z akademické sféry) a to navíc jen z představitelů těchto dvou stran. Sociální demokracie jako aktér v logice přístupu *power-seeking* něco takového riskovat nechtěla, a tak v lednu 2000 byla podepsána dohoda neformálně označovaná jako tzv. toleranční patent jako jakýsi dodatek k tzv. opoziční smlouvě.

Ten kromě jiného (věnoval se i jiným než volebně-reformním tématům) dal budoucí volební reformě jasné vymezení a konkretizoval nastavení parametrů¹⁰⁴ nového volebního systému: „...posílení významu voleb (...) nalezení volebního systému, který významně usnadní vznik funkční většinové vlády složené maximálně ze dvou politických subjektů.“ Dále v tomto dokumentu byly stanoveny časové lhůty návrhu zákona a také to, že počet volebních obvodů bude 35, „zůstane zachován poměrný volební systém při současném posílení většinových prvků“ a „počet poslanců zůstane zachován a rozdělování mandátů bude prováděno vyrovnávací d'Hondtovou metodou.“¹⁰⁵ (dle Charvát 2013: 115). Na těchto základech byl vypracován vládní návrh novely volebního zákona. Nicméně o celospolečenskou veřejnou debatu či o dialog, ohledně jeho obsahu, neměli jeho tvůrci příliš zájem, a proto k ničemu takovému ve větším měřítku ani nedocházelo.

Návrh volební reformy tak měnil všechny důležité parametry poměrného systému: velikost volebního matematickou formuli, uzavírací klauzule a počet/charakter skrutinií. Nezměnila se jen struktura kandidátní listiny (*ballot structure*) a celková velikost zákonodárského sboru. Iničiátoři volební reformy usilovali o posílení většino-tvorných prvků, tedy snížení proporcionality a posun směrem k restriktivnější volební formuli.

V kategorii Renwickem klasifikovaných hodnot akcentovali tedy hned několik z některých prvků (žádoucích výstupů) hodnoty *demokracie*. „Spravedlivé rozdělení vládní moci“ jako vyhnutí se nadreprezentace menších koaličních stran v kabinetu oproti počtu jejich mandátů. Toto bylo zdůrazňováno především ODS po jejich zkušenostech s koaličním vládnutím s menšími středo(pravico)vými stranami. Ty se obecně v případě těsného výsledku ve volbách mohou stát „jazýčkem na vahách“ (*king-maker*), čehož neváhají, během vyjednávání o sestavení vládní koalice, využít pomoci kombinace svého koaličního a vyděračského potenciálu za účelem vyššího zisku exekutivní moci v souladu s modelem *office-seeking*. V českém stranickém systému bylo jejich postavení ještě posíleno téměř nulovým koaličním potenciálem KSČ či SPR-RSČ.

Jako další potřebný výstup pak byla hodnotově prezentována „vládní odpovědnost“ (*accountability*), tedy aby volič ve volbách volil přímo svou vládu, a ta mu pak byla v těch dalších volbách odpovědná („skládala účty“ - *accounts*). Původní ambice byly dokonce jednobarevné vlády, ale v rámci kompromisu se aktéři volební reformy dohodli na požadavku vytvoření předpokladu pro vznik dvoučlenných koaličních kabinetů. Aktéři se také smluvili,

¹⁰⁴ Vypracovaných speciální mezistranickou komisí složenou se zástupců ODS a ČSSD.

¹⁰⁵ V této práci je tato formule nazývána jako *modifikovaný d'Hondtův dělitel*. Podr. viz níže.

že změna volebních pravidel „významně usnadní vznik funkční většinové vlády“. Nepřímo byl tak akcentován i s tím související výstup „účinné rozhodování“ hodnoty *vládnutí*. Nakolik to byly právě důvody volební reformy, na kolik byla potřebná, legitimní a jaký byl její proces, se pokusím ukázat níže.

Parametry volební reformy a motivace jejího zavedení

Počet obvodů měl být zvýšen z 8 na 35, jejichž hranice se měla držet správních okresů, a nepřesahovat tak hranice čtrnácti nových samosprávných krajů. *Hagenbach-Bischoffova kvóta* se stávajícími třemi skrutinii (jedno v obvodu, další dvě celostátní) měly být nahrazeny *modifikovaným d'Hondtovým dělitelem*,¹⁰⁶ který, jako každý dělitel na rozdíl od kvót, rozděluje všechny mandáty již v prvním skrutiniu, je však potenciálně disproporčnější (viz níže). Celostátní uzavírací klauzule měla zůstat na 5 % a aditivní klauzule měla dle vládního návrhu zůstat zachována na 7 % pro koalice o dvou stranách, 9 % tvořenou třemi a 11 % pro volební koalice skládající se z čtyř a více stran. Aditivní klauzule se však účelově změnila při druhém čtení¹⁰⁷ ve sněmovně ze 7 % na 10 %, z 9 % na 15 % a z 11 % na rovných 20 %. (Dušek 2004: 367; podr. viz níže.) Změnila se i váha preferenčního hlasování směrem k vyšší míře personalizace Počet preferenčních hlasů se snížil ze čtyř na dva (a to z důvodu menší velikosti volebního obvodu a tím i nižšího počtu kandidátů). (Charvát 2013: 119)

Tyto změny volebních pravidel tak naplňují kritéria Lijphartova-Renwickova konceptu *významné* volební reformy, a to hned třikrát: Více než o 20 % se změnila hodnota velikosti volebních obvodů i uzavírací klauzule. Navíc se došlo ke změně matematické formule. Zde se ukazuje užitečnost tohoto konceptu, jelikož kdybychom používali pouhé kritérium změny typu systému, tuto změnu volebních pravidel bychom jako *velkou* volební reformu neklasifikovali. Přitom takto na *vstupu* nastavený „poměrný“ systém je ve svých účincích (na *výstupu*) disproporcionálnější než britský relativně-většinový systém první na pásce (dle Charvát 2013: 132-133).

Snížení počtu volebních obvodů znamenalo snížení průměru *magnitude* z dosavadních 25 na 5,7 mandátů na jeden obvod (Lebeda 2004: 352). Počty mandátů obvodů se měly i nadále přidělovat (pomocí Hareovy kvóty a metody největších zbytků) na základě podílu daného obvodu na celostátní volební účasti, z čehož vyplývá proměnlivost jejich velikosti.

¹⁰⁶ Tvořena řadou 1,42; 2; 3; 4; atd. Nazývána také jako *vyrovnávací* či *Koudelka* atd. Dle tvrzení jejího autora poslance ČSSD Zdeňka Koudelky ji vymyslel on sám a nikde se neinspiroval, což je zajímavá náhoda.

¹⁰⁷ Pozměňovacím návrhem poslance ODS Jana Vidíma.

Volební obvody však měly být o dost symetričtější. Na základě výsledků voleb 1998 se předpokládalo, že budou čtyř až osmi-mandátové (Lebeda 2004: 352) namísto *magnitude* 14-41. Jednalo se tak o změnu velikosti volebního obvodu z velké na malou a střední. Míra tohoto nastavení však nebyla náhoda. Tvůrci volební reformy chtěli předejít tomu, aby nový volební zákon nebyl napadnutelný z důvodu neslučitelnosti s ústavní zásadou poměrného zastoupení voleb do PSP (viz výše), a tak si stanovili minimum mandátů pro každý obvod na čtyři. (Lebeda 2004: 352)

Podle Lebedy takto malé obvody nezvýhodňují samy o sobě velké strany na úkor těch malých, tedy nezpůsobují disproporčnost, ale spíše proporcionalitu „znečišťují“ (Lebeda 2004: 354). K výraznějším disproporcím dochází až použitím určité formule. Funguje to ovšem i obráceně, formule může být sebe disproporčnější, ale pokud je aplikována v celostátním obvodu (200 mandátů) téměř žádný disproporčnější účinek nemá (Klíma 2000a: 136). Míra (dis)proporcionality je tedy dána kombinací formule i velikosti obvodu. Na úrovni obvodu ji můžeme zaznamenat na jednom konkrétním ukazovateli – *přirozeném prahu*.¹⁰⁸

Ten je kritickou hranicí, které je třeba zhruba dosáhnout, aby byl straně volební formulí přidělen v rámci sčítání v obvodu její první mandát. Hodnoty tzv. přirozeného prahu získané modelem výsledků voleb 1998 činí v obvodech nejméně 10,49 %, nejvíce pak 18,87 %; celorepublikový průměr je 13,93 % (Lebeda 2004: 359). Čím větší obvod tím by byla hodnota tzv. přirozeného prahu nižší a pro malé strany příznivější. Výše zmíněné hodnoty jsou však celkem vysoké a je z nich evidentní vysoká míra disproporcionality jako výstupů daného návrhu.

Kompromisem byl *modifikovaný d'Hondtův dělitel*,¹⁰⁹ který nemá ve světě téměř obdoby. Jeho rozdíl oproti klasickému *d'Hondtově děliteli* je v tom, že první číslo není 1 ale 1,42. K tomuto číslu se pravděpodobně přišlo inspirací formulí, která se označuje jako *vyrovnávací Sainte-Laguë*¹¹⁰. První číslo kompromisního dělitele bylo tvůrci nakonec odůvodněno jako $\sqrt{2}$ zaokrouhlená nahoru. (Koudelka 2000)¹¹¹ Podle Klímy by ale tento speciální dělitel byl pravděpodobně svými účinky blíže *děliteli Imperiali* než své „klasické“ podobě. (Klíma 2000b: 118) To je dáno malou velikostí volebního obvodu, kdy pro malé strany je první získaný mandát zároveň také tím posledním. Ačkoli *modifikovaný d'Hondtův dělitel* působil s malými obvody velice disproporčně, právě tato skutečnost mohla původně – až do zavedení aditivní sčítací klauzule - motivovat malé strany k utváření jednotné kandidátky

¹⁰⁸ Někteří autoři o ní mluví také jako *přirozené klauzuli*.

¹⁰⁹ Občas také nazýván po svém duchovním otci poslanci ČSSD a ústavní právníkovi Z. Koudelkovi.

¹¹⁰ Řada 1,4; 3; 5; 7; atd. Zatímco „klasický“ dělitel *Sainte-Laguë* je tvořen řadou 1, 3, 5, 7, atd.

¹¹¹ Pravděpodobně pro změnu inspirace *Hillovým dělitelem*, tzv. metodou rovných poměrů, která je tvořena řadou *druhých odmocnin* $n(n-1)$, kdy za n se dosazuje 1, 2, 3 atd.

v podobě předvolebních koalic, což je mohlo před zmíněnými disproporčními účinky dělitele uchránit. Stimul pro předvolební koalice byla pozitivem návrhu až do čistě účelové změny aditivní klauzule, což bylo mocensky motivováno.

Ovšem z modelů vyplývá, že nezanedbatelnou proměnnou navrhovaného volebního systému by byly také rozdíly ve výsledcích stran v obvodech, tedy vztah mezi relativními hodnotami hlasů pro konkrétní strany, které by na celostátní úrovni získaly procento hlasů nad uzavírací klauzulí. Pokud by strany potupivší přes uzavírací klauzuli do skrutinia získaly podobné procento hlasů, došlo by ke snížení tzv. přirozeného prahu a tím menšímu většino-tvornému efektu. (Lebeda 2004: 363) Obráceně by to ovšem znamenalo bonifikaci velkých stran na úkor těch malých.

Hlavní motivací novely volebního zákona, podle Lebedy, byl pokus o změnu českého stranického systému, za účelem jeho koncentrace, resp. zlepšení podmínek pro vznik a fungování akceschopných, většinových a stabilních vlád. A to celé prostřednictvím zvýhodnění větších stran ve volbách do PSP. Stranický systém by pak podle něho dlouhodobě směřoval k „umírněnému multipartismu bipolárního charakteru“ (Lebeda 2004: 363) Tím by navrhovaný volební systém naplňoval Renwickovy prvky hodnot uvedené výše (vládní odpovědnost, spravedlivé rozdělení vládní moci, účinné rozhodování). Nicméně na základě výsledků voleb z roku 2002 by takto změněný systém nemusel vůbec fungovat podle záměrů jeho tvůrců. (Lebeda 2004: 364)

Klíma (2000b: s. 109) to však vnímá odlišně, a ačkoli nepopírá, že snahou bylo redukovat počet relevantních stran, tak tvrdí, že motivací ze strany ČSSD a ODS bylo omezení jejich konkurence na politickém trhu, tedy snaha limitovat volnou soutěž politických stran ve svůj partikulární prospěch a ne nikoli ve veřejném zájmu. Aktéři podle něho přistupovali na základě svých mocenských zájmů k institucím jako redistributivním v souladu s modelem *office-seeking*. Domnívá se, že uvedení novely do praxe by vedlo k naplnění této jejich motivace a také snížení legitimacy PSP, potažmo vlády (Klíma 2000a: 147). Proporcionalitu tohoto nového volebního zákona zhodnotil takto: „...volební mechanismus nastaven zcela proti duchu poměrného zastoupení (...) Je to způsobeno unikátním navrstvením prakticky všech dostupných většino-tvorných prvků, které lze teoreticky, a jak je vidět tak prakticky, vměstnat – bez jakékoliv další kompenzace – do původní formy poměrného zastoupení. Forma zůstává, obsah je vyprázdněn.“ (Klíma 2004a: 147).

Podle Lebedy (2004) tak aktéři opravdu naplňovali deklarované výstupy hodnot (viz výše) a jejich motivace tak byly založeny na hodnotách a nebyly jen mocensky účelové dle modelu *office-seeking*. Jejich primární motivací zde bylo, aby zde vznikaly stabilní

akceschopné vlády, což je podmíněno většinovou podporou v zákonodárném sboru. Objevovali se i argumenty, že Česko je společensky homogenním státem (absence národnostních menšin), a tak není nutné mít inkluzivní formule, kterou jsou na úkor vládní efektivity (Novák 2000).

Michal Klíma (2000a; 2000b) nabízí opačný pohled a tvrdí, že návrh volební reformy byl čistě účelový a motivovaný mocenskými zájmy velkých stran. Cílem bylo potlačit politickou konkurenci a na její úkor posílit své postavení. Podle něho tak ODS a ČSSD postupovali dle *power-seeking*, resp. *office-seeking* modelu. Preference aktérů tak byly motivované mocenskými zájmy v souladu s Colomerovým mikro-mega pravidlem. ČSSD se ovšem k podobě nového volebního systému zavázala v tzv. opoziční smlouvě a jejím dodatku výměnou za existenci své jednobarevné vlády, jednalo se tak o *trade-off* s ODS. ČSSD tak byla dobrovolně „poslušným otrokem“ opozičně-smluvního paktu.

Pozdější změna aditivní klauzule – nahrazení stupňovité sčítací klauzulí měl jasný motiv – poškodit Čtyřkoalici, která se zformovala jako volební koalice KDU-ČSL, US, DEU a ODA. To, že tento pozměňovací návrh prošel, jasně ukazuje, že motivace iniciátorů volební reformy – *power-seeking*. Pokud do té doby nešlo zcela vyloučit i hodnotový přístup aktérů, když pro potřebu podoby volební reformy argumentovali s poukazem na hodnotový cíl akceschopných, stabilních a efektivních vlád (klasifikaci dle ekvivalentů Renwickova konceptu hodnot viz výše), tato změna jasně prokázala účelovost jejich přístupu ve prospěch jejich *mocenských zájmů*. Odhlédněme na chvíli od mocenského rozložení postavení jednotlivých aktérů (parlamentních stran) a jejich preferencí v intencích Colomerova mikro-mega pravidla.

Když se podíváme na fungování českého stranického systému mezi lety 1996 a 2002 a především hodnoty, jež měl nový volební systém ztělesňovat, tak z jistého pohledu (viz Lebeda 2004), mohl být takový systém legitimní. Jednalo by se o velice disproporcionální (na *výstupech*), ale dle typu stále systém poměrného zastoupení (na *vstupech*). Takový systém by sice výrazně bonifikoval velké strany - výrazná disproporcionalita daná kombinací malých obvodů a zvolené matematické formule by svým způsobem byla takovou kontinuální premií pro vítěze.

Nicméně, menší strany, jež by dosáhly celorepublikově více než 5% voličské podpory dané výší uzavírací klauzule, měly *teoretickou* možnost být v zákonodárném sboru zastoupeny. Jejich voličská podpora by ale musela být geograficky koncentrovaná. Připomeňme, že dle Lebedova modelu tohoto systému na výsledcích voleb 1998 (viz výše) by

se výše přirozeného prahu (tedy podílu hlasů, kterého by strana musela v obvodu dosáhnout, aby *reálně* získala mandát) se pohybovala zhruba mezi 10 a 19 % (v průměru 14 %).

Jedinou účinnou obranou proti tomuto vysoce disproporcionálnímu restriktivnímu mechanismu byla spolupráce menších stran, resp. jejich předvolební koalice, tedy kandidatura těchto jinak samostatných subjektů na jedné kandidátní listině. I tak by ovšem muselo dojít k jisté ideové integraci těchto stran, jelikož průnik jejich programů by musel přesvědčit voliče obou stran, aby volili společnou kandidátku. Navrhovaný volební systém přinášel stimuly pro integraci stran jako opatření proti přílišné fragmentaci a roztržitosti zákonodárského sboru, tedy koncentraci stranického systému. To by korespondovalo s Renwickovými prvky (výstupy) hodnot přiřazených výše, zavedení sčítací aditivní vstupní klauzule to však znemožnilo. Návrh volební reformy, původně částečně hodnotově motivovaný, tím nabyl účelovosti a preferencí motivovaných mocenskými zájmy některých aktérů (*power-seeking*).

Jsou zde ovšem konkrétní důkazy o účelovosti nastavení parametrů volební reformy. V rámci problematiky volebních systémů¹¹² je to vymezení volebních obvodů, ty měly kopírovat správní okresy a na první pohled tak nepůsobily jako umělé s účelově vymezenými hranicemi. Nicméně na základě modelace výsledků minulých voleb (v roce 1996 a 1998) dle parametrů této volební reformy vychází, že nejméně voličských hlasů by při takovémto vymezení hranic obvodů potřebovala ODS. To je způsobeno volební geografii, jelikož v té době ODS měla nižší voličskou podporu na Moravě, kde ale shodou okolností jsou okresy na počet obyvatel větší než v Čechách. Tím by byla zvýhodněna, jelikož by byla silná v menších – disproporčnějších (s vyšším přirozeným prahem) obvodech a tam, kde co do počtu hlasů neměla tak dobré vyhlídky byly obvody nastaveny méně disproporčně. (Kostelecký 2000:302, pozn. 3 cit. in Charvát 2013: 130) Podobně účelové bylo, na základě dohody ČSSD a ODS v rámci jejich komise, rozdělení obvodů ve třech největších českých, kdy Brno a Ostrava měly tvořit jeden obvod a Praha čtyři.¹¹³ (Charvát 2013: 113)

Navíc počet hlasů potřebných k získání jednoho mandátu vypočítaný modelem výsledků voleb 1996 a 1998 ukazuje zvýhodnění ODS a to větší než v případě ČSSD. Přesto jsou hodnoty těchto stran ještě relativně podobné v porovnání s malými stranami, které by na získání jednoho mandátu potřebovali až téměř 27 krát více hlasů (Charvát 2013: 130-131)

Čistě optikou základní definice typů volebních formulí, navrhovaný volební systém by sice rozděloval mandáty v poměru, vítěz(ové) by nebral(i) vše, a teoreticky by tak byl systémem poměrného zastoupení, činil by tak ovšem velice exkluzivním způsobem jen

¹¹² Pro ty další viz Charvát (2013: 129).

¹¹³ Původní preference ČSSD byla, aby každé z velkých měst tvořilo jeden velký obvod, ODS chtěla, aby byly tvořeny více obvody. (Charvát 2013: 113)

úzkému počtu nejsilnějších stran. Jednalo by se tak sice o poměrný systém, ale zároveň spíše restriktivní než inkluzivní formuli. Asi vůbec nejlépe ho vystihl Klíma (2000a), když ho označil za „nepoměrný poměrný systém“. Jak vidět navrhovaný volební systém trpěl vnitřním napětím z hlediska klasifikace mezi své *vstupy* a *výstupy*.

Jednání hlavních aktérů volební reformy

Nicméně, ČSSD byla vnitřně rozdělená v pohledu na nastavení konkrétních parametrů nového volebního systému. Vnitrostranický konflikt měl charakter generačního střetu, kdy předseda strany a vlády Miloš Zeman (s jeho ministry za ČSSD) podporoval variantu s více než třiceti obvody, zatímco mladší politici preferovali méně disproporční variantu s 10 obvody kopírující nové samosprávné kraje. Shodovali se ovšem na matematické formuli – klasické verzi *d'Hondtova dělitele*. Ačkoli nakonec vnitrostranicky zvítězilo stanovisko Zemana a spol., je dobré zmínit důvod mírnějšího přístupu u mladší frakce. Tím byl jejich postoj k tzv. opoziční smlouvě, kterou vnímali jako pouze dočasné řešení a dlouhodobě se chtěli orientovat spíše na spolupráci se středo(pravico)vými subjekty (KDU-ČSL, příp. US), a proto nechtěli podporovat změnu volebního systému, který by oslaboval pozici jejich potenciálních koaličních partnerů. (Charvát et al. 2015; Charvát 2013: 106-108) Tento případ je názorným na mikro-úrovni příkladem potvrzení Renwickovy výjimky z Colomerova mikro-mega pravidla, když tvrdí, že velké strany nemusí preferovat pro ně výhodné změny volebních pravidel s ohledem na postavení jejich (možného) koaličního partnera, kterého ony potřebují, aby získaly vládní moc.

Je zde ještě jedna odlišnost mezi těmito dvěma proudy v ČSSD a tím je jejich míra *mocenských zájmů*. Připomeňme, že ta je dle Renwicka (viz výše) závislá na mocenském postavení samotných aktérů jakož i institucionální povahou jejich prostředí. To, jaké konkrétní mocenské cíle (znovuzvolení, vnitrostranická moc, vliv v politickém systému) sledují, podle Renwicka, pak záleží mj. na výskytu koalic, intenzitě mezistranického konfliktu a míře, nakolik silně je strana charakterizovaná svým lídrem, kandidátem či programovým zaměřením. Zatímco seniorní vládní politici ČSSD měli silný přístup *power-seekingu* a jejich prioritou bylo udržet vládní moc, jejich mladší spolustraníci exekutivní mocí nedisponovali (v podstatě byli tzv. *backbenchers*), a tak jejich mocenské cíle byly jiné. Ještě více jiný byl jejich časový *horizont* jako aktérů, jelikož jimi zamýšlená fáze politické kariéry byla v ranější fázi než vládních představitelů, a tak jejich perspektiva byla dlouhodobější a s ohledem na ni zvažovali možnosti koaličního potenciálu po dalších volbách.

Výsledná volební formule byla kompromisní variantou mezi dvěma aktéry – nejsilnějšími parlamentními stranami. ČSSD z nich původně preferovala jednu z nejrozšířenějších – *d'Hondtova dělitele*,¹¹⁴ ODS, která původně byla pro relativně-většinový systém *první na pásce* (*single member plurality; first past the post*), pak mnohem méně používaný *Imperialiho dělitel*.¹¹⁵ Další rozdíl v preferencích těchto aktérů bylo v načasování. ODS chtěla volební reformu schvalovat již v roce 1999 s nabytí platnosti k 1.1 2001, ČSSD pak o rok později. Dalším rozdílem bylo, že ODS chtěla snížit velikost zákonodárského sboru, což by vedlo ještě k většímu disproporčnějšímu účinku, zatímco ČSSD chtěla velikost PSP zachovat. (Charvát 2013: 112)

Podle Renwicka, pokud volební reforma vnímaná některými aktéry jako nelegitimní (*omezení legitimitou*), tak její úspěšné provedení v takovém případě závisí na institucionálním nastavení – počtu *veto-hráčů* a fázi volebního cyklu (volebním kalendáři). Z čistě strategického hlediska na *makro-úrovni* byla preference načasování ze strany ODS racionálnější pro schválení volební reformy. ČSSD ovšem navrhovala pozdější čas přijetí volební reformy mj. ze strategicky racionálních důvodů, ovšem na *mikro-úrovni*. Její voličská podpora prudce klesala a ČSSD se tak stávala z velké strany spíše malou. V důsledku toho se také obávala, že by ODS mohla po schválení volební reformy vypovědět tzv. opoziční smlouvu a vyvolat předčasné volby. To by nejen zkrátilo dobu vládnutí ČSSD, ale ještě by jí zastihlo ve špatné volební „kondici“.

Mohlo to být způsobeno i několika vedlejšími důvody. ČSSD byla vládní stranou poprvé a nebyla si tak jista vlivem vládního angažmá na svou voličskou podporu. Navíc oproti ODS, která vyhrála volby do PSP dvakrát a ve dvou funkčních obdobích byla nejsilnější vládní stranou, se cítila jako ten mírně slabší aktér. Zde tedy platí, že strany chtějí volební reformu, když tam jim může zlepšit jejich mocenské postavení. Parametry změny volebních pravidel navrhovaných ODS tak pro ČSSD nebyly, v kontextu její aktuálně nízké voličské síly, výhodné. ČSSD tak formulovala výsledně své preference na základě kombinace *power-seekingu* (udržení se u vlády) a racionálního přístupu v podobě mikro-mega pravidla (preference pro ně výhodných pravidel).

Preference volební formule ČSSD proto byla méně disproporční než ta ODS. Ovšem byla to právě ODS, jež takovouto volební reformu vyžadovala a druhý z aktérů (ČSSD) byl v pasivnější roli, resp. pod nátlakem – ODS totiž podmiňovala pokračování tolerance její

¹¹⁴ Řada 1, 2, 3, atd.

¹¹⁵ Řada 2,3, 4 atd. Toto označení sice není úplně správné, jelikož autorem této formule je Gérardon (a nikoli Imperiali), přesto používám tento již zažitý pojem. (Imperiali je správně autorem formule dnes známé jako *Belgický Imperiali*).

menšinové vlády provedením volební reformy, což bylo i dohodnuto v tzv. koaliční smlouvě a později specifikováno v tzv. tolerančním patentu, v rámci kterého se v případě časového harmonogramu – nabytí účinnosti vyhovělo ČSSD (tím se pojistila proti konání příp. předčasných voleb za podmínek již nového volebního systému) s tím, že volební reforma bude schválena již do 31. 7. 2000. Na druhou stranu, v účincích volební formule spíše ODS (Charvát et al. 2015 :127); velikost zákonodárského sboru byl ovšem zachován.

Schválení tzv. opozičně-smluvní reformy

Během rozpravy v PSP předseda vlády Miloš Zeman uvedl jako jednu z výhod menších volebních obvodů bližší vztah volič-volený s tím, že „v 35 volebních obvodech budou muset být všichni kandidáti potenciálními lídry své politické strany a budou muset více pracovat“ (Lipold 2000).¹¹⁶ Akcentoval tedy Renwickovu hodnotu *demokracie* s prvkem „individuální odpovědnost politiků“ a „kvalita“ *služby volebního obvodu*. Nicméně vzhledem k tomu, v jaké fázi volební reformy se tento argument objevil, jednalo s velkou pravděpodobností pouze o zástupný důvod.

Jak už bylo zmíněno výše, během projednávání v PSP v rámci druhého čtení byl schválen pozměňovací návrh poslance ODS Jana Vidíma o navýšení sazeb aditivní klauzule (na 10 % pro dvoučlenné koalice, 15 % pro tříčlenné koalice a 20 % pro předvolební koalice čtyř a více stran). Tato změna nebyla nijak náhodná a reprezentovala pozici vedení ODS.¹¹⁷ To bylo nepochybně účelově namířeno proti Čtyřkoalici a její představitelé si byli dobře vědomi z toho pro ně vyplývajících rizik. Petr Matějů (US) navrhoval proto sloučení ODA, DEU a US, čímž by se aditivní klauzule zmírnila na polovinu. Proti tomu ale byli ostatní představitelé Čtyřkoalice (Dušek 2004: 367).

Teoreticky Čtyřkoalice měla dvě možnosti, jak se úplně vyhnout aditivní vstupní klauzuli: Vytvořit ad hoc novou „volební“ stranu, jako to vyřešily některé opoziční strany v roce 1998 na Slovensku (viz Charvát et al. 2015: 112-122), nebo by všichni kandidáti čtyřkoaličních stran kandidovali na listině KDU-ČSL či US, která by během kampaně nesla přízvisko „s podporou“, tedy několik subjektů by bylo v podřadném vztahu k jednomu, jako to učinila TOP 09 a STAN pro parlamentní volby v roce 2010 a 2013. Obě alternativní řešení by ovšem potenciálně přinesla „vnitřní“ konflikt mezi těmito koaličním subjekty, který byl i

¹¹⁶ Na to ale ostře reagoval předseda KDU-ČSL Jan Kasal slovy: „Je-li vláda přesvědčena o tom, že je potřeba posílit vztah občanů k poslancům, proč stejně nepostupovala při návrhu o volbách do krajů? Pan premiér dobře ví, že tam kandidátky jsou až 65členné, a tam schovávání se za lídra zřejmě nevádí.“ (Lipold 2000)

¹¹⁷ Předseda ODS a PSP Václav Klaus reagoval na kritiku zavedení sčítací aditivní klauzule takto: „Nejde o to, aby malé stráničky podlézaly stanovenou laťku a dostávaly se nevhodnou formou do parlamentu. Kvórum (pozn. uzavírací klauzule) je pětiprocentní a dělat účelové slepence před volbami není správné.“ (Lipold 2000)

tak přítomen ve volnějším souřadném vztahu (a projevil se mj. později při sestavování pořadí na kandidátních listinách). Nakonec byl částečně přijat nápad poslance Matějů: DEU se sloučila s US; ODA byla kvůli svým markantním dluhům vyloučena z této volební koalice.¹¹⁸

Jiné pozměňovací návrhy, poslanců KDU-ČSL, aby volebních obvodů bylo 14 jako nových samosprávných krajů, či na využití klasického *d'Hondtova dělitele* namísto jeho modifikované verze, neprošly (Dušek 2004: 367). S návrhem volební reformy nesouhlasila ani KSČM.¹¹⁹ Vládní návrh novely volebního zákona byl schválen ve třetím čtení (26. května 2000) hlasy poslanců ODS a ČSSD (nikoli však všemi poslanci těchto stran, především v případě ČSSD), a ta „putovala“ do Senátu PČR.

Prezident republiky Václav Havel vyzýval Senát ČR k odmítnutí návrhu novely, jelikož by podle něho tento zákon zpochybňoval bikameralismus jako takový (Dušek 2004: 368). Tím, že by se volební zákon do PSP obohatil o většino-tvorné prvky, by se totiž přiblížil systému voleb do Senátu. Důsledek tohoto by bylo snížení *inkongruence* českého bikameralismu, avšak jeho *asymetrie* by zůstala. Někteří senátoři to bezpochyby vnímali. Vždyť právě Senát byl postaven na přímém vztahu kandidát-volič a nyní by se údajně tato vazba volič-volený měla posilovat také v rámci sněmovních voleb. Navíc s jasnější většinou by PSP mohla snadněji přehlasovat senátní suspenzivní veto (Kysela 2004: 379), čímž by se postavení instituce Senátu jako *veto-hráče* schopného vyvolat (Renwickem popsáný fenomén) vynucení si *omezení legitimitou*.

Ještě před samotným hlasováním o volební reformě v Senátu (23. června 2000) proběhla jednání jednotlivých klubů, kam přišli i předsedové stran. Několik senátorů totiž se vyjádřilo, že nebudou hlasovat pro její přijetí. Necítili se totiž zavázání tzv. opoziční smlouvou, ODS byl pro ně hlavní soupeř, nikoli politický partner. Navíc disproporcionalitu navrhované restriktivní formule vnímali jako určitý rozpor se sociálně-demokratickými hodnotami. (Kysela 2004: 379; Charvát 2013: 116) Akcentovali Renwickovy prvky hodnoty demokracie jako např. „spravedlivé rozdělení mandátů“. Na senátory ČSSD byl vytvářen nátlak. Předseda vlády a strany Miloš Zeman jim tvrdil, že schválení tohoto návrhu je existenční otázkou jednobarevné sociálně-demokratické vlády. V případě neschválení by totiž reálně hrozilo vypovězení tzv. opoziční smlouvy, a tedy možný pád vlády ČSSD. To některé senátory zřejmě přesvědčilo (Kysela 2004: 380).

¹¹⁸ KDU-ČSL a US-DEU pak v roce 2002 kandidovaly na společné listině jako subjekt nazvaný „Koalice“.

Takovýto souběh událostí a „vnitřní“ spory ale měly negativní dopad na jejich voličskou podporu s důsledkem v podobě výsledků následujících voleb, které pro politiky Koalice zůstaly daleko za jejich očekáváními.

¹¹⁹ KSČM demonstrativně odešla před hlasováním z jednacího sálu. Její poslanec Vojtěch Filip předtím prohlásil, že „nový volební zákon povede k faktické diktatuře dvou politických stran“. (Lipold 2000)

Někteří odpůrci novely sice neodmítali všechny její prvky, ale odmítali ji jako celek. Nakonec byla novela po místy dramatických událostech schválena těsnou většinou. Pro byli všichni z ODS a téměř všichni z ČSSD. Čtyři členové senátorského klubu této strany byli ale proti, dva byli oficiálně nepřítomni a jeden se zdržel. Zbylí senátoři z řad US, KDU-ČSL a nezařazených byli samozřejmě proti (Kysela 2004: 383).

Prezident republiky novelu volebního zákona vetoval (26. června 2000) a vrátil do PSP oficiálně s tím, že by novela měla mít pro svou legitimitu podporu 3/5 ústavní většiny (Dušek 2004: 371), tedy vyšší míru inkluзивity aktérů (Renwick). PSP ovšem přehlasovala (10. července 2000) prezidentské veto 124 hlasy.¹²⁰ 14. července 2000 byla novela volebního zákona uveřejněna ve sbírce zákonů jako č. 204/2000 Sb., čímž nabyla platnosti, nikoli však účinnosti v jejich klíčových aspektech a čímž také *de iure* skončil legislativní proces.

Připomeňme, že volební reforma měla sice nabýt účinnosti až začátkem roku 2002, tedy tak, jak původně preferovala ČSSD, ale dohodnutý „deadline“ na její schválení byl již v půlce července 2000. Změna volebních pravidel se nakonec opravdu úspěšně stihla schválit v dohodnutém termínu. ODS a ČSSD totiž správně tušila, že po podzimních volbách do Senátu pravděpodobně tam ztratí potřebnou většinu. To se opravdu stalo, v podzimních senátních volbách zaznamenali velký úspěch odpůrci volební reformy z řad Koalice.

Celý legislativní proces, tedy přijetí této volební reformy, trval pouhé necelé čtyři měsíce.¹²¹ To vzhledem k významu a dopadům této volební reformy byla velmi krátká doba, která dokládá účelovost motivací jejich iniciátorů. Cílem ODS a ČSSD bylo vyhnout se *omezení legitimitou*, které mohlo být vynuceno Renwickem popsanými dvěma faktory – volebním kalendářem a institucionálním nastavením (počtem *veto-hráčů*). Právě Senát zde byl veto-hráčem, jehož složení aktérů, a tedy postoj se však měnily v závislosti na fázi volebního cyklu.

Celý proces volební reformy totiž neprobíhal nijak participativně (kromě účasti špiček ODS a ČSSD) či deliberativně. Nebyli do něj zahrnuti další političtí aktéři a nebyli k němu přizváni neutrální odborníci. Návrh byl vypracován komisí složených z politických zástupců těchto dvou stran, ačkoli určitou odbornost některých z nich nelze zpochybňovat. Např. u takového Zdeňka Koudelky vskutku nebyl přítomen Renwickem popsaný fenomén *kognitivního omezení* (viz Koudelka 2000). Samotný legislativní proces proběhl v souladu s Ústavou a jednacími řády, a tak v něm byla možnost vyjádření se všech aktérů

¹²⁰ Proti byli tři poslanci ČSSD a jedna nezařazená poslankyně. Poslanci US, KDU-ČSL a KSČM odešli předtím na protest ze sálu (Dušek 2004: 371).

¹²¹ Vláda schválila návrh novely volebního zákona 15. března 2000 a předložila ji do PSP 23. března 2000. Po schválení v Senátu PČR, prezidentském *suspensivním* vetu a jeho přehlasování PSP pak vyšla ve sbírce zákonů 14. července 2000. (Charvát 2013: 115-119)

(parlamentních stran). Celý proces volební reformy tak probíhal legálně, k tomu ovšem exkluzivně, nikoli inkluzivně a z pohledu části aktérů byl vnímán jako nelegitimní.

Verdikt Ústavního soudu a jeho politologická reflexe

Schválená volební reforma neměla jistotu své existence. Hned po jejím schválení prezident republiky podal na některé jeho prvky stížnost k Ústavnímu soudu. O několik dnů poté podala stížnost i část senátorů (především z KDU-ČSL). Pro přehlednost ÚS ČR tyto stížnosti sloučil z důvodu jejich hlubokého průniku (Dušek 2004: 372).

Prezident republiky ve své stížnosti navrhoval zrušit 35 obvodů, protože ty zvyšují *přirozený práh*, což podle něj vede k porušení ústavní zásady poměrného zastoupení voleb do PSP a také vychýlení směrem k většinovému systému. Dále napadl matematickou formuli, jelikož (podle něho) deformuje samotný volební systém a zvýhodňuje velké strany na úkor menších. Zpochybnil také ústavnost aditivní sčítací klauzule, která podle něj porušuje ústavní princip volné soutěže politických stran. A nakonec označil stanovené minimum čtyř mandátů na volební obvod za porušení ústavní zásady rovnosti volebního práva.¹²² Argumentace v této poslední záležitosti spočívala v tom, že pokud by byla v nějakém malém obvodu volební účast velice nízká, tak by díky tomuto minimu, měly hlasy tamějších voličů vyšší váhu než v jiných obvodech (Dušek 2004: 373).

Klíčovou otázkou byl soulad navrhovaného volebního systému s ústavní zásadou poměrného zastoupení v rámci voleb do PSP. Definovat rozdíl mezi většinovými a poměrnými formulami *na vstupech*, tedy v jeho nastavení, je celkem jednoduché (viz Chytilík et al. 2009: 20-48). Určit hranici proporcionality *na výstupech*, tedy v jeho dopadech, mezi většinovou formulí a systémem poměrného zastoupení není jednoznačně snadné. To, nakolik je systém proporcionalitní lze totiž poznat pouze z jeho účinků na rozdělení mandátů na základě hlasů ve volbách - *výstupů*. Samotnou hranici mezi proporcionalitou a disproporcionalitou *na výstupech* v rámci typu volebního systému fakticky nelze stanovit na základě parametrů volebního systému – *vstupů*. Lze pouze modelovat výsledky minulých voleb.

Navíc, zde dochází ke střetu více odborných disciplín. Zatímco, pro politology (viz níže) je významný typ volebního systému, jeho nastavení a mechanismus, tedy *vstupy*, odborníci z oblasti ústavního práva se mohou na věc dívat méně teoreticky a nikoli optikou politologických typologií volebních systémů. Proto, zda je či není navrhovaná novela

¹²² Poslední bod prezidentovy stížnosti je ve své podstatě pro samotnou novelu paradoxem, jelikož toto minimum bylo do návrhu zakotveno jako ochranný prvek nového volebního zákona před ústavní stížností.

v souladu s duchem Ústavy ČR, neuměl s úplnou jistotou nikdo určit. Nicméně, již dříve během rozpravy v PSP poslanec ČSSD Zdeněk Jičínský (jeden z účastníků jednání o výběru nového volebního systému u tzv. kulatého stolu v roce 1990) varoval, že z důvodu disproportionality – na *výstupech*, jakou *modifikovaný d'Hondtův dělitel* může působit v případě větších rozdílů mezi počtem hlasů konkrétních stran, Ústavní soud tuto matematickou formuli zruší (Dušek 2004: 371).

Po půlročním čekání vykl Ústavní soud svůj verdikt v lednu 2001.¹²³ Uznal prezidentskou a senátorskou ústavní stížnost jako oprávněnou ve všech bodech, kromě jediného – aditivní sčítací klauzule. Ta tedy zůstala tak, jak byla schválena (odstupňovaná po 5% za každou stranu předvolební koalice). Ostatní napadané parametry byly zrušeny, ty ovšem byly nutnými prvky volebního zákona a Česko se tak najednou ocitlo v situaci, kdy nemělo platný volební zákon do PSP. (Dušek 2004: 374) Musel být poté přijat nový návrh volební reformy (viz níže) a to na základě parlamentního konsenzu vzhledem k současné politické konstelaci v Senátu.

ÚS ČR své rozhodnutí zdůvodnil, že „ve svém úhrnu“ jednotlivé parametry novely jako počet obvodů, (matematická) formule a minimum mandátů na obvod představují „takovou koncentraci“ většino-tvorných prvků, která „ve svých důsledcích vede již k opuštění kontinua, ještě způsobilého zaznamenávat alespoň ‚přivracení‘ k modelu poměrného zastoupení“ (Novák et al. 2004: 435). Podle ÚS ČR volební systém daný zákonem č. 204/2000 Sb. v kombinaci svých prvků je „ve svém důsledku jakýsi hybridní systém, se kterým Ústava nepočítá.“ (Dušek 2004: 374) Tento poslední argument stojí na ústavním vymezení *inkongruence* českého bikameralismu, kdy je explicitně řečeno, že do dolní komory se volí tímto systémem a do horní jiným.

Verdikt Ústavního soudu (ÚS ČR) byl zpětně terčem kritiky ze strany odborníků, kteří se domnívali, že Ústavní soud vůbec neobjasnil, jak se má vykládat ústavní zásada poměrného zastoupení. Filip (2004: 389-400) má za to, že ÚS ČR bohužel hodnotil, jak má poměrné zastoupení vypadat, a ne jeho zásady dle Ústavy. Podivuje se, že ÚS ČR řešil aditivní klauzuli samostatně a nikoli společně s ostatními parametry, které rozsoudil v jejich úhrnu, a neshledal ji protiústavní (údajně proto, že ji Ústava nezná), jelikož podle něj evidentně zvyšuje tzv. přirozený práh a poškozují některé aktéry ústavně zaručené politické soutěže. (Filip 2004: 389-400)

Podobně se k tomu staví Michal Kubát (2004: 401-407), který sice má stanovisko ÚS ČR za legitimní, ale nikoli odborné. Označení za „hybrid“ považuje za velice nešťastné. Také

¹²³ Nález Ústavního soudu č. 64/2001 Sb. (viz Novák et al. 2004: 417-444)

si myslí, že soudci hodnotili spíše možné účinky volebního systému, než jeho samotnou povahu. A má za to, že se ÚS ČR nechal strhnout „módním“ názorem, že poměrný systém ve svých ryzích podobách je demokratičtější. Argumentaci historickou tradicí 1. republiky a Československem v letech 1989-1992 považuje za nemístné. Právě odkazování se ústavních soudců na historickou zkušenost je důkazem přítomnosti jednoho z Renwickem formulovaných *omezení legitimitou*. Nastavení parametrů volebního systému v minulosti bylo vnímáno jako precedens.

Jeden ze spoluautorů volební reformy poslanec ČSSD Zdeněk Koudelka (2000) pak zdůraznil, že prezident republiky by měl navrhnout zrušit novelu pouze z důvodu její neústavnosti, ale nikoliv z perspektivy svého politického názoru. Měl za to, že „poměrný volební systém je dán při minimálním počtu 3 mandátů ve volebních obvodech.“ Dále obhajoval výběr *modifikovaného d'Hondtova dělitele*, jelikož klasická podoba by nespĺňovala „politické zadání vytvoření většinové koalice z jedné velké a jedné malé strany ve volbách 1996 a 98.“ S tím, že přece „každý typ volebního dělitele je v rámci poměrného volebního systému“ a tento vybraný dělitel je jeden z mnoha. (Koudelka 2000)

Výběr a přijetí volebního systému pro volby 2002

Verdikt Ústavního soudu tak z institucionálních důvodů (*omezení legitimitou* – viz výše) tak donutil všechny relevantní aktéry ke kompromisnímu jednání o nové volební reformě, tedy vyšší míře inkluzivity aktérů (Renwick). Politici museli schválit novou volební reformu nejpozději během února 2002, aby neohrozili konání voleb do PSP. Rozhovory začaly z iniciativy předsedy Senátu Petra Pitharta (za KDU-ČSL) za účelem nalezení konsenzuálního návrhu, který by byla předlohou pro novou vládní novelu volebního zákona. Aktéři se shodli, že na 14 volebních obvodech, jež odpovídaly novým samosprávným krajům. (Charvát 2013: 123-124)

Původně senátoři stran Čtyřkoalice preferovali variantu s *Hagen-Bischoffovou kvótou* a absencí aditivní klauzule. Nakonec ale ustoupili a Senát schválil hlasy Čtyřkoalice alternativní návrh obsahující použití klasický *d'Hondtův dělitel* a stupňovitou aditivní klauzuli. Pro tuto variantu však nepodpořil nikdo ze senátorů za ODS a ČSSD (Charvát 2013: 124).

Návrh volební reformy předložený do PSP v červnu 2001 počítal s klasickou *d'Hondtovou metodou*, 14 asymetrických volebních obvodů totožných s kraji – velikost 5 až 25 mandátů, v průměru něco přes 14 mandátů na obvod. (Charvát et al. 2015: 132) Kromě toho ale obsahoval také aditivní sčítací vstupní klauzuli pro koalice. Právě tu se během

druhého čtení pokoušela KDU-ČSL nahradit stupňovitou, ale neúspěšně. Prosadilo se jen snížení kvóra (z 10 % na 7 %) preferenčních hlasů pro posun kandidáta v pořadí listiny, čímž se mírně posílila míra personalizace oproti úpravě z roku 1995. PSP schválila novelu volebního zákona v půli prosince 2001 hlasy všech stran kromě KSČM a několika poslanců US, Senát pak v půli ledna 2002 hlasy zástupců všech přítomných stran (velkou většinou senátorů nikoli však hlasů všech) a poté prezident ji podepsal, čímž na konci ledna 2002 vstoupila v platnost. (Charvát 2013: 124-125)

Zhodnocení tzv. opoziční-smlouvy a její korekce po zásahu Ústavního soudu

Proces tzv. opozičně-smluvní volební reformy sice probíhal za pomoci argumentace hodnotami (odpovědnost vlády, spravedlivé rozdělení exekutivní moci a další), které sice v původní myšlence změny volebních pravidel mohly být obsaženy, ale charakter procesu a zvolené nastavení konkrétních parametrů volební reformy svědčí o tom, že preference aktérů byly motivovány spíše jejich mocenskými zájmy než hodnotovým přístupem. Iničiátoři této reformy jednali dle modelu *power-seeking*, jejich cílem bylo posílit své mocenské postavení na úkor stran s nižší voličskou podporou a přistupovali k institucím jako *redistributivním*.

Proces volební reformy tak měl charakter hry s nulovým součtem. Nicméně ostatní političtí aktéři z řad malých politických stran neměly jiný druh přístupu, jejich cílem udržení si jejich moci a pozice, a proto také sledovaly své mocenské zájmy. Ovšem s tím rozdílem, že ony žádnou změnu volební formule, za účelem posílení svého postavení, nechtěly a jen defenzivně bránily zachování původní inkluzivní volební formule, která byl konsenzuálně přijat za jiných podmínek – v kontextu tranzice (resp. potvrzen v rané fázi konsolidace po zakladatelských volbách), kdy ovšem byly akcentovány jiné *hodnoty* (např. spravedlivé rozdělení mandátů a další). U malých stran posun v hodnotách, jež by měl volební systém naplňovat, na rozdíl od stran velkých nenastal. (srov. Charvát 2013: 131-132)

Preference všech relevantních aktérů tak byly motivovány mocenskými zájmy v souladu s Colomerovým mikro-mega pravidlem: Malé strany upřesňovaly velké instituce – zachování velkých obvodů a proporcionální matematickou formuli, zatímco ty velké ve snaze zlepšit si své postavení a omezení závislosti na menších stranách pro zisku vládní moci, a proto preferovaly změnu směrem k malým volebním institucím – malým obvodům a disproporční matematické metodě přepočtu hlasů na mandáty. (Charvát 2013: 130)

Preference vládní a v té době nejsilnější strany v PSP (ČSSD) se však měnily vzhledem k poklesu její voličské podpory a tím vzniku jisté míry nejistoty ohledně její síly

v dalších volbách. Zároveň ale provedení volební reformy směrem k restriktivní volební formuli byla podmínkou existence její vlády. Z toho důvodu preferovala méně disproportční nastavení proměnných nového volebního systému. Pro ČSSD jako aktéra byla situace složitá, jelikož u ní nastal konflikt časových (mocenských) horizontů, tedy krátkodobé a dlouhodobé sobecké partikulární zájmy. Čistě hypoteticky, kdyby ČSSD nebyla v tomto „střetu zájmů“, a nebyla by tak dobrovolným volebně-reformním „otrokem“ ODS, dalo by se očekávat, že se její preference budou více v souladu s mikro-mega pravidlem a přiklápěla by se ještě k méně disproportčnímu nastavení volebního systému (tu preferovala její juniorní část, viz níže).

Navíc nebyla vnitřně jednotná a různí její politici upřednostňovali jinou perspektivu. Především mladší generace, jež nedisponovala exekutivní mocí a do budoucna zamýšlela koalovat s menšími stranami, měla delší perspektivu s ohledem na ranou fázi jejich kariéry, zatímco pro vládní politiky bylo vládnutí vrcholem jejich politického života (částečně i kvůli jejich věku některých z nich). Další skupina, jež se vymykala, byla část senátorů, která stejně jako mladší generace sněmovních politiků, byla k uspořádání mocenského uspořádání dané tzv. opoziční smlouvu uzavřenou s jejich úhlavním ideovým rivalem ODS velmi skeptická a považovali ho za max. „nutné zlo“.

Načasování této volební reformy lze vysvětlit několika faktory. Pominula se situace nejistoty, strany již znaly míru voličské podpory a dokázaly odhadnout její potenciál. Stranicko-politický systém se postupně konsolidoval a koncentroval. Klesal *efektivní počet stran ve volbách* (Colomer) i *formát* stranického systému (Sartori). Nebyl zde tak tlak na přijetí (prohloubení) inkluzivní volební formule (viz Colomerova hypotéza výše), resp. tlak, který by bránil posunu směrem k restriktivní volební formuli. Navíc se projevila vládní nestabilita, jež byla dána spíše *mechanismem* stranického systému než jeho *formátem*. Především šlo o koaliční potenciál jednotlivých stran. Prostor pro uzavírání koalic byl zúžen přítomností stran s nulovým koaličním potenciálem (KSČM, SPR-RSČ).

Vzhledem k podobnému postavení ČSSD a ODS jako aktérů se navíc mohli překrývat jejich preference vycházejících z mikro-mega pravidla. V situaci koaliční vlády tvořené různě silnými (velkými) stranami by k takovému průniku dojít nemohlo, jelikož malé strany by měly jiné preference než ty velké na základě motivace mocenskými zájmy (*power-seeking*). Nastala vhodná „politická konstelace“ a jeden z aktérů – ODS a částečně i ČSSD – byl přesvědčen (*seat-maximizing*), že změna směrem k restriktivní formuli přinese výhody. Zformovala se tak zde „schvalovací většina“, takováto volební reforma se proto konala. (Charvát et al. 2015: 160).

Malé strany ale v době tzv. opoziční smlouvy disponovaly menšinou hlasů – byly v ryzí opozici, a tak nemohly přijetí volební reformy zabránit, ačkoli ji stejně jako prezident Václav Havel vnímali jako nelegitimní. Vzhledem k institucionálním limitům (podmínka schválení prostou většinou v obou komorách parlamentu) pro změnu volebního systému se ale okno příležitosti vzhledem volebnímu kalendáři otevřelo jen dočasně. Velké strany totiž dohromady nedisponovaly ústavní většinou pro větší změny (Ústavy) a prostou většinou pro změnu volebního zákona disponovaly jen po omezenou dobu a k tomu byly limitovány rámcem Ústavy, na jehož dodržování dohlížel veto-hráč v roli arbitra (ÚS ČR).

Projevilo se tak Renwickem popisované *omezení legitimitou* s poukazem na objektivní hodnoty a, jak se později ukázalo v argumentaci ÚS ČR, i historii. Vynucení tohoto omezení na základě legitimacy se pak podařilo právě díky kombinaci faktorů institucionálního uspořádání (nutnost schválení oběma komorami, existence a pravomoci Ústavního soudu) a volebního kalendáře (fáze volebního cyklu). Nejprve Ústavní soud, a později i Senát se stali *veto-hráči*, kteří donutili aktéry iniciující volební reformu k její legitimnější podobě prostřednictvím zahrnutí všech relevantních aktérů, a tedy k jinému typu procesu volební reformy v její další fázi.

Nezaznamenali jsme žádný výraznější projev *kognitivního omezení* ani jeho příp. zdroje (historie, zeměpisná blízkost a trendy). Snad jediným takovým příkladem by mohla být tzv. mečiarovská volební reforma na Slovensku z roku 1998 (viz Charvát et al. 2015: 112-122). Zde jako inspirace mohla posloužit účelově zavedená sčítací vstupní klauzule jako opatření proti integrující se opozici. Žádná explicitní skutečnost tomu však nenapovídá a slovenský případ se objevuje pouze během rozpravy v PSP jako argument opozice – KDU-ČSL (viz Lipold 2000).

Motivace aktérů byly primárně dány mocenskými vztahy a nikoli hodnotami, které byly až sekundární. Resp. mohly sloužit jako ospravedlnění pro provedení účelové reformy. Rozhodnout s jistotou pro takové hodnocení však není lehké a takovýto soud vždy zůstane sporný. Je velice těžké odlišit v jednání aktérů - zkušených politiků, nikoli disidentů – hodnotově motivované chování od účelového, které je hodnotově pouze deklaratorní.

V procesu prvního návrhu volební reformy její iniciující aktéři přistupovali k institucím jako *redistributivním* a proces volební reformy nezahrnoval všechny relevantní aktéry, jen jejich minimální počet potřebný pro schvalovací většinu. Celý proces navíc proběhl bez širší debaty a či přizvání neangažovaných expertů. *Míra inkuzivity* byla tak nízká. Aktéry byly pouze politické elity a soudci (viz níže). Veřejnost ani vnější aktéři v procesu nehráli výraznější roli. Ústavní soud (soudci) jako aktér ale volební reformu

fakticky zrušil. Dle Renwickové typologie se tedy jednalo o *vnucení většinou elit (elite majority imposition) s omezením soudců (with judicial constraint)*. Renwickova empirická klasifikace tohoto případu tedy byla verifikována.

Nicméně Renwick do této kategorie řadí i druhý návrh volební reformy (volební systém pro volby 2002), přičemž její proces byl odlišný. Byla zde vyšší míra inkluzivity relevantních aktérů, resp. skoro všech parlamentních stran (dle závěrečného hlasování v obou komorách parlamentu). Chárvád (et al. 2015) proto návrhy volebních reforem odlišuje a ten druhý kategorizuje jako vyjednávání politických elit (*elite bargain*). Proces volební reformy ovšem probíhal za velice specifických okolností, aktéři byly pod časovým tlakem. Museli se dohodnout, aby neohrozili konání voleb. Je třeba si položit některé otázky.

Opravdu by malé strany (Čtyřkoalice) za normálních okolností (tj. v případě platnosti starého volebního systému, jehož základní nastavení bylo vytvořeno pro zakladatelské volby) souhlasily s takovým nastavením volebního systému, který byl nakonec v roce 2002 schválen? Připomeňme, že politici stran Čtyřkoalice měli v té době v Senátu většinu, zatímco ČSSD a ODS měly většinu v PSP. Pro schválení volební reformy bylo potřeba souhlasu většiny obou komor parlamentu, přičemž, pokud by ten nebyl nalezen, volební reforma by se nekonala. Senát i PSP si byly vzájemnými veto-hráči. Vskutku by v takovém případě Čtyřkoalice souhlasila s méně proporční volební formulí (menšími obvody a d'Hondtovým dělitelem) a navíc ještě účelovou aditivní sčítací klauzulí¹²⁴? Nebo by raději preferovala zachování starého volebního systému? Domníváme se, že by si zvolila druhou možnost, protože ta by lépe naplňovala jejich mocenské zájmy.

V časovém tlaku však byly všechny strany donuceny k ústupkům a kompromisu. Co do míry inkluzivity aktérů a jejich koncepce institucí (*redistributivní*) sice naplňuje proces druhé¹²⁵ volební reformy kritéria vyjednávání elit (*elite bargain*), stejně jako ta první (opozičně-smluvní) jasně splňuje prvky vnucení většinou elit. Bez první reformy by ovšem by nebylo té druhé. Jsou dvě různé, a přesto plně realizována byla jen jedna z nich, její vznik byl však podmíněn tou první. Navrhují proto počítat tyto dva procesy jako jednu komplexní volební reformu a klasifikovat jako smíšený typ – *vnucení většinou elit s omezením soudců/vyjednávání elit (elite majority imposition with judicial constraint/elite bargain)*.

¹²⁴ Připomeňme, že tu chtěla KDU-ČSL odstranit pozměňovacím návrhem při poslaneckém projednávání volebního zákona pro volby 2002.

¹²⁵ Tj. pro volby v roce 2002.

Závěr

Tato práce zkoumala vliv starého režimu, způsobu tranzice a povahu jejích aktérů na proces výběru nového volebního systému a jeho podobu pro zakladatelské volby na příkladu Československa. Dále se věnovala vývoji volebního systému ve fázi nové konsolidující se demokracie především pak tzv. opozičně-smluvní volební reformě, která vykazovala zcela opačné znaky. Je proto potřeba je srovnat a nalézt příčiny jejich odlišností, resp. vnější faktory, jež ovlivnily preference aktérů těchto změn volebních pravidel.

Zatímco proces volební reformy v roce 1990 zahrnoval všechny relevantní aktéry a jednání o výběru nového volebního systému se nesla v konsenzuálním duchu a aktéři přistupovali k institucím jako *účinným*, tj. v logice hry s kladným součtem, a přijali inkluzivní volební formule s vysokou mírou proporcionality, tak v roce 2000 dvě nejsilnější strany se pokusily o zavedení restriktivní volební formule s vysokou mírou disproporcionality a to s vyloučením ostatních relevantních aktérů z jednání o podobě nového volebního systému, který sice měl co do formy zůstat systémem poměrného zastoupení, ale co do jeho obsahu a účinků vykazoval výrazně většinotvorné prvky. Iničiátoři tzv. opozičně-smluvní reformy tedy přistupovali k institucím jako redistributivním, a tak uvažovali v logice hry s nulovým součtem

Povaha starého režimu vzhledem k tomu, že se jednalo o *byrokraticko-autoritářský komunismus* a *zamrzlý totalitarismus*, neumožnila vznik politické opozice v právním slova smyslu, pouze malé skupiny disidentů. Ty se však během tranzice, při které se režim rychle zhroutil sám do sebe (způsob tranzice *imploze*), stali hlavní aktéry na straně protirežimní opozice, přičemž, vzhledem k slabému postavení režimních elit, měli převahu. Tyto aktéři však nebyli klasickými politiky sledující mocenské zájmy jako spíše naplnění jejich hodnotové orientace formulované během jejich činnosti v prostředí disentu za starého režimu. Jednání u tzv. kulatého stolu jim dala příležitost prosadit své hodnoty do podoby nového institucionálního uspořádání *přímo*, aniž by museli sledovat mocenské zájmy jako prostředek jejich realizace, a tak se promítly do jejich preferencí podoby nového volebního systému.

Ústřední zásadou disidentů byla hodnota dekoncentrace a rozptýlení moci. Lišila se však úroveň, na které ji jednotliví aktéři akcentovali. Prezident Václav Havel v souladu se svým anti-stranickým přesvědčením tak činil na *vnitrostranické dimenzi* – hladině analýzy jednotlivce, a tak preferoval nominální většinový systém. Stoupenci systému tak uvažovali o svých preventivních motivovaných hodnotami na *mezistranické dimenzi*, tedy hladině analýzy celku (stranicko-politického systému). Zdůrazňovali potřebu inkluzivní volební formule

s vysokou mírou proporcionality, aby byl umožněn rozvoj stranického pluralismu, zatímco Havel a další akcentovali jako předpoklad naplnění hodnoty demokracie politické působení nezávislých důvěryhodných osobností.

Vzhledem k načasování a lepší obratnosti stoupců poměrného systému, resp. aktivnímu přístupu a jejich znalosti ústavně-právní problematiky, byla prosazena tato volební formule a to i díky tomu, že další aktéři jednání u tzv. kulatého stolu v hrubých obrysech souhlasili s variantou navrhovanou zástupci české opozice, kteří měli v rámci těchto jednání rozhodující slovo. Jejich strategií však snaha o konsenzus a inkluzivitu všech aktérů za účelem úspěšnosti přechodu k demokracii, resp. legitimacy zakladatelských voleb.

Všichni aktéři tranzice, především zástupci režimních elit, preferovali inkluzivní volební formule vzhledem k jisté míře *situace nejistoty* (Rawlsova metafora „závoj nevědomí“), a tak namísto maximalizace zisků v souladu s Colomerovým mikro-mega pravidlem, preferovali *minmax* strategii, aby minimalizovali rizika své případné volební porážky. Navíc se zde projevil *kognitivní omezení*, tedy omezené vnímání i malé množství informací o různých alternativách volebních pravidel. Jejich preference podoby nových volebních pravidel tedy byly motivovány mocenskými zájmy (model *power-seeking* a *seat-maximizing*).

V případě liberálně-demokratické opozice, která ovšem v otázce své preference nebyla jednotná, bylo více faktorů. Kromě toho hlavního popsaného výše (hodnotově motivované postoje) lze identifikovat i příčiny dané jejich mocenským postavením. Přijatý systém poměrného zastoupení byl totiž pro aktéry opozice výhodný z několika pragmatických důvodů. Byl orientován na strany, a tak nenarušoval křehké vazby jejich volebního hnutí a akcentoval ideovou „značku“, tj. především program, který se oproti zdiskreditované ideologii starého režimu, těšil větší voličské podpoře. To, že takovýto systém nebyl *nominální*, orientovaný na jednotlivé kandidáty, bylo pro opoziční hnutí výhodné, jelikož v jejich řadách nebyl dostatek veřejnosti známých osobností, na rozdíl od kandidátů existujících stran NF.

Tyto vnější faktory preferencí relevantních aktérů se však postupem času proměnily. Pominula situace nejistoty, aktéři již netrpěli kognitivním omezením, a znali tak pestrost alternativ volebních pravidel i jejich účinky (absence *kognitivního omezení*). Navíc již dokázali lépe odhadnout své mocenské postavení. Vzhledem k proměně aktérů díky době strávené v politice, většina z nich již byli klasickými profesionálními politiky s absencí

disidentských hodnot a primárně sledovali své mocenské cíle. Aktéři proto přehodnotili své mocenské zájmy a strategie, a namísto minimalizace rizika se snažili maximalizovat své zisky v logice hry s nulovým součtem.

Dělo se tak v souladu s Colomerovým mikro-mega pravidlem, a tak malé strany preferovaly zachování stávající inkluzivní volební formule, zatímco ty velké upřednostňovaly změnu směrem k restriktivní formuli. Ve chvíli, kdy se otevřelo „okno příležitosti“ a objevila se dohoda mezi stranami s podobnými preferencemi, které disponovaly většinou v obou komorách parlamentu, pokusily se tyto velké strany účelově změnit „pravidla hry“ ve svůj prospěch na úkor své slabší politické konkurence. Snaha provést tuto volební reformu byla jen zdánlivě hodnotově motivována.

To se jim ovšem nepodařilo kvůli omezení legitimitou – institucionálním uspořádáním (počtem *veto-hráčů*) a fází volebního cyklu (volebním kalendáře), které byly vymezeny ústavním pořádkem politického systému: existencí arbitra ústavních pravidel a nastavení inkongruentního bikameralismu. Političtí aktéři tak byli donuceni k jednání zahrnující tentokrát již všechny relevantní aktéry a dohodě na kompromisní podobě nového volebního systému, který byl sice méně restriktivní, ale i tak méně proporcionální než inkluzivní volební formule přijatá během přechodu k demokracii.

Na českém případě tak byla potvrzena odlišnost volebních reforem v kontextu tranzice a ve fázi nově konsolidujících se demokracií: tendence k proporcionalitě v případě zahrnutí všech relevantních aktérů během volebních reforem v tranzici, a opačné tendence v případě nových konsolidujících demokracií.

Seznam literatury

Odborná literatura

BIRCH, Sarah. *Electoral systems and political transformation in post-communist Europe*.

Basingstoke: Palgrave, 2003. One Europe or several ISBN 0-333-98765-9.

BIRCH, Sarah. *Embodying democracy: electoral system design in post-Communist Europe*. New

York: Palgrave Macmillan, 2002. ISBN 0333993608.

BUREŠ, Jan et al. *Česká demokracie po roce 1989: institucionální základy českého politického*

systému. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012, 526 s. ISBN 978-80-247-4283-0.

BUREŠ, Jan, Jakub CHARVÁT a Petr JUST. *Levice v České republice a na Slovensku 1989-2009*.

Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. ISBN 978-80-7380-294-3.

COLOMER, Josep. 2004. The Strategy and History of Electoral System Choice. In COLOMER, Josep

Maria. *Handbook of electoral system choice*. New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2004. ISBN 1403904545.

DUŠEK, Tomáš. K diskusi politiků o volební reformě: od voleb 1998 do rozhodnutí Ústavního soudu.

In NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*.

Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-86473-88-0.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické

nakladatelství, 1994. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-901424-8-6.

ECKHARD, Jesse. The Electoral System: More Continuity than Change. HELMS,

Ludger. *Institutions and Institutional Change in Germany*. Basingstoke: Macmillan, 2001, s. 124-142.

ECKHARD, Jesse. The West German Electoral System: the case for Reform 1949-1987. *West*

European Politics. 1987, (10), 434-448.

FILIP, Jan. Volební systém pro Poslaneckou sněmovnu a nález Ústavního soudu č. 64/2001 Sb. In

NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*.

Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-86473-88-0.

CHARVÁT, Jakub et al. *Pokoušení vládnoucích: politika volebních reforem ve střední Evropě*. Praha: Metropolitan University Prague Press, 2015. ISBN 978-80-87956-30-4.

CHARVÁT, Jakub. Jak jsme chystali první postkomunistické volby. *Listy*. 2010, č. 3. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=103&clanek=031021>

CHARVÁT, Jakub. Temptation of the “Powerful”: The politics of electoral reform in Central Europe in post-transitional period. *Slovak Journal of Political Sciences* [online]. 2016-01-1, 16(4), - [cit. 2017-05-09]. DOI: 10.1515/sjps-2016-0017. ISSN 1335-9096. Dostupné z: <http://www.degruyter.com/view/j/sjps.2016.16.issue-4/sjps-2016-0017/sjps-2016-0017.xml>

CHARVÁT, Jakub. *Politika volebních reforem v ČR po roce 1989*. Praha: Grada, 2013. Politologie. ISBN 978-80-247-4700-2.

CHARVÁT, Jakub; ŠTEFEK, Martin. 2010. Kořeny československé volební reformy připravované v druhé polovině osmdesátých let dvacátého století. *Politologický časopis*, roč. 17, č. 1, s. 24–38.

CHYTILEK, R. and ŠEDO, J. 2007. How the Tailor of Marrakesh Suit Has Been Altered: Advantage Ratio as a Tool in Post-Communist Electoral Reform Research. *Evropská volební studia/European Electoral Studies*, 2(1), pp. 30–62.

CHYTILEK, Roman et al. *Volební systémy: institucionální základy českého politického systému*. Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2009, 375 s. ISBN 978-807-3675-486.

JUBERÍAS, Carlos Flores. 2004. Eastern Europe: General Overview. In Colomer, Josep et al. *Handbook of electoral system choice*. New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2004. ISBN 1403904545.

KITSCHOLT, Herbert et al. *Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, xiv, 457 s. ISBN 0-521-65288-x.

KITSCHOLT, Herbert. Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions. *Party Politics*. 1995-10-01, roč. 1, č. 4, s. 447-472. ISSN 1354-0688. DOI: 10.1177/1354068895001004002. Dostupné z: <http://ppq.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/1354068895001004002>

KLÍMA, Michal. 2000a. Poměrný "nepoměrný" volební systém po novelizaci o volbách do Parlamentu ČR. In *Demokracie v České republice a volební inženýrství*. Vyd. 1. Praha : Radix, 2001. s. 123-148. ISBN 80-86031-29-2.

KLÍMA, Michal. 1998 *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Vyd. 1. Praha: Radix, 273 s. ISBN 80-86031-13-6.

KLÍMA, Michal. 1999. Teoretická východiska volebního inženýrství v podmínkách České republiky. In *Demokracie v České republice a volební inženýrství*. Vyd. 1. Praha : Radix, 2001. s. 91-107. ISBN 80-86031-29-2.

KLÍMA, Michal. 2000b. Volební reforma v České republice v letech 1998-2000. In *Demokracie v České republice a volební inženýrství*. Vyd. 1. Praha : Radix, 2001. s. 107-122. ISBN 80-86031-29-2.

KUBÁT, Michal. Několik politologických poznámek na margo Ústavního soudu č. 64/2001 Sb. ze dne 24. 1. 2001. In NOVÁK, Miroslav; LEBEDA, Tomáš a kol. *Volební a stranické systémy : ČR v mezinárodním srovnání*. Vyd. 1. [s.l.] : Aleš Čeněk, 2004. s. 401-408. ISBN 80-86473-88-0.

KUNC, Jiří. *Stranické systémy v re/konstrukci: Belgie, Itálie, Španělsko, Československo, Česká republika*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakl., 2000, 262 p. Studie Slon, sv. 20. ISBN 80-858-5079-6.

KYSELA, Jan. Volební reforma, Senát a senátoři. In NOVÁK, Miroslav; LEBEDA, Tomáš a kol. *Volební a stranické systémy : ČR v mezinárodním srovnání*. Vyd. 1. [s.l.] : Aleš Čeněk, 2004. s. 375-385. ISBN 80-86473-88-0.

LEBEDA, Tomáš. Volební reforma v ČR - zmařený pokus z let 1998-2002. In NOVÁK, Miroslav; LEBEDA, Tomáš a kol. *Volební a stranické systémy : ČR v mezinárodním srovnání*. Vyd. 1. [s.l.] : Aleš Čeněk, 2004. s. 347-364. ISBN 80-86473-88-0.

LINZ, Juan J. a STEPAN, Alfred. 1996. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore a London: The John Hopkins University Press.

LIPSET, Seymour Martin a Stein ROKKAN. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspective*. New York - London: The Free Press & Collier-MacMillan Limited, 1967, s. 1-64.

LYNN KARL, Terry a Philippe C. SCHMITTER. Modes of transition in Latin America, Southern and Eastern Europe. *International Social Science Journal*. **128**(May), 269-284.

MADĚRA, Milan. Analýza parlamentních voleb na Slovensku v kontextu slovenského stranicko-politického systému. In: *Parlamentní institut* [online]. Praha, 2012 [cit. 2012-07-10]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/doc/00/08/90/00089097.pdf>

MADĚRA, Milan. *Česká a slovenská sociální demokracie: komparace role ČSSD a SMER-SD ve stranickém systému*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav politologie.

MAREŠ, Miroslav. Konsolidace levice ve stranickém systému České republiky. *Politologický časopis*. 2011, č. 2, s. 133-159. ISSN 1211-3247.

MCALLISTER, Ian a Stephen WHITE. Political Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Societies. *Party Politics*. 2007-03-01, roč. 13, č. 2, s. 197-216. ISSN 1354-0688. DOI: 10.1177/1354068807073858. Dostupné z: <http://ppq.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/1354068807073858>

NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA a kol. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. Plzeň: Čeněk, 2004, 485 s. ISBN 80-86473-88-0.

PRZEWORSKI, Adam. *Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. New York: Cambridge University Press, 1991. ISBN 0-521-42335-x.

RENEWICK, Alan. 2011b. The Role of Dissident Values in Institutional Choice: 1989 in Comparative Perspective. *East European Politics & Societies* [online]. 2011, 25(2), 296-317 [cit. 2017-04-11]. DOI: 10.1177/0888325410387645. ISSN 0888-3254. Dostupné z: <http://eep.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0888325410387645>

RENEWICK, Alan. 2011a. Electoral Reform in Europe since 1945. *West European Politics* [online]. 2011, 34(3), 456-477 [cit. 2017-04-27]. DOI: 10.1080/01402382.2011.555975. ISSN 0140-2382. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402382.2011.555975>

RENEWICK, Alan. *The politics of electoral reform: changing the rules of democracy*. New York, N.Y.: Cambridge University Press, 2010. ISBN 978-0-521-76530-5.

REYNOLDS, Andrew, Ben. REILLY a Andrew ELLIS. *Electoral system design: the new international IDEA handbook*. Stockholm, Sweden: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005. Handbook series (International Institute for Democracy and Electoral Assistance). ISBN 91-85391-18-2.

ROBERTS, Andrew. Demythologising the Czech opposition agreement. *Europe-Asia Studies*. 2003, roč. 55, č. 8, s. 1273-1303. ISSN 0966-8136. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0966813032000141114>

ROGOWSKI, Ronald. Trade and the Variety of Democratic Institutions. *International Organization*. 1987, (41), 203-223.

SARTORI, Giovanni. *Srovnávací ústavní inženýrství: zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-85850-94-x.

SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005, 466 s. ISBN 80-7325-062-4.

SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2003, 507 p., [6] leaves of plates. ISBN 80-726-0099-0.

TSEBELIS, George. 1990. *Nested Games. Rational Choice in Comparative Politics*. Berkeley: University of California Press.

WHITE, Gordon. Civil society, democratization and development (I): Clearing the analytical ground. *Democratization* [online]. 2007, 1(2), 375-390 DOI: 10.1080/13510349408403399. ISSN 1351-0347. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510349408403399>

Internetové zdroje – odborné

KOUDELKA, Zdeněk. Prezident a změna volebního systému. In *Seminář Novela volebního zákona - dobrá, nebo špatná volba?* [online]. Praha, Národní dům na Vinohradech : Centrum pro ekonomiku a politiku (CEP), 5. 9. 2000 [cit. 2011-09-14]. Dostupné z: <http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=154>.

NOVÁK, Miroslav. Proč je konkurenční model demokracie pro Českou republiku vhodný?. In *Seminář Novela volebního zákona - dobrá, nebo špatná volba?* [online]. Praha, Národní dům na Vinohradech : Centrum pro ekonomiku a politiku (CEP), 5. 9. 2000 [cit. 2011-09-14]. Dostupné z: <http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=153>.

WINTR, Jan. Několik poznámek k novele volebního zákona. In *Seminář Novela volebního zákona - dobrá, nebo špatná volba?* [online]. Praha, Národní dům na Vinohradech : Centrum pro ekonomiku a politiku (CEP), 5. 9. 2000 [cit. 2011-09-14]. Dostupné z: <http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=151>.

Dokumenty

Nález Ústavního soudu č. 64/2001 Sb.. In NOVÁK, Miroslav; LEBEDA, Tomáš a kol. *Volební a stranické systémy : ČR v mezinárodním srovnání*. Vyd. 1. [s.l.] : Aleš Čeněk, 2004. s. 417-445. ISBN 80-86473-88-0.

Plné znění dodatků opoziční smlouvy mezi ODS a ČSSD. *IDnes.cz* [online]. 26. 1. 2000, [cit. 2011-09-14]. Dostupný z: http://zpravy.iDnes.cz/plne-zneni-dodatku-opozicni-smlouvy-mezi-ods-a-cssd-fhq-/domaci.aspx?c=A000126133255domaci_lsd

Ústava České republiky [online]. [s.l.] : [s.n.], 1.1.1993 [cit. 2011-09-14]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>

Zákon č. 204/2000 ze dne 23. června 2000, kterým se mění zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů, ve znění zákona č. 212/1996 Sb. a nálezu Ústavního soudu uveřejněného pod č. 243/1999 Sb., zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky, ve znění pozdějších předpisů. In *Sbírka zákonů* [online]. [s.l.] : [s.n.], 14.7.2000 [cit. 2011-09-14]. Dostupné z: <http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb00204&cd=76&typ=r>

Internetové zdroje – novinářské zprávy

LIPOLD, Jan. ODS a ČSSD změnilly volební zákon. *iDnes.cz* [online]. 26. 5. 2000, [cit. 2011-09-14]. Dostupný z : http://zpravy.iDnes.cz/ods-a-cssd-zmenily-volebni-zakon-dav-/domaci.aspx?c=A000526115831domaci_itu